

Міністерство освіти і науки України
ВБО Український фонд «Благополуччя дітей»
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Творимо майбутнє відповідально й ощадливо

*програма соціально-фінансової
освіти й виховання
для учнів загальноосвітніх
навчальних закладів*

**методичний
посібник**

УДК 373.3/.5.013.42(477)(072)
ББК 74.200(4Укр)я7
Т28

Схвалено Науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол № 3 від 14.10.2014)

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 10 від 18 червня 2014 року)

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

В.С. Петрович, кандидат педагогічних наук, доцент;
Т.П. Цюман, кандидат педагогічних наук, доцент;
Т.П. Авельцева, В.В. Молочний

ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ В.С. Петровича

РЕЦЕНЗЕНТИ:

І.О. Смолюк, доктор педагогічних наук, професор;
Н.В. Зимівець, кандидат педагогічних наук, доцент.

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА КОНСУЛЬТАЦІЯ:

А.Д. Середницька, начальник відділу позашкільної освіти, виховної роботи та захисту прав дитини Міністерства освіти і науки України;

Н.О. Березіна, головний спеціаліст відділу позашкільної освіти, виховної роботи та захисту прав дитини Міністерства освіти і науки України.

Т28 Творимо майбутнє відповідально й ощадливо : програма соціально-фінансової освіти й виховання для учнів загальноосвітніх навчальних закладів: метод. посіб. / Автори-упоряд.: В. С. Петрович, Т. П. Цюман, Т. П. Авельцева, В. В. Молочний ; за заг. ред. В. С. Петровича. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. – 192 с.

Посібник підготовлено в рамках проекту «Попередження торгівлі людьми шляхом розвитку соціальної роботи та мобілізації громад», що впроваджувався Представництвом Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні у партнерстві з Українським фондом «Благополуччя дітей» та Західноукраїнським ресурсним центром за фінансової підтримки Швейцарської Конфедерації.

Усі права захищено. Відповідальність за зміст публікації несе виключно Український фонд «Благополуччя дітей». Думки, висловлені в публікації, не обов'язково збігаються з точкою зору донора.

ISBN 978-966-97430-1-5

© Український фонд «Благополуччя дітей», 2014

© Міжнародна організація з міграції, 2014

ЗМІСТ

Передмова до видання	4
Модуль 1. Особистісне розуміння	10
Тема 1.1. Ласкаво просимо в програму соціально-фінансової освіти й виховання «Творимо майбутнє відповідально й ощадливо»	10
Тема 1.2. Я і мої мрії	16
Тема 1.3. Мої бажання й можливості	21
Тема 1.4. Моя сім'я	25
Тема 1.5. Мої друзі	30
Модуль 2. Права та обов'язки	36
Тема 2.1. Маю права, виконую обов'язки (заняття 1)	36
Тема 2.1. Маю права, виконую обов'язки (заняття 2)	46
Тема 2.2. Світ дитячої праці	55
Модуль 3. Збереження/заощадження та витрати	69
Тема 3.1. Гроші та добробут (заняття 1)	69
Тема 3.1. Гроші та добробут (заняття 2)	74
Тема 3.2. Вчимося робити заощадження (заняття 1)	87
Тема 3.2. Вчимося робити заощадження (заняття 2)	91
Тема 3.3. Вчимося витратити (заняття 1)	95
Тема 3.3. Вчимося витратити (заняття 2)	100
Тема 3.4. Способи зберігання заощаджень і фінансові організації й установи	104
Тема 3.5. Позики та кредити	113
Модуль 4. Планування і постановка фінансових цілей	120
Тема 4.1. Управління власним часом як елемент планування життєдіяльності	120
Тема 4.2. Як поставити фінансові цілі?	126
Тема 4.3. Як скласти бюджет?	132
Тема 4.4. Ощадна книжка: контролюємо надходження та витрати	136
Модуль 5. Соціальні й фінансові ініціативи	140
Тема 5.1. Моя країна	140
Тема 5.2. Моя громада	145
Тема 5.3. Виникнення ідей та їх організація. «Мозковий штурм» та «діаграма ідей» (логічна карта)	151
Тема 5.3. Виникнення ідей та їх організація. Метод SWOT-аналізу	158
Тема 5.4. Вияв молоддю соціальних і фінансових ініціатив. Як організувати та провести дебати (заняття 1)	166
Тема 5.4. Вияв молоддю соціальних і фінансових ініціатив. Організація заходу зі збору коштів та засобів для вирішення соціальних проблем (заняття 2)	174
Тема 5.5. Розроблення та представлення соціального чи фінансового проекту як вияву ініціативи щодо покращення ситуації в місцевій громаді	182

ПЕРЕДМОВА ДО ВИДАННЯ

Запропонована програма соціально-фінансової освіти й виховання побудована на пріоритетах і методичних ідеях всевітнього руху із соціальної та фінансової освіти дітей у віці 3–18 років – програмах «Афлатот» (3–5 років), «Афлатун» (6–14 років) і «Афлатін» (15–18 років), які пояснюють дітям основи бюджетування власних коштів, вчать бути ощадливими та приймати виважені рішення. Навчаючись за цією програмою соціальної та фінансової освіти й виховання, учні отримують рекомендації й навички як правильно розпорядитися своїми грошима, подолати складні фінансові й матеріальні обставини, у яких дехто з них та їхні родини перебувають, а також зможуть досягти добробуту в майбутньому.

Соціально-фінансова освіта й виховання покликані допомогти молодим людям мислити критично, більше дізнаватися про свої права й відповідальність, а також сформувати в підлітків фінансові знання й навички заощадження та витрачання коштів, які допоможуть їм якнайкраще використовувати наявні ресурси, захищатись від фінансових несподіванок і ризиків. Участь у цій програмі допоможе їм зважувати й усвідомлювати зміни, яких вони зазнають, та розмірковувати над тим, як стати ініціаторами перетворень та активними учасниками життя своєї громади, району, області, своєї країни, світу загалом. Соціальна освіта й виховання вчать їх бути відповідальними громадянами, котрі бажають знати й бути залученими в ті соціальні питання і проблеми, що впливають на їхню життєдіяльність; фінансова ж освіта вчить дітей важливим навичкам збереження, заощадження, запозичення, фінансової відповідальності, планування й укладання бюджету, участі в проектуванні соціальних змін та розробленні реальних ініціатив і проектів із їхнім подальшим впровадженням.

Окрім того, участь старшокласників у заняттях за програмою «Творимо майбутнє відповідально й ощадливо» дозволить їм навчитись приймати обґрунтовані рішення й уникати небезпечних ситуацій, які стосуються фінансових питань, наприклад, потрапляння у боргову кабалу, що часто використовується торговцями людьми. Молодь є однією з груп, найбільш уразливих до ризиків торгівлі людьми: більшість постраждалих від торгівлі людьми, які отримали допомогу Міжнародної організації з міграції (МОМ) у 2014 році, – молоді люди віком до 35 років. А серед причин потрапляння в пастки вербувальників можна назвати й несформованість навичок критичного мислення, невміння розпізнати хибні обіцянки, надмірна довірливість, а також схильність до ризикованої поведінки.

Зневіра в позитивних змінах у власній країні, відсутність бачення власного майбутнього штовхає молодих людей на міграцію, а іноді й на незаконний перетин кордону чи у тенета торговців людьми. Однак, коли старшокласники набудуть досвіду з організації та впровадження соціальних ініціатив у своїх навчальних закладах, своїх територіальних громадах, отримують навички управління проектами і їм буде надана можливість застосувати отримані знання та навички під час реалізації власних ініціатив

у своїх школах разом із учителями та за підтримки ініціативних груп громади, зросте і їхня віра у перспективи розвитку своєї країни, і їхня впевненість у власних можливостях змінити ситуацію на краще.

Мета і завдання програми соціально-фінансової освіти й виховання

Після завершення участі в цій програмі молоді люди:

- вмітимуть аналізувати свої риси характеру, цінності й переконання, а також свої стосунки із сім'єю, друзями й суспільством;
- будуть критично аналізувати та з'ясовувати, як права людини/дитини дотримуються або ж порушуються в суспільстві;
- знатимуть сутність понять «заощадження й інвестування, кредитування і запозичення», відповідально використовуватимуть та накопичуватимуть фінансові, матеріальні й інші ресурси;
- будуть фінансово відповідальними користувачами (сплата податків, повернення кредиту) й захищатимуть себе від фінансових ризиків;
- матимуть навички планувати й складати власний і сімейний бюджет та бюджет соціального чи фінансового проекту для досягнення бажаної мети;
- організовуватимуть ініціативи й заходи та здійснюватимуть проекти, що позитивно впливатимуть на суспільство.

Програма призначена для учнів 9–11 класів – молодих людей 15–17 років.

Педагоги й учасники мають можливість вибирати теми, на яких вони хотіли б сконцентрувати свою увагу в рамках запропонованих модулів.

Змістовий модуль 1. Особистісне розуміння: роздуми про свою індивідуальність, свої цінності й переконання, а також про атмосферу та взаємостосунки в сім'ї, з друзями.

Змістовий модуль 2. Права та обов'язки: дослідження стану дотримання прав і виконання обов'язків, правова база праці неповнолітніх.

Змістовий модуль 3. Збереження/заощадження і витрати: вивчення відповідального використання й накопичення фінансових, природних та інших видів ресурсів.

Змістовий модуль 4. Планування і постановка фінансових цілей: корисні інструменти і фундаменти (підґрунтя) для планування та складання бюджету (управління часом, список фінансових цілей, бюджетний листок).

Змістовий модуль 5. Соціальні й фінансові ініціативи: громади й суспільство загалом, інструкції й зразки управління проектами, які можуть вибирати учасники (на прикладі проведення дебатів, організації фотовиставки чи збору коштів у навчальному закладі), а також розроблення власного соціального чи фінансового проекту.

Навчальні заняття можуть проходити або у формі звичайного уроку, або неформальних зборів учнівської групи, гуртка (учасників клубу за інтересами). Якщо в педагога не вистачає часу на традиційному уроці (45 хв.), бажано заняття за програмою проводити на останньому уроці робочого дня, щоб група могла за необхідності завершити роботу після навчальних занять.

У процесі опрацювання кожного змістового модуля чи конкретного заняття учасники залучатимуться до таких видів діяльності:

- *дослідження* важливості та значимості певної теми й вивчення як вона відображена в нашому повсякденному житті;
- *роздумів* над тим, як ідуть реальні справи і як їх можна змінити;
- *дій та вчинків* на підставі того, що вони вивчили. Часто це будуть практичні вправи, які допоможуть учасникам застосувати на практиці те, про що вони дізналися;
- *створення проекту*: учасникам дається завдання розробити на завершальній стадії циклу освітньо-виховних занять проект, який охоплював би та втілював знання, які вони здобули, й навички, яких набули в ході зустрічей, та відображав шляхи розв'язання якоїсь конкретної проблеми учнівської спільноти або ж громади.

Оскільки заняття взаємозв'язані одне з одним, програма соціально-фінансової освіти й виховання буде ефективнішою, якщо існуватиме постійна група, готова пройти всю програму від початку до кінця разом. Наявність незмінного складу групи допомагає посилити зв'язок і підтримку учасників та збільшує їхній досвід.

Підготовка педагога до впровадження програми

Готуючись до творчої роботи з учнями, варто розпочати зі свого настрою! Ваше натхнення й ентузіазм «заразливі». Вони притягуватимуть активних і зосереджених учасників та надаватимуть і вам, і їм необхідних сил, які потрібні для подорожі за програмою. Ви працюватимете з молодими людьми, які прагнуть стати ініціаторами та привнести позитивні зміни в суспільство в результаті впровадження цієї програми.

Підготовка до занять. Перше, що необхідно засвоїти, – немає жорстко встановлених правил щодо того, як опрацювати цей матеріал. Кожна група унікальна, і кожен із педагогів зможе знайти свій власний стиль та розробити свою систему.

Варто розпочинати кожен розділ із прочитання змістового модуля за кілька днів до заняття, аби переконатися, що ви знаєте його й почуваетесь комфортно. Робіть помітки або підкреслюйте ті місця, на які, по-вашому, варто звернути особливу увагу. Для певних змістових модулів є кілька додаткових завдань. Тому, окрім читання й виділення необхідного матеріалу, автори рекомендують вибирати завдання, які ви використовуватимете на заняттях, підготувати підручний і роздатковий матеріал і переконатися, що ви добре знаєте зміст заняття до його початку.

Можна вносити зміни до змістового модуля, якщо ви вважаєте, що це вдосконалить навчання.

Основні підручні матеріали. Спробуємо навести список тих речей, які педагог, можливо, захоче мати на кожному занятті, хоча вони не включені в перелік підручних матеріалів для занять: бейджі (принаймні на перших заняттях); годинник і/або таймер; тасьму/стрічку; дзвоник, щоб не підвищувати голос для привертання уваги учасників; папір для записів; кулькові ручки, різнокольорові фломастери та маркери; ПК і мультимедійний проектор (якщо можливо) для деяких занять.

Деякі загальні підказки педагогам

Не бійтесь бути новаторами

Допомагайте, а не вчіть. Це може здаватися заважким для вчителя, але в основі програми соціально-фінансового виховання лежить навчання через практичні заняття. Тому ваша роль у цій освітньо-виховній програмі відрізнятиметься від звичної для вас ролі педагога. Ви більше виступатимете як фасилітатор (посередник у взаємостосунках, організатор спілкування і співпраці учнів), покликаний зробити процес навчання легким, спрямовуючи учасників у ході виконання ними завдання, ставлячи запитання і з'ясовуючи, чому вони навчилися, а не пояснювати їм, що вони повинні знати. *Учень – не чаша, яку слід наповнити, а факел, який треба запалити.*

Будьте відкритими. Оскільки програма соціально-фінансової освіти й виховання пропонує учасникам обговорювати проблеми, що існують у суспільстві, багато з тем можуть торкнутися власної думки і цінностей педагога. Ми розуміємо, що це може бути важко, але хотіли б попросити вас дати можливість учасникам розповісти про свої ідеї та обговорити їх. Тільки якщо вони відчують, що можуть говорити, не боячись бути засудженими, то зможуть вільно висловити свою думку.

Допоможіть учасникам орієнтуватися у світі. У нашій країні на обласному й районному рівнях, у населених пунктах є організації й інститути, куди діти і молодь можуть за бажанням звернутися, щоб отримати допомогу чи пораду. Було б добре, якби ви, як фасилітатор, могли надати інформацію про такі установи (наприклад, про консультаційні центри або служби допомоги дітям).

Здайте тон

Прийміть учасників такими, якими вони є. Кращий спосіб навчання для підлітків – у процесі й через спілкування один з одним, їх треба лише спрямовувати.

Працюйте з їхньою стадією розвитку, закликаючи до відповідальності за поставлені ними цілі, стандарти та обіцянки щодо освітньо-виховного

курсу, дозволяючи їм веселитися й отримувати задоволення в допустимих межах.

Забезпечте відчуття безпеки. Щоб не боятися ризикувати, учасники повинні знати, що помилятися й робити промахи (невдачі) не небезпечно. Почніть з обіцянок дотримання конфіденційності й толерантного ставлення.

Зробіть це грою. Тільки через те, що зміст курсу серйозний, ця освітньо-виховна програма не має бути похмурою й сумною. Люди краще вчаться в процесі гри. Додайте гумору, зробіть заняття веселими, що заохочуватиме учасників і допоможе їм розслабитися.

Будьте відкриті. Розповіді з власного досвіду і щире визнання власних помилок створює атмосферу відкритості, в якій ніхто не боїться розповісти про себе.

Ставтеся позитивно до всього, що б не сталося. Якщо учасники спізнуються, щось перериває вас або хтось не слухає, ваша реакція на це може або посилити напруженість і стрес, або ж перетворити неприємний момент на можливість зміцнити стосунки чи чомусь навчитися.

Проведення заняття

Переконайтеся, що вас розуміють. Після того, як ви пояснили завдання, поцікавтеся, чи є запитання в учасників, і переконайтеся, що вони добре розуміють те, що їм належить зробити.

Спочатку згрупуйте учасників. Якщо для виконання завдання необхідно об'єднати учасників у групи, команди чи пари, зробіть це спочатку, а вже потім пояснюйте суть завдання.

Розбивайте завдання на етапи. Оскільки і доросла людина, і дитина може запам'ятати одночасно лише кілька інструкцій, тому, якщо в завданні необхідно зробити кілька дій, спочатку дайте учасникам загальні інструкції про те, що вони робитимуть, а потім – інструкції в міру необхідності. Не чекайте, що вони за один раз запам'ятають більше, ніж одну інструкцію.

Відлік часу. Використовуйте таймер/годинник і дайте знати учасникам, коли в них залишиться всього хвилина, а потім сповістіть їх про те, що залишається всього кілька секунд до завершення роботи.

Підведення підсумків завдання і групові обговорення

Знайте, до чого ви хочете підвести обговорення, та водночас будьте гнучкі й стежте за лінією обговорення в групі на даний момент.

Збуджуйте інтерес. Ставте запитання і слухайте, якою буде відповідь. Не засмучуйтесь, якщо відповіді не отримали. Іноді учасникам потрібен час для її формулювання. Просто перефразуйте запитання і поставте його знову.

Заглиблюйтесь у відповіді, ставлячи уточнювальні запитання.

Якщо розповідь вам не зрозуміла, можливо, не тільки ви так вважаєте. Поставте запитання, щоб внести ясність (скажімо, «... не міг би ти розповісти про це детальніше?»).

Будьте терплячі стосовно тих історій або коментарів, які можуть здатися такими, що не стосуються обговорення, а також визначте їх важливість для курсу.

Дозвольте учасникам учитися одне в одного. Вони самі собі найкращі вчителі. Це означає, що ви можете залишити розмову або коментар без зауважень на деякий час. Якщо хтось зробив цікаве спостереження, можете зупинитися на ньому.

МОДУЛЬ

1.

ОСОБИСТІСНЕ РОЗУМІННЯ

(5 занять)

Тема 1.1. Ласкаво просимо в програму соціально-фінансової освіти й виховання «Творимо майбутнє відповідально й ощадливо»

Мета: ознайомити учнів з основними ідеями та змістом програми, забезпечити підготовку й мотивацію учнів до подальшої спільної роботи, створити необхідну емоційну атмосферу в групі.

Завдання:

- представити педагога й інших учасників у групі;
- встановити правила роботи в групі, показати важливість спільної групової діяльності;
- описати програму соціально-фінансової освіти й виховання як складову глобального руху «Афлатун»;
- сформувати в учнів розуміння важливості їхньої участі в цій освітньо-виховній програмі та продемонструвати її потенційні можливості для досягнення добробуту і зміни їхнього життя на краще.

Матеріали та обладнання: аркуш паперу А1 із заголовком «Правила роботи групи», плакат «Зміст програми соціально-фінансової освіти та виховання».

Роздаткові матеріали: матеріали про історію «Афлатун» (стор. 15).

План:

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Вправа на знайомство «Інтерв'ю» (15 хв.).
3. Прийняття правил роботи групи (13 хв.).
4. Інформаційне повідомлення «Цілі програми соціально-фінансової освіти та виховання» (12 хв.).
5. Додаткова вправа «Приєднаємося до світу "Афлатун"» (20 хв.).
6. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (2 хв.)

Люди в усьому світі стикаються з величезною кількістю різноманітних труднощів. Усі ми неодноразово чули про історії й непрості, нелегкі випадки дуже поширеної у світі бідності, екологічну кризу, соціальну несправедливість, зростання рівня злочинності й зниження рівня життя в багатьох країнах. Проте разом з історіями про труднощі звучать також надихаючі розповіді про людей, які борються з такою несправедливістю і працюють над тим, щоб досягти чогось кращого. Молодь теж відіграє важливу роль у подібних історіях. По всьому світу дедалі більше молодих людей залучаються в проекти, що несуть зміни в їхні громади. Програма наших занять спрямована саме на те, щоб допомогти вам стати тими людьми, які зможуть змінити власне життя й життя оточуючих на краще.

2. Вправа на знайомство «Інтерв'ю» (15 хв.)

Педагог об'єднує учнів у пари і пропонує їм провести інтерв'ю одне з одним, кожне по 3 хв. Запитання для інтерв'ю він записує на дошці чи аркуші фліпчарту.

Орієнтовні запитання для інтерв'ю:

- Хто ти і звідки (для незнайомих учасників)?
- Твоя улюблена справа?
- Чи вмєєш ти раціонально розпоряджатись своїми фінансами?
- Яким ти бачиш своє майбутнє?

Після завершення інтерв'ю педагог просить кожного з учнів представити свого напарника. Наприкінці вправи він проводить загальне обговорення.

Запитання для обговорення:

- Які ваші враження від інтерв'ю?
- Чи дізналися ви щось нове про учнів, присутніх на цьому занятті? Що саме?
- Чи були моменти, коли ви почувалися некомфортно або злякалися (розповісти щось про себе чи про свої думки)? Як ви з цим упоралися?

До уваги педагога!

Це завдання ідеально підходить для невеликої групи. Можна змінити запитання, зробивши їх цікавішими для учасників саме вашої групи, або ж навіть використати інше завдання для знайомства, яке педагог вважає більш вдалим.

3. Прийняття правил роботи групи (13 хв.)

Педагог пропонує учням поміркувати над запитанням: «Яких норм поведінки нам важливо дотримуватись, щоб комфортно почуватись та продуктивно працювати?» Через 1–2 хв. педагог запрошує учнів поділитися

своїми думками та сформулювати правила роботи групи. При цьому він націлює учнів на те, що пропозиції щодо правил роботи групи повинні мати форму норм поведінки, а не особистих характеристик (так, не «толерантність», а «бути толерантними», не «активність», а «бути активними»).

Після кожної пропозиції педагог просить групу уточнити зміст запропонованого правила і лише після того, як уся група погодиться з доцільністю цього правила, записує червоним маркером подане формулювання на аркуші паперу формату А1 із заголовком «Правила роботи групи».

Аркуш із правилами розміщують на видному місці. Його не знімають протягом усіх занять, щоб педагог та учні могли звертатися до встановлених правил у разі їх порушення.

Запитання для обговорення:

- Для чого ми з вами прийняли правила роботи групи?

4. Інформаційне повідомлення «Цілі програми соціально-фінансової освіти й виховання» (12 хв.)

Педагог подає учням наступну інформацію.

Нині дедалі актуальнішим стає питання про необхідність отримання українськими дітьми – від дошкільників до старшокласників – сучасної фінансової освіти.

Рівень знань українців у цій сфері вкрай низький. Так, за даними Генерального департаменту грошово-кредитної політики НБУ, 62 % жителів України вважають послуги фінансових інститутів складними і незрозумілими, а за даними інших досліджень, 47 % старшокласників оцінюють свої знання про банківський сектор як «погані» або «дуже погані».

Представники бізнесу впевнені, що фінансова освіта дітей дасть швидкий і позитивний результат для всієї країни. Наприклад, Олександр Анатолійович Сугоняко – заслужений економіст України, президент Асоціації українських банків – заявив, що за умови відлагодженої системи викладання економічних дисциплін у школі діти зможуть навчати фінансовій грамотності своїх батьків.

Саме на покращення цієї ситуації спрямована програма соціально-фінансової освіти й виховання «Творимо майбутнє відповідально й ощадливо», яка є частиною всесвітнього руху, котрий включає в себе три підпрограми: «Афлатот», «Афлатун» і «Афлатін», що націлені відповідно на дітей і молодь віком від трьох до вісімнадцяти років.

Що ж таке «Афлатун»?

Педагог роздає учням матеріали про історію «Афлатуну», просить їх самостійно ознайомитись із ними та продовжує розповідати.

Програма соціально-фінансової освіти й виховання «Творимо майбутнє відповідально й ощадливо», як і програми «Афлатун», «Афлатот» та «Афлатін», допоможе вам здобути певну фінансову освіту й набути важ-

ливих життєвих навичок. Вона дасть вам змогу поміркувати про своє життя, навчитися досліджувати питання і проблеми в суспільстві й набувати навичок, які допоможуть стати активними громадянами. Ви також навчитесь самостійно організовувати соціальні ініціативи, реалізовувати проекти, що принесуть позитивні зміни для вас і вашої громади.

Соціально-фінансова освіта покликає допомогти вам мислити критично, дізнаватися про свої права та відповідальність, а також здобути фінансові знання і набути навички, які допоможуть якнайкраще використовувати наявні матеріальні, фінансові, природні, суспільні ресурси. Вона допоможе зрозуміти й усвідомити ті зміни, яких ви зазнаєте, а також і те, завдяки чому ви якнайкраще зможете стати активними учасниками життя світу. Соціальна освіта допоможе вам повірити в себе, навчить бути відповідальними громадянами, які хочуть бути обізнаними та залученими в соціальні питання, що впливають на вас; фінансова ж освіта навчить вас важливим навичкам заощадження, складання бюджету, товарно-грошовим відносинам, а також заробляння грошей для реалізації своїх ініціатив.

Далі педагог знайомить учнів зі змістом програми соціально-фінансової освіти й виховання, використовуючи плакат (див. «Інформаційний матеріал для педагога» на стор. 14).

5. Додаткова вправа «Приєднаємося до світу “Афлатун”» (20 хв.)

Якщо в педагога та групи під час заняття є можливість доступу в Інтернет, то можна приєднатися до соціальної мережі сайту «Афлатун» – «Світ “Афлатун”» (www.aflatounworld.org). Тут і надалі учні зможуть зустрічатися й ділитися своїми історіями з іншими учасниками програми «Афлатун» з України та всього світу.

Якщо в учнів є можливість самостійного доступу в Інтернет, педагог може запропонувати їм зареєструватися і створити власні профілі. Якщо в учнів немає доступу в Інтернет, ідеальним буде створити груповий профіль, де педагог буде відповідальним і ділитиметься з учнями історіями з веб-сайту і навпаки.

6. Підсумки заняття (3 хв.)

Педагог пропонує учням пригадати все, що відбувалося на занятті, та поділитися своїми враженнями, розповісти про ті моменти, які їм найбільше запам'яталися.

Література

1. *Пособие по программе «Афлатун»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.*
2. *Ділова активність : метод. посіб. [з дидактичним наповненням для вчителів, вихователів, класних керівників (загальний ресурс)] / за заг. ред. Павла Гнуса. – Львів, 2001. – 192 с.*
3. *Фінансова грамотність : зошит для самостійної роботи / авт. кол. за ред. Т. С. Смовженко. – К. : УБС НБУ, 2012. – 115 с.*

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

Зміст програми соціально-фінансової освіти й виховання «Творимо майбутнє відповідально й ощадливо»

Змістовий модуль 1. Особистісне розуміння: роздуми про свою індивідуальність, свої цінності й переконання, а також про атмосферу та взаємостосунки в сім'ї, з друзями.

Змістовий модуль 2. Права та обов'язки: дослідження стану дотримання прав і виконання обов'язків, правова база праці неповнолітніх.

Змістовий модуль 3. Збереження/заощадження і витрати: вивчення відповідального використання і накопичення фінансових, природних та інших видів ресурсів.

Змістовий модуль 4. Планування і постановка фінансових цілей: корисні інструменти та фундаменти (підґрунтя) для планування і складання бюджету (управління часом, список фінансових цілей, бюджетний листок).

Змістовий модуль 5. Соціальні й фінансові ініціативи: вивчення громади й суспільства загалом, інструкції і зразки управління проектами, які можуть вибирати учасники (на прикладі проведення дебатів, організації фотовиставки чи збору коштів у навчальному закладі), а також розроблення власного соціального чи фінансового проекту.

РОЗДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

ІСТОРІЯ «АФЛАТУНУ»

«Афлатун» – це програма соціально-фінансової освіти для підлітків, у ході якої учасники знайомляться з різними темами, щоб набути життєвих навичок і здобути знання в галузі фінансів.

У цілому її метою є:

- надати допомогу дітям у розумінні прав і обов'язків для забезпечення свідомого розвитку нашого суспільства;
- дати дітям знання і сформувати навички у сфері фінансів, щоб вони могли використовувати наявні ресурси якомога ефективніше;
- пробудити в дітей прагнення боротися за збалансований, стійкий світ, обираючи правильний спосіб життя, організовуючи і втілюючи соціально-фінансові проекти, спрямовані на вдосконалення нашого суспільства, включаючи співпрацю з молоддю в інших країнах.

Унікальність концепції й основних ідей «Афлатуну» – у збалансованому підході до соціальної і фінансової освіти дітей. Цей підхід був розроблений 20 років тому в Індії. Потім його випробували в 10 країнах, щоб перевірити, чи позитивно впливає курс на розширення можливостей дітей у цих країнах. Сучасна програма «Афлатун» була запущена в 2005 р. в Нідерландах з метою поліпшення становища дітей у країнах, що розвиваються. Завдання «Афлатуну» полягає в тому, щоб як у соціальному, так і у фінансовому плані, покращити становище дітей, чия впевненість у своїх силах (в економічному аспекті) і почуття соціальної відповідальності дають можливість бути основою життєздатнішого та рівноправного суспільства.

Дуже важливе значення для глобального просування програми «Афлатун» (Aflatoun) має те, що ця назва зберігається в усіх мовах. Таким чином, діти стають частиною руху, рамки якого значно ширші, ніж школа або країна, де вони живуть. Станом на 2012 р. до програми було залучено 1 млн 350 тис. дітей у 86 країнах, а до 2015 р. планується залучити близько 10 млн дітей у 120 країнах світу.

Слово «афлатун» арабського походження, воно означає «дослідник». Афлатун – це також ім'я Платона в арабській традиції (Платон – старогрецький філософ, відомий своїми ідеями, які стосуються етики, стосунків між громадянами, справедливості, поваги, дружби і любові).

Афлатун – це вигаданий персонаж, який прилетів з космосу на Землю, щоб подружитися з дітьми і розповісти їм про їхні права та обов'язки, а також про те, як правильно поводитися з грошима. Він є центральною дійовою особою програми, а діти асоціюють себе з ним і стають Афлатунами. Персонаж має ряд позитивних цінностей і якостей, які можуть розвивати в собі діти.

Девіз Афлатуна: «Відрізняй правду від вигадки. Досліджуй, думай, вивчай і дій». Роль Афлатуна: навчити дитину спиратися на себе, щоб стати відповідальним, активним громадянином, ініціатором змін у власному житті і в житті суспільства, який робить свій внесок у боротьбу з бідністю, прагнучи поліпшити якість власного життя.

Тема 1.2. Я і мої мрії

Мета: допомогти учням усвідомити важливість самопізнання та самоаналізу задля досягнення власних цілей, а також необхідність планування власного майбутнього.

Завдання:

- допомогти учням краще зрозуміти себе та свої стосунки з іншими;
- запропонувати дітям пригадати важливі події і чинники, що вплинули на формування їх власної особистості;
- запропонувати учням сформулювати досяжні мрії на майбутнє й визначити можливі дії, необхідні для їх досягнення;
- дати можливість підліткам побачити свій потенціал, сприяти розумінню ними власної ефективної ролі у покращенні життя.

Матеріали та обладнання: аркуші паперу А4 – за кількістю учасників.

Роздаткові матеріали: робочі бланки «Модель Джохарі» – за кількістю учасників (стор. 19-20).

План

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Робота в парах «Модель Джохарі» (15 хв.).
3. Індивідуальна робота «Лінія часу» (25 хв.).
4. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (2 хв.)

Конструктивна віра в себе має важливе значення для молодих людей, які бажають стати передвісниками та ініціаторами змін у своєму місті, селищі, районі, області. Вони мають краще пізнати себе й повірити, що можуть досягти своїх цілей і добитися успіху.

Підліткові і юнацькі роки – досить складний період в житті кожної людини. Ми припиняємо бути дітьми і стаємо дорослими, хоча й не знаємо точно, що це означає. Однак напруження, яке виникає в процесі того, як молоді люди борються за свою незалежність, індивідуальність, цінності та звикають до фізичних змін, має підготувати ґрунт для їх глибшого самоаналізу, розуміння й подальших пошуків себе, а не стати гальмом на їхньому життєвому шляху.

Це заняття дасть можливість виявити деякі з причин випадків невизначеності та невпевненості, котрі зустрічаються в житті 15–17-літніх, даючи можливість їм подивитися на самих себе і визначити свої сильні сторони й унікальні якості. Воно також допоможе нам поміркувати про різні події або людей, які вплинули на наше бачення себе, визначити власні мрії на майбутнє та можливі дії щодо їх здійснення.

2. Робота в парах «Модель Джохарі» (15 хв.)

Педагог об'єднує учнів у пари і роздає кожному з них робочий бланк «Модель Джохарі»¹. Він просить учнів прочитати зазначені на бланках прикметники і, за необхідності, пояснює їх значення.

Далі педагог поетапно дає учням завдання (кожне наступне лише після того, як усі учні виконають попереднє):

1. Оберіть з переліку 10 прикметників, які, на вашу думку, найточніше характеризують вашого напарника, і зробіть навпроти них позначки в колонці «Я про інших» з лівого боку.
2. Оберіть з переліку 10 прикметників, які, на вашу думку, найточніше характеризують вас самих, і зробіть навпроти них позначки в колонці «Я про себе» з правого боку.
3. Перенесіть в останню колонку «Інші про мене» ті позначки, які зробив ваш напарник на своєму аркуші з лівого боку в колонці «Я про інших».
4. Прикметники, відмічені на вашому аркуші одразу в двох колонках з правого боку «Я про себе» й «Інші про мене», запишіть у квадрат «Відкрите» вікна Джохарі (це та частина вашої особистості, яка відома як вам самим, так і людям, котрі вас оточують).
5. Прикметники, відмічені лише в колонці «Я про себе», запишіть у квадрат «Приховане» (це та частина вашої особистості, яка відома вам самим, але невідома тим, хто вас оточує).
6. Прикметники, відмічені лише в колонці «Інші про мене», запишіть у квадрат «Сліпа пляма» (це та частина вашої особистості, про яку знає оточення, але про яку не знаєте ви самі).
7. Прикметники, які не були відмічені в жодній із цих двох колонок, запишіть у квадрат «Невідоме» вікна Джохарі (це те, що невідоме про вашу особистість ні вам самим, ні тим, хто вас оточує).
8. Подивіться на своє вікно Джохарі та зробіть для себе висновки.

На завершення педагог проводить загальне обговорення.

Запитання для обговорення:

- Чи легко було обрати прикметники, що характеризують вашого напарника? Чому?
- Чи легко було обрати прикметники, що характеризують вас самих? Чому?
- Які ви можете зробити висновки, дивлячись на своє вікно Джохарі?

¹ Цю модель запропонували в 1950 р. американські психологи Джозеф Луфт і Харрі Інґхем. Власне і назва «Джохарі» походить від імен психологів. Модель відома як один із способів пізнати себе, налагодити спілкування з близькими або поліпшити розуміння в колективі.

3. Індивідуальна робота «Лінія часу» (25 хв.)

Педагог роздає учням аркуші паперу А4 і маркери чи фломастери та просить намалювати лінію часу аналогічно до того, як він малює її на дошці чи фліпчарті.

Далі педагог просить зробити на лінії часу відмітку там, де кожен учень перебуває зараз відповідно до свого віку. На відрізку від 0 до цієї відмітки учням необхідно протягом 5 хв. написати або намалювати під певним віком найважливіші події у своєму житті. Вони можуть бути як позитивними, так і негативними, але такими, що мали дуже великий вплив на учасників. Наприклад, пішов у школу, їздив кудись під час канікул, потрапив у складну стресову ситуацію тощо.

На наступному етапі педагог пропонує учням поміркувати над тим, яким вони бачать своє життя в майбутньому. Учням необхідно протягом 5 хв. написати або намалювати під певним віком те, чого вони прагнуть досягти у своєму житті.

Далі педагог ставить учням запитання: «Які дії ви повинні виконати в першу чергу задля здійснення ваших мрій?». Він просить протягом 5 хв. записати чи намалювати ці дії під лінією часу.

На останньому етапі педагог просить кількох учнів (за бажанням) презентувати власні лінії часу, зробивши відповідні коментарі, після чого він переходить до загального обговорення.

Запитання для обговорення:

- Чи легко було скласти власну лінію часу? Чому?
- Які моменти було визначити легко, а які – важко? Чому?
- Як ви гадаєте, чи здійсненні ваші мрії? Чому? Від кого це залежить?
- Які мрії для свого здійснення потребують грошей, а які можна здійснити і без них?

4. Підсумки заняття (3 хв.)

Педагог просить учнів пригадати все, що відбувалося на цьому занятті, й відповісти на запитання.

Запитання для обговорення:

- Що відбувалося на сьогоднішньому занятті? Що найбільше запам'яталося?
- Чому на занятті ми говорили про мрії та час?
- Чому важливо планувати своє життя?

До уваги педагога!

Заняття варто закінчити думкою про те, що в усіх нас є позитивні й негативні риси, й усі ми постійно дізнаємося щось нове про себе. Дуже важливо знати самих себе задля досягнення наших цілей. Ми управляємо своїм життям і владні його змінювати, але ми також повинні добре його планувати і піклуватися про те, щоб нам були доступні ресурси, необхідні для здійснення наших бажань. Нам потрібні різні ресурси: підтримка людей, а також час, можливості і гроші. Гроші можуть розглядатися як важливий чинник для здійснення мрії, але й інші чинники, такі як цілеспрямованість і наполеглива праця, теж є вагомими елементами успіху.

Література

1. *Пособие по программе «Афлатин»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.*
2. *Евграшина М. Окно Джохари: как заглянуть в себя [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tim.com.ua/2010/08/johari-window/>.*
3. *Себе зрозуміти, себе змінити : навч. посіб. / Мін-во освіти і науки України ; [упоряд. С. Максименко, О. Главник]. – К. : Главник, 2006. – 128 с.*

РОЗДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

РОБОЧИЙ БЛАНК «МОДЕЛЬ ДЖОХАРІ»

Я про інших	Перелік прикметників	Я про себе	Інші про мене
	1. Веселий		
	2. Відданий		
	3. Відповідальний		
	4. Впевнений		
	5. Гордий		
	6. Дбайливий		
	7. Доброзичливий		
	8. Дотепний		
	9. Ерудований		
	10. Замкнутий		
	11. Ідеалістичний		
	12. Мрійливий		
	13. Мудрий		
	14. Надійний		
	15. Незалежний		

Я про інших	Перелік прикметників	Я про себе	Інші про мене
	16. Нервовий		
	17. Обережний		
	18. Організований		
	19. Розумний		
	20. Скромний		
	21. Слабкий		
	22. Сміливий		
	23. Сором'язливий		
	24. Спокійний		
	25. Талановитий		
	26. Тихий		
	27. Товариський		
	28. Уважний		
	29. Хоробрий		
	30. Щедрий		

ВІКНО ДЖОХАРІ

	Я знаю про себе	Я не знаю про себе
Інші знають про мене	Відкрите	Сліпа пляма
Інші не знають про мене	Приховане	Невідоме

Тема 1.3. Мої бажання й можливості

Мета: показати учням необхідність узгодження своїх бажань і можливостей.

Завдання:

- підвести учнів до розуміння необхідності пріоритетизації бажань;
- показати учням важливість аналізу ресурсів щодо здійснення бажань;
- допомогти учням зрозуміти, що людина має узгоджувати свої бажання і можливості.

Матеріали та обладнання: папір А4 – за кількістю учасників; папір А5 – по 4 аркуші на кожного учасника.

План

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Моделювальна гра «Подорож у Країну здійснення мрій» (15 хв.).
3. Індивідуальна робота «Бажання та можливості» (25 хв.).
4. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (2 хв.)

Кожна людина індивідуальна. У кожної є свої бажання і водночас свої можливості. Іноді в різних людей вони однакові, а іноді – дуже різняться. Намагаючись пристосуватися до того, що є «нормальним», не можна забувати про існування цієї різниці. На цьому занятті поговоримо про необхідність визначення пріоритетних бажань, важливість врахування ресурсів для їх здійснення, зрозуміємо, що необхідно узгоджувати свої бажання з власними можливостями.

2. Моделювальна гра «Подорож у Країну здійснення мрій» (15 хв.)

1. Педагог роздає кожному з учнів по чотири аркуші А5 і пропонує пригадати, що на попередньому занятті вони працювали з «лінією часу» й визначали свої мрії на майбутнє.

2. Водночас він зазначає, що існують короткострокові (те, чого людина хоче досягти зараз, через тиждень чи місяць) і довгострокові (те, чого бажає людина, але для досягнення цього потрібен час – рік, кілька років) цілі (ціль – конкретизована мрія, результат, якого прагне людина). Педагог зачитує учням розповідь про довгострокові цілі. «Якоюсь мірою життя нагадує річку, по якій ми пливемо в човні. Можна нічого не робити в човні, просто плисти за течією. Час від часу човен прибиватиме до якогось берега, де ви можете побути певний час, доки не будете готові плисти далі. Якісь місця зупинок будуть прекрасними, якісь – жахливими. Багато ко-

марів, немає тіні, нема з чого розпалити вогнище, занадто скеляста місцевість й ніде поставити намет.

Припустимо, вам хочеться потрапити в якесь особливе місце на річці. Ви знаєте, що це – райський куточок. Воно безпечне, красиве, там дивний клімат. Там привітні люди й немає неприємностей. Але ви не зможете туди потрапити, якщо просто плистимете за течією, тому мусите триматися певного курсу. Коли ви йтимете за курсом, то пройдете через кілька плинів, іноді, може, доведеться навіть гребти проти течії. Там можуть бути пороги, перешкоди. Можливо, вам навіть доведеться тягнути човен уздовж берега. Це набагато складніше, ніж просто лежати в човні і плисти за течією.

Утім зусилля ваші вартують того. Ви знаєте, куди вам плисти, тому плануватимете цю подорож якомога ретельніше. А це означає, що, ймовірно, на річці у вас будуть безсонні ночі, ви змушені будете шукати чисту воду та нормальну їжу. Однак, коли ви втомлюватиметеся гребти, то образ того, що ви побачите й отримаєте, зігріватиме вас. І це додасть вам додаткової енергії, спонукатиме вас іти до мети. Ви, можливо, зробили неправильний крок і трішки заблукали, та, оскільки знаєте, куди плисти, і у вас є карта, ви знайдете шлях. Нагородою ж для вас буде острів, де ви залишите біля берега човен і насолодитесь життям на острові». Педагог наголошує, що розроблення маршруту впродовж життя – це планування життя, приклад визначення довгострокових цілей.

3. Педагог просить кожного з учнів записати на аркушах зверху свої чотири найважливіші мрії (кожну на окремому аркуші).

До уваги педагога!

Якщо на «Лінії часу» було зазначено меншу кількість мрій, учням необхідно визначити додаткові мрії, щоб їх загальна кількість дорівнювала чотирьом.

4. Далі педагог просить учнів уявити, що всі вони збираються у велику подорож у Країну здійснення мрій, і дає такі інструкції.

Розкладіть аркуші перед собою. Ви готові до подорожі і починаєте пакувати валізи. На жаль, на все місця не вистачає. Кожен з вас має залишити одну зі своїх мрій. Подумайте, будь ласка, яку саме, і приберіть один із аркушів.

Ми сідаємо в авто й починаємо подорож. Проте через певний час авто виходить з ладу й нам доведеться продовжувати подорож пішки. Утім наш багаж дуже важкий, і ми мусимо залишити ще одну мрію. Подумайте, будь ласка, яку саме, і заберіть ще один із аркушів.

Ми дісталися кордону Країни здійснення мрій, але на кордоні встановлені обмеження на багаж, а наші валізи дуже важкі. Ми повинні залишити ще одну мрію. Подумайте, будь ласка, яку саме, і приберіть ще один із аркушів.

Отже, до Країни здійснення мрій ми дісталися лише з однією мрією.

Запитання для обговорення:

- Яку мрію ви зберегли? Чому?
- Яку мрію залишити було найважче? Чому?
- Якими критеріями ви керувалися, обираючи мрію, яку мали залишити?
- Які ви можете зробити висновки за результатами нашої подорожі?

3. Індивідуальна робота «Бажання й можливості» (25 хв.)

Педагог пропонує учням знову повернутися до чотирьох аркушів з мріями й на кожному з них протягом 10 хв. записати відповіді на такі запитання:

- Яке значення для вас має здійснення цієї мрії?
- Які ресурси для здійснення мрії у вас уже є в наявності?
- Яких ресурсів у вас немає, але ви зможете їх отримати?
- Які ресурси для здійснення мрії отримати буде дуже важко?

До уваги педагога!

Слід наголосити на тому, що під ресурсами ми розуміємо не тільки матеріальні можливості, а й наявність певних знань і вмінь, підтримку й допомогу близьких та оточення тощо. Запитання слід заздалегідь записати на аркуші паперу й вивісити його на дошці чи фліпчарті.

На наступному етапі педагог роздає учням по одному аркушу паперу А4 та просить накреслити на ньому таку таблицю:

Мрія	Бажання	Можливості	Загальний бал

У першу колонку педагог просить записати мрії учнів. Далі він просить оцінити власне бажання щодо здійснення мрії і в другу колонку навпроти кожної мрії проставити бали – від 1 до 12, враховуючи відповіді на перше запитання попереднього етапу. Потім педагог просить оцінити власні можливості щодо здійснення мрії і в третю колонку навпроти кожної мрії проставити бали від 1 до 12, беручи до уваги відповіді на друге, третє та четверте запитання попереднього етапу. В останній колонці учні мають проставити загальну суму балів, зазначених у двох попередніх колонках.

Після того, як учні заповнять таблиці, педагог переходить до загального обговорення.

Запитання для обговорення:

- Яка з ваших мрій набрала найбільшу кількість балів? Чи стало це для вас несподіванкою? Чому?
- Чи завжди наші бажання збігаються з нашими можливостями? Чому?
- Якби зараз ви знову здійснили подорож до «Країни здійснення мрій», чи таким самим був би ваш вибір? Чому?

4. Підсумки заняття (3 хв.)

Педагог просить учнів пригадати все, що відбувалося на цьому занятті, й відповісти на запитання.

Запитання для обговорення:

- Що корисного було для вас на цьому занятті?
- Як людина має узгоджувати свої бажання й можливості?
- Що необхідно для того, аби мрія здійснилася?
- Чи є нездійсненні мрії? Чому?

До уваги педагога!

Необхідно підвести учнів до розуміння того, що люди мають різні бажання й можливості. І навіть якщо бажання в деяких людей збігаються, то можливості щодо їх реалізації можуть бути зовсім різними. Саме тому для реалізації бажань декому необхідно докладати набагато більше зусиль, ніж іншим. Та в будь-якому разі для здійснення мрії необхідно діяти.

Література

1. Пособие по программе «Афлатун»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.
2. Клиндера Кент. Формирование здорового образа жизни: возможности волонтерского движения: (Рабочие материалы семинара) / Клиндера Кент ; Междунар. федерация социал. работников ; Христиан. дет. фонд; Укр. асоціація социал. педагогов и специалистов по социал. работе, 6–12 июля 2001 г. – Ялта, 2001. – 30 с.
3. Себе зрозуміти, себе змінити : навч. посіб. / Мін-во освіти і науки України ; [упоряд. С. Максименко, О. Главник]. – К. : Главник, 2006. – 128 с.
4. Я сам строю свою жизнь : тренинг развития жизненных целей / М. А. Алиева, Т. В. Гришанович, Л. В. Лобанова [и др.] ; под ред. Е. Г. Трошихиной. – СПб. : Речь, 2001. – 216 с.

Тема 1.4. Моя сім'я

Мета: допомогти учням усвідомити цінність сім'ї як важливого ресурсу у житті людини.

Завдання:

- формувати в учнів ціннісно-моральні уявлення про сім'ю;
- дати учням уявлення про різні моделі сімей;
- з'ясувати, від кого чи від чого залежить «мікроклімат» в сім'ї;
- виявити причини виникнення деяких сімейних конфліктів і шляхи їх усунення.

Матеріали та обладнання: картки з назвами членів сім'ї: мати, батько, син, дочка, бабуся, дідусь, тітка, дядько – за кількістю учасників (назви на картках можуть повторюватись); аркуш паперу А1 і маркери або дошка і крейда; 10 аркушів паперу А4; олівці або ручки.

План

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Гра «Сімейна зустріч» (10 хв.).
3. Вправа «Переваги та обов'язки» (20 хв.).
4. Вправа «Сімейні висловлювання» (10 хв.).
5. Додаткова творча групова робота «Як сім'я впливає на реалізацію ваших бажань?» (20 хв.).
6. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (2 хв.)

Діти і дорослі не завжди розуміють одне одного. У творі «Маленький принц» Антуан де Сент-Екзюпері писав: «Дорослі ніколи нічого не розуміють самі, а для дітей дуже стомливо без кінця їм усе пояснювати та розтлумачувати». Коли дитина дорослішає, то її стосунки з іншими членами сім'ї часто ще більше ускладнюються. Підліток розривається між двома ролями: бути дитиною своїх батьків і стати незалежною людиною. Зараз йому потрібна свобода, а батьки часто реагують на це, намагаючись посилити свою владу і контроль над ним. Так виникають конфліктні ситуації. На цьому занятті ми спробуємо описати різні моделі сімей, поговорити про права та обов'язки членів сім'ї, з'ясувати, від кого чи від чого залежить мікроклімат сім'ї, намагатимемось виявити причини деяких сімейних конфліктів і шляхи їх усунення.

2. Гра «Сімейна зустріч» (10 хв.)

Педагог роздає кожному учневі по карточці з назвою певного члена сім'ї і просить не показувати їх іншим. Далі він пояснює правила гри: після того, як буде назване певне число (від 3 до 7), учні матимуть 5 секунд, щоб об'єднатися в групи з кількістю людей відповідно до цього числа; після об'єднання учні мають відкрити свої картки і з'ясувати, хто із членів сім'ї потрапив до їхньої групи.

Педагог проводить гру кілька разів, щоразу запитуючи в учнів: «Чи можна таку групу людей вважати справжньою сім'єю і чому?» Педагог пропонує учасникам обговорити сильні сторони їхніх сімей, а також і деякі джерела конфліктів, котрі можуть у них виникнути.

Запитання для обговорення:

- Як ви почувалися під час вправи?
- Які моделі сімей склалися в групах?
- Чи знаєте ви якусь сім'ю, яка була б схожа на створені в грі сім'ї?
- Наведіть приклади сімейних структур у вашому районі, місті, селі. Якими ще бувають сім'ї за складом, наприклад, в іншій місцевості?
- Чи була ваша власна сім'я представлена в цій грі?

До уваги педагога!

В учнів можуть бути тверді переконання про те, якою має бути сім'я. Спробуйте дізнатися різні точки зору, щоб показати, що насправді існують різні моделі сімей.

Будьте тактовні, згадуючи особливі сімейні ситуації, такі як сирітство, сім'я у стані розлучення або ж такі випадки, коли від об'єднання учасників утворюються сім'ї з унікальною структурою.

3. Вправа «Переваги та обов'язки» (20 хв.)

Педагог пише на дошці або аркуші фліпчарту слова «брати» й «давати» і запитує групу, що вони означають. Далі він пояснює, що «брати» й «давати» – ключові слова в успішному взаєморозумінні. Особливо це важливо в сім'ї. Педагог просить учасників проранжувати від 1 до 10, скільки вони беруть або отримують у сім'ї. Так само визначити, скільки вони дають сім'ї, де 1 – «нічого», а 10 – «багато».

Педагог пише на аркуші паперу слова «переваги» й «відповідальність» і запитує учнів, як ці слова співвідносяться зі словами «брати» й «давати». Він звертає увагу учасників, що в сім'ях у них є переваги, – те, що вони отримують або беруть як члени сім'ї. Але в них так само є й певні зобов'язання – те, що вони повинні віддавати сім'ї.

Методом «мозкового штурму» учні визначають, які блага підліток отримує в сім'ї. Їхні відповіді педагог записує в колонці під словом «переваги». Якщо якісь із благ пропущені, педагог дописує їх із наведеного нижче списку:

• житло	• безпека
• їжа	• зв'язок з попередніми поколіннями
• одяг	• дружба
• економічна підтримка	• медична допомога
• фінансова допомога	• можливість здобути освіти

Він звертає увагу на те, що не в усіх сім'ях підлітки можуть усе це отримати.

Педагог запитує учнів, які обов'язки вони мають перед сім'єю, і записує їхні відповіді в колонці під словом «обов'язки». Якщо учнями було щось забуто, то педагог може додати з наведеного нижче списку:

• піклуватися про молодших, старих або хворих членів сім'ї;
• прибирати в житловому помешканні;
• допомагати готувати їжу, ходити в магазин;
• по можливості, заробляти гроші й вкладати їх у бюджет сім'ї тощо.

Ведучий звертає увагу старшокласників, що не усі мають ці обов'язки, але багато хто їх справно виконує. Якщо підліток не має обов'язків, то вони лягають на плечі інших.

Педагог пояснює групі, що зараз вони зіграють у гру, коли один показуватиме, а інші вгадуватимуть, про що йде мова.

Ведучий запрошує бажаючих виступити акторами. Далі він просить одного з учасників закінчити наступну пропозицію невербальною демонстрацією: «Одна із переваг членів сім'ї – ...». Усі інші учасники повинні вгадати.

Після того, як кілька учасників жестами показали переваги, інші нехай покажуть обов'язки. Педагог просить бажаючого закінчити пропозицію: «Один із основних моїх обов'язків у сім'ї – ...». Усі інші учасники повинні вгадати.

Завдання закінчується обговоренням.

Запитання для обговорення:

- Наскільки справедливо розподілені обов'язки в сім'ї? У кого їх найбільше? Чому так?
- Наскільки справедливо переваги розподілені в сім'ї? У кого їх найбільше? Чому?
- Чи не здається вам, що у вас надто багато обов'язків? Якщо так, то які й чому?
- Дослідження показують, що в підлітків забагато вільного часу. Може, їх варто більше завантажувати вдома? А як ідуть справи у вашій сім'ї?
- Чи згодні ви мати менше привілеїв, якщо у вас заберуть частину обов'язків у сім'ї? Яких привілеїв ви готові мати менше? А яких обов'язків? Тоді, хто повинен це виконувати замість вас?
- Хотіли б ви мати більше обов'язків, щоб отримати більше привілеїв? Яких привілеїв ви хотіли б мати більше?

4. Вправа «Сімейні висловлювання» (10 хв.)

Педагог запрошує учнів об'єднатися у групи по 5–7 осіб. Далі він дає кожній групі аркуш паперу А4 й ручку та просить їх написати список висловлювань (як позитивних, так і негативних, за змістом), які батьки (чи вихователі) часто вживають, розмовляючи зі своїми дітьми. Тематика висловлювань може бути такою: гроші, допомога по дому, сімейні правила, школа, друзі, догляд за меншими членами родини тощо.

Педагог дає групам 5 хв. на складання списків, після чого пропонує кожній із них поділитися висловлюваннями з аудиторією. Далі він запитує у учасників, що, на їхню думку, спонукає батьків (чи вихователів) висловлюватися саме так, і що вони відчувають, коли чують на свою адресу подібні фрази.

Запитання для обговорення:

- Як ви почувалися під час вправи?
- Наведіть приклади позитивних і негативних висловлювань, які ми чуємо на свою адресу від членів сім'ї. Що ми відчуваємо, коли чуємо такі висловлювання?

5. Додаткова творча групова робота «Як сім'я впливає на реалізацію ваших бажань?» (20 хв.)

Педагог об'єднує учнів у групи по 4–6 осіб і просить їх пригадати різні ситуації, коли члени сім'ї так чи інакше (як позитивно, так і негативно) впливали на здійснення їхніх бажань. Серед пригаданих ситуацій учасникам кожної групи необхідно обрати лише одну та проілюструвати її за допомогою невеличкої сценки (скетчу). Час на підготовку – 5 хв.

До уваги педагога!

Виступ малої групи не повинен перевищувати 30 сек. Бажано, щоб серед ситуацій, обраних групами, були як позитивні, так і негативні, що призвели б до конфлікту. Ситуації, наприклад, можуть бути такими: бабуся дала гроші на дуже бажані нові джинси, батько не пустив на нічну дискотеку, старший брат подарував свою колекцію компакт-дисків, мати попросила замість прогулянки залишитись удома приглядати за молодшою сестрою тощо.

Після виступу всіх груп педагог у разі потреби має допомогти акторам вийти зі своїх ролей, зосередивши їхню увагу на тому, що вони знову є учасниками великої групи.

Запитання для обговорення:

- Чи сподобалося вам інсценувати різні ситуації? Чому?
- Чи виникало у вас співчуття до якихось персонажів сценок? До яких саме й чому?

- Чому в сім'ях виникають конфлікти? Як їх можна уникнути?
- Чи часто трапляються подібні ситуації в житті?
- Як зробити, щоб позитивні ситуації в сім'ях склалися частіше?

6. Підсумки заняття (3 хв.)

Педагог зазначає, що кожна сім'я – унікальна. Сім'ї, як і люди, не подібні одна на одну і постійно змінюються. Конфлікт із членами родини – це нормальне явище в підлітковому віці. Важливо, щоб члени сім'ї прагнули зрозуміти одне одного для розв'язання конфлікту та взаємної підтримки. Далі він просить учнів пригадати все, що відбувалося на цьому занятті, й відповісти на запитання.

Запитання для обговорення:

- Про що ви дізналися на цьому занятті?
- Якою ви уявляєте ідеальну сім'ю?
- Які обов'язки ви маєте у власних сім'ях? Як ви їх виконуєте?
- Від кого чи від чого залежить мікроклімат сім'ї?
- Як уникнути сімейних конфліктів?
- Що б ви порадили своїм одноліткам стосовно того, як треба спілкуватися з дорослими – батьками, старшими братами й сестрами?
- Чи можна вважати сім'ю важливим ресурсом у житті людини?

До уваги педагога!

Необхідно підвести учнів до розуміння того, що кожна сім'я – унікальна і можливі різні моделі сімей. Їм важливо зрозуміти й усвідомити, що життя сім'ї залежить від її членів, їхніх ролей у сім'ї, а також від того, як вони спілкуються одне з одним, що «дають» і що «отримують».

Література

1. Пособие по программе «Афлатин»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. – К., Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
3. Фопель К. На пороге взрослой жизни: Психологическая работа с подростковыми и юношескими проблемами. Отделение от родителей. Любовь и дружба. Сексуальность / Фопель Клаус . – М. : Генезис, 2008. – 208 с.

Тема 1.5. Мої друзі

Мета: допомогти усвідомити цінність дружби в житті людини та важливість вибору друзів, спілкування з якими буде для учнів позитивним.

Завдання:

- розкрити поняття «дружба»;
- визначити основні риси, які учасники цінують у дружніх стосунках зі своїми однолітками;
- визначити позитивні й негативні форми тиску з боку компанії (товариства однолітків).

Матеріали та обладнання: плакати з варіантами визначення поняття «дружба», аркуш паперу А1, 10–15 аркушів паперу А4, маркери, картки формату А5 (за кількістю учнів); коробка для карток; дошка і крейда; ручки/олівці; скотч.

План

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Робота над визначенням поняття «Дружба» (10 хв.).
3. Вправа «Хто є справжнім другом?» (30 хв.).
4. Додаткова вправа «Як знайти друзів?» (25 хв.).
5. Додаткова вправа «Галерея порад» (20 хв.).
6. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ПРОВЕДЕННЯ

1. Вступне слово педагога (2 хв.)

Дружба – один із найголовніших видів стосунків між людьми, особливо коли ці дружні стосунки закладаються в підлітковому віці і тривають упродовж усього нашого життя. Наші друзі, здається, як ніхто інший, розуміють нас, оскільки здебільшого є нашими однолітками й часто опиняються в подібних із нашими ситуаціях. Ми звертаємося до них у різних випадках: і в радості, і в горі. На цьому занятті поговоримо про цінність друзів у нашому житті й побачимо, наскільки важливо обрати друзів, які будуть хорошими для нас, а також поміркуємо над тим, якими друзями є ми самі.

2. Робота над визначенням поняття «Дружба» (10 хв.)

Педагог запитує учнів: «Як ви розумієте поняття “дружба”?» Отримавши кілька відповідей, він наводить приклади визначень поняття «дружба» зі словників:

Дружба – стосунки між людьми, засновані на взаємній прихильності, духовній близькості, спільності інтересів, симпатії і т. д. (Большой психологический словарь / [сост. Б. Мещеряков, В. Зинченко]. – М. : Олма-пресс, 2004).

Дружба – міцні і стійкі, глибокі індивідуально-вибіркові міжособистісні стосунки, засновані на взаємній симпатії, емоційній прихильності, довірі і психологічній близькості суб'єктів відносин, що допускають їх вірність і відданість одне одному, взаєморозуміння, активну взаємну допомогу і підтримку. (Психология общения. Энциклопедический словарь / под общ. ред. А. А. Бодалева. – М. : Когито-Центр, 2011).

Дружба – безкорисні особисті взаємовідносини між людьми, засновані на любові, довірі, щирості, взаємних симпатіях, спільних інтересах і захопленнях. Обов'язковими ознаками дружби є довіра і терпіння. Обов'язковою умовою існування дружніх відносин є відсутність міжособистісної конкуренції в колі знайомих, відносно рівне становище в соціальному середовищі. (Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Дружба>).

До уваги педагога!

Доречно окремі визначення заздалегідь записати на аркушах паперу, а потім вивісити їх на дошці чи фліпчарті.

Запитання для обговорення:

- Чи збігаються наведені зі словників визначення поняття «дружба» з вашими уявленнями про це поняття? Якщо так, то чим саме й чому?
- Як відрізняється ваше розуміння поняття «дружба» від наведених визначень?

До уваги педагога!

Необхідно підвести учнів до розуміння того, що поряд із загальноприйнятими визначеннями поняття «дружба» кожен вкладає в це поняття ще й щось своє, важливе саме для нього.

3. Вправа «Хто є справжнім другом?» (30 хв.)

Педагог пояснює, що в підлітковому віці дружба надзвичайно важлива. Він пропонує обговорити питання взаємодії з друзями й визначити, за що потрібно їх цінувати.

Педагог пропонує кожному учасникові згадати свого кращого друга. Далі він роздає учням картки формату А5 і записує таку фразу на аркуші фліпчарту або дошці: «_____» – мій кращий друг/моя краща подруга, бо...». Учасники так само в себе на картках мають написати про свого кращого друга/подругу, відмітивши, за які якості він/вона люблять друга. Педагог запевнює учнів, що імена їхніх друзів не називатимуться під час роботи.

Через кілька хвилин ведучий збирає картки в коробку і пояснює, що читатиме картки, не називаючи імен. На дошці будуть записуватись якості,

за які учні люблять/поважають друга/подругу. Слова записуватимуться як іменники (наприклад: «... вона завжди говорить правду» – чесність). Якщо які-небудь якості повторюються, то біля них ставимо поруч галочку.

Коли всі картки прочитані і список складений, педагог об'єднує учасників у групи по 4–5 осіб і дає наступне завдання:

- Відберіть п'ять найважливіших якостей, властивих близькому другові/подрузі.
- Проранжуйте їх від 1 до 5, де 1 – найважливіше, 5 – найменш важливе.

На цю роботу педагог дає 5–7 хв., потім у загальній групі проводиться обговорення вибору учасників. Вправа завершується обговоренням.

Запитання для обговорення:

- Чи легко було вибрати п'ять якостей? Чому?
- Як саме група дійшла спільної думки щодо того, яка якість найважливіша?
- За однаковими чи за різними якостями хлопці й дівчата обирають друзів?
- Яку якість найважче знайти в другові?
- Які бажані якості ви принесли б у дружбу?
- Які якості ви хотіли б розвинути в собі в майбутньому?

4. Вправа «Як знайти друзів?» (25 хв.)

Педагог розповідає підліткам, що іноді в людей виникає потреба знайти нових друзів. Він запитує: «Коли це найчастіше відбувається?» (коли вони перейшли в нову школу; поїхав їхній близький друг; вони прийшли в нову спортивну секцію; прийшли на вечірку або коли відчують, що зі старими друзями вже нічого не об'єднує, тощо).

Педагог пише на дошці такі фрази:

ТАК! Можуть бути друзями	НІ! Не можуть бути друзями
--------------------------	----------------------------

Далі вчитель пропонує учасникам уявити себе в ситуації, де учні зустрілися з такими ж, як і вони, підлітками. Педагог запитує: «Як ви вибиратимете, з ким хочете ближче познайомитися? Хто може стати другом, а хто – ні?»

Методом «мозкового штурму» учні визначають, на які якості вони звертають увагу в першу чергу, коли знайомляться з новою людиною. Педагог запитує в учнів, як саме вони зрозуміли, що хочуть подружитися з цією людиною. Він пропонує всі їхні відповіді записувати під фразою: «Так! Можуть бути друзями».

Так само учні визначають, що допомагає їм зробити вибір у ситуації, коли вони не хочуть дружити з тією або іншою людиною. Відповіді записуються під фразою: «Ні! Не можуть бути друзями».

Педагог об'єднує підлітків у групи по 4–5 осіб. Роздає їм аркуші паперу й маркери та вивішує заготовлений плакат з інструкцією:

- а) зробіть груповий опис двох школярів з вашої школи – дівчини і хлопця – з ким би ви хотіли стати друзями;
- б) напишіть, на що ви звертатимете увагу: особистісні характеристики, сім'я, уміння, інтереси.

До уваги педагога!

Напишіть заздалегідь на плакаті чи дошці інструкцію до цієї вправи.

Педагог відводить на цю роботу 5 хв., потім групи вивішують листи на стіну. Нехай усі учасники прочитають описи й виберуть, з якими людьми вони хотіли б познайомитися.

Педагог пропонує бажаним виступити і розповісти, чому вони вибрали дівчину чи хлопця з тими або іншими характеристиками.

Підбиваючи підсумки, педагог проводить обговорення.

Запитання для обговорення:

- Що ви дізналися про свої критерії відбору друзів?
- Ваші друзі мають такі ж якості, які ви хотіли б бачити в нових друзях? Чи є в кого-небудь друг, який не має жодної з цих характеристик? Що в ньому/ній особливого?
- Чи є такі якості, які вам спочатку не подобаються, але потім ви переконуєтеся, що хорошому другові вони мають бути властиві? І навпаки, спочатку ці якості в іншому притягували, а потім – відштовхували?
- Про що ви розмовляєте, коли вперше зустрічаєте кого-небудь, із ким би ви хотіли познайомитися?
- Назвіть три найважливіші риси, які можуть вас одразу відвернути від людини?
- Як саме ви можете показати, що хочете подружитися з людиною? І навпаки.
- Як ви можете допомогти новій людині почуватися комфортніше в новій обстановці (представитися; сказати що-небудь дружнє; запросити приєднатися до вас; запропонувати допомогу тощо)?
- Чи доводилося вам приводити нову людину у свою компанію? Чи є у вашій компанії речі, які можуть ускладнити появу в ній нової людини? Якщо так, поясніть, які саме. Що допомагає підліткам легше будувати взаємини? Що ви можете зробити, аби допомогти?

5. Додаткова вправа «Галерея порог» (20 хв.)

На початку вправи педагог ставить учням проблемні запитання:

- Як часто, на вашу думку, люди зазнають тиску з боку компанії? Чому це відбувається?

- Які ви можете навести приклади позитивного впливу з боку товариства/спільноти ровесників?
- Які ви можете навести приклади негативного впливу з боку товариства/спільноти ровесників?
- Чому деякі люди обирають друзів, які змушують їх робити погані вчинки?
- Як ви можете протидіяти негативному тиску з боку товариства/спільноти ровесників?

До уваги педагога!

У ході обговорення педагогу необхідно акцентувати на тому, що багато з підлітків у тих чи інших життєвих ситуаціях зазнають тиску компанії, неусвідомлено наслідують уподобання та вчинки своїх друзів, а не роблять свій власний вибір.

Педагог об'єднує учнів у групи по 3–5 осіб та пропонує їм протягом 10 хв. відповідати на запитання: «Як можна протидіяти негативному тиску з боку групи ровесників?», зробивши своєрідний poradnik для однолітків. Поради слід записати маркером на аркушах паперу А4 й вивісити їх на стіні, створивши «Галерею порад».

Наприкінці вправи педагог дає учням кілька хвилин, щоб вони могли ознайомитися з «Галереєю порад», після чого переходить до загального обговорення.

Запитання для обговорення:

- Як часто, на вашу думку, люди зазнають тиску з боку компанії? Чому це відбувається?
- Які ви можете навести приклади позитивного/негативного впливу з боку групи ровесників?
- Чи можна, користуючись запропонованими порадами, протидіяти негативному тиску з боку групи ровесників?
- Які з порад здалися вам найкориснішими?
- До кого ще можна звернутись за порадою, коли ви відчуваєте негативний тиск з боку однолітків?

До уваги педагога!

За браком часу можна запропонувати учням створити poradniki індивідуально вдома. Тоді педагогу слід зробити «Галерею порад» ще до початку наступного заняття, щоб учні, які прийшли на нього, змогли з нею ознайомитись.

---

6. Підсумки заняття (3 хв.)

Педагог просить учнів пригадати все, що відбувалося на цьому занятті, та відповісти на запитання.

Запитання для обговорення:

- Чого ви навчилися на цьому занятті?
- Якими були ваші загальні уявлення про дружбу? Як вони змінилися?
- Чому так важливо мати друзів?
- Пригадайте прислів'я «Скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти». Що воно значить для вас? Чи згодні ви з ним? Чому?

ДО УВАГИ ПЕДАГОГА!

Необхідно підвести учнів до розуміння того, що друзі є дуже важливими людьми в нашому житті. Проте ми повинні усвідомлювати й те, чи допомагають нам стосунки з ними ставати тими, ким ми справді хочемо бути, або ж вони примушують нас поступатися нашими принципами.

Література

1. Пособие по программе «Афлатин»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.
2. Большой психологический словарь / [сост. Б. Мецгеряков, В. Зинченко]. – М. : Олма-пресс, 2004.
3. Психология общения : энцикл. словарь / под общ. ред. А. А. Бодалева. – М. : Когито-Центр, 2011.
4. Дружба [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Дружба>.
5. Фопель К. На пороге взрослой жизни: Психологическая работа с подростковыми и юношескими проблемами. Отделение от родителей. Любовь и дружба. Сексуальность / Фопель Клаус . – М. : Генезис, 2008. – 208 с.

МОДУЛЬ

2.

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ

(3 заняття)

Тема 2.1. Маю права, виконую обов'язки (заняття 1)

Мета: розкрити права та обов'язки, які є у дітей, показати їх взаємозв'язок та взаємозалежність.

Завдання:

- узагальнити знання учнів щодо прав, які гарантуються Конвенцією ООН про права дитини;
- показати, що в основу Конвенції покладено звичайні принципи здорового глузду та загальноприйняті поняття;
- сприяти тому, щоб учасники відчували близькість своїх поглядів із положеннями Конвенції про права дитини.

Матеріали та обладнання: аркуші паперу А4 (за кількістю учасників), аркуші фліпчарту (5–8 шт.).

Роздаткові матеріали: 5–8 примірників матеріалів «Конвенція ООН про права дитини (скорочений варіант)» (стор. 39).

План

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Моделювальна вправа «Мій чудовий день» (25 хв.).
3. Групова робота «Конвенція ООН про права дитини» (15 хв.).
4. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (2 хв.)

Щойно народившись, людина набуває згідно із законом здатність мати права та обов'язки – конституційні, сімейні, цивільні, трудові й інші. Проте їх реальне здійснення можливе лише в міру дорослішання дитини. З кожним роком обсяг її дієздатності (спроможності своїми діями набувати права та користуватися ними, створювати для себе обов'язки й виконувати їх) збільшується. І, як посудина наповнюється рідиною до верху, так само і повна дієздатність настає у 18 років, коли дитина стає повно-

літньою. На цьому занятті ми поговоримо про те, які права має дитина від народження до повноліття, та ще раз звернемось до міжнародного документа, що встановлює права дитини, – Конвенції ООН про права дитини.

2. Могелювальна вправа «Мій чудовий день» (25 хв.)

На початку вправи педагог роздає учням аркуші паперу А4 і просить пригадати їх найкращий день у житті й намалювати чи описати його.

Який це день? Що відбувається? Чим ви займаєтесь? Хто або що є поруч із вами? Які відчуття вас переповнюють? Спробуйте сконцентрувати свої думки на одному епізоді, ніби зробивши фотознімок цього моменту.

Після виконання індивідуального завдання педагог об'єднує учасників у групи по 4–5 осіб і пропонує поділитися своїми уявленнями з іншими та обговорити, що об'єднує ці уявлення і які між ними відмінності.

Далі кожна група отримує аркуш фліпчарту, поділений на дві колонки. Потрібно в першій колонці скласти список характеристик чудового дня, що задовольнив би всіх учасників групи.

На наступному етапі педагог просить учнів уявити ідеальний світ для дітей майбутнього.

Яким би він був? Чим би займалися діти? Як би вони почувалися в цьому світі? Уявіть собі те, що є життєво важливим для забезпечення благополучного життя дітей у тому світі. Обговоріть усе це в групі й доповніть ваш список характеристик чудового дня тими важливими речами, котрі необхідні для щастя дитини майбутнього.

На наступному етапі педагог просить учнів сформулювати правила, які гарантують доступність тих важливих речей для кожної дитини, що зазначені в першій колонці, й записати ці правила у другу колонку.

Наприкінці вправи педагог проводить загальне обговорення.

Запитання для обговорення:

- Чи схожий був ваш чудовий день з уявним ідеальним світом для дітей майбутнього? Чим саме? Чому?
- Чи зможе виконання тих правил, які були вами зазначені на аркушах фліпчарту, забезпечити щастя дитини в сучасному світі? Що для цього потрібно?

3. Групова робота «Конвенція ООН про права дитини» (15 хв.)

На початку вправи педагог зазначає, що основним міжнародним документом, який регламентує права дітей, є Конвенція ООН про права дитини.

Передусім Конвенція – це угода. Конвенція ООН про права дитини – це угода між країнами. У ній записано, як уряд кожної країни має дбати про дітей. Текст Конвенції про права дитини готувався, обговорювався й узгоджувався більше десяти років. Конвенція була прийнята і відкрита для

підписання та приєднання Резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р. Цей особливий документ було ратифіковано 191 країною світу, а в нашій державі він набув чинності з 27 вересня 1991 р., і відтоді є частиною національного законодавства.

Конвенція ООН про права дитини містить 54 статті. В них зазначено 40 прав, які має дитина. Усі права можуть бути класифіковані за певними принципами:

- Загальні права: всі діти мають право на життя, всі діти мають право на піклування і турботу, всі діти рівні у своїх правах.
- Права «піклуйтеся про мене»: право на достатнє та здорове харчування, право на освіту, право на медичну допомогу, право на розваги.
- Права «не знущайтеся наді мною»: право на захист від економічної експлуатації та примусової праці, право на захист від будь-якої роботи, яка може бути небезпечною для здоров'я, право не бути жертвою війни, право на захист від сексуальної експлуатації.
- Права «я маю власну думку»: право висловлювати свої погляди, право сповідувати свою власну релігію, право об'єднуватися з іншими, право на інформацію.
- Права «особливих потреб»: життя деяких дітей важче, ніж у їхніх однокласників, тому такі діти потребують особливої уваги і піклування: діти-інваліди, діти, позбавлені батьківського піклування, діти-біженці, діти у конфлікті із законом.

На наступному етапі педагог об'єднує учнів у ті самі групи, що й у попередній вправі. Кожна група отримує скорочений варіант Конвенції ООН про права дитини (див. роздаткові матеріали). Учасникам необхідно ознайомитись із Конвенцією та знайти відповідність між статтями Конвенції й тими правилами, які були зафіксовані на аркушах фліпчарту в попередній вправі. Якщо відповідність буде знайдено, потрібно поряд із правилом зазначити номер статті Конвенції.

Після підготовки групи переходять до презентації групової роботи.

Наприкінці вправи педагог проводить загальне обговорення.

Запитання для обговорення:

- Про що свідчать відповідності, знайдені між Конвенцією ООН про права дитини й тими правилами, що були розроблені під час виконання попередньої вправи?
- З якою метою ми розглядали Конвенцію ООН про права дитини?
- Які ще вам відомі документи, що регламентують права людини та її обов'язки?

5. Підсумки заняття (3 хв.)

Педагог просить учнів пригадати все, що відбувалося на цьому занятті, та відповісти на запитання.

Запитання для обговорення:

- Які нові знання ви отримали на цьому занятті?
- Навіщо людині необхідно мати певні права?
- З якою метою створюються документи, що регламентують права людини?

До уваги педагога!

Потрібно підвести учнів до розуміння того, що діти, як і дорослі, теж мають певні права. Наші права не є тим, що ми заробили чи заслужили. Вони нам дані від народження. Існують певні нормативні документи, що регулюють наші права.

Література

1. Пособие по программе «Афлатин»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.
2. Осознанное право – право на каждый день. Пособие для начинающего тренера / [сост. Т. П. Авельцева, Н. В. Зимовец]. – Днепропетровск : Січ, 2001.
3. Урядовий сайт для юних громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://children.kmu.gov.ua/school/1247.htm>.

КОНВЕНЦІЯ ООН ПРО ПРАВА ДИТИНИ (скорочений варіант)²

Конвенція ООН про права дитини була прийнята й відкрита для підписання та приєднання Резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р. Конвенція набула чинності в Україні з 27 вересня 1991 р. і відтоді є частиною національного законодавства.

Конвенція ООН про права дитини – це твої права. Вони знайшли своє відображення в чинному законодавстві України. Ти можеш не думати про них. Ти можеш не користуватися ними щодня. Утім, ти маєш знати, що вони існують і вони невід’ємні від інших прав, гарантованих тобі державою. Держава може бути більш чи менш демократичною, але змінити ці права вона не може. Вони – твої.

Конвенція ООН про права дитини містить 54 статті. У них ти знайдеш 40 прав, які має дитина. Нижче наведені тільки ті статті Конвенції, які стосуються твоїх прав.

Преамбула (вступ до Конвенції)

Преамбула Конвенції ООН про права дитини містить таку важливу інформацію:

- діти мають право на особливе піклування та допомогу;
- сім’я несе відповідальність за повний і гармонійний розвиток дитини;
- дитина потребує спеціальної охорони, піклування й захисту як до, так і після народження;
- діти, які живуть у винятково тяжких умовах, потребують особливої уваги;
- важливість традицій і культурних цінностей суспільства, в якому зростає дитина;
- важливість міжнародного співробітництва для поліпшення умов життя дітей у кожній країні.

Стаття 1. Визначення поняття ДИТИНА

Дитина – це людська істота до досягнення нею 18-річного віку. Дитина – це людина, яка зростає. Діти – це люди на шляху в доросле життя. Усі діти потребують повноцінних умов для розвитку та зростання.

Стаття 2. Усунення дискримінації

Усі права рівні для кожної дитини, незалежно від її раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, соціального походження. Держава не може порушувати жодного з прав. Держава має активно пропагувати права дитини.

Стаття 3. Якнайкраще забезпечення інтересів дитини

Усі дії щодо дитини мають виконуватися в інтересах дитини. Якщо рідні, або ті особи, які несуть відповідальність за дитину, недбало викону-

² Урядовий сайт для юних громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://children.kmu.gov.ua/school/1247.htm>.

ють свої обов'язки, держава має забезпечити дитині належний догляд і піклування.

Стаття 4. Здійснення прав дитини

Держава має вживати всіх необхідних заходів для реалізації прав дитини. Держава не може залишати поза увагою права дитини. Усі країни мають співпрацювати для того, щоб права дитини реалізовувались у повсякденному житті. Більш розвинені країни мають допомагати бідним.

Стаття 5. Роль батьків

Держава має поважати відповідальність, права та обов'язки батьків і родини. Водночас держава повинна вимагати від батьків рости й виховувати дітей належним чином.

Стаття 6. Право на життя та розвиток

Держава визнає той факт, що кожна дитина має невід'ємне право на життя. Держава визнає, що кожна дитина має право на здоровий розвиток.

Стаття 7. Ім'я та громадянство

Кожна дитина після народження має право на ім'я та громадянство. Кожна дитина після народження має право знати своїх батьків і має право на їхнє піклування.

Стаття 8. Право на індивідуальність

Держава поважає індивідуальність дитини, її громадянство, ім'я та сімейні зв'язки.

Стаття 9. Розлучення дітей з батьками

Дитина має право жити разом з батьками. Якщо батьки розлучені, дитина має право спілкуватися з обома батьками, за винятком тих випадків, коли це суперечить інтересам дитини.

Стаття 10. Возз'єднання сім'ї

Держава сприяє возз'єднанню сім'ї.

Держава дозволяє дітям та їхнім батькам в'їзд чи виїзд до іншої країни з метою возз'єднання сім'ї. Держава також дозволяє батькам, які проживають у різних країнах, спілкуватися з дитиною.

Стаття 11. Незаконне вивезення дитини

Держава вживає всіх необхідних заходів для боротьби з незаконним вивезенням дітей за кордон.

Стаття 12. Власні погляди дитини

Держава забезпечує дитині (згідно з її віком і зрілістю) право формулювати й висловлювати власні думки з усіх питань. Держава має приділяти належну увагу поглядам дитини. Дитина має право бути заслуханою в суді та адміністративних органах.

Стаття 13. Свобода висловлення думок

Дитина має право вільно висловлювати свої думки. Це право також включає свободу шукати, отримувати та передавати інформацію.

Стаття 14. Свобода думки, совісті і релігії

Дитина має право на свободу думки, совісті і релігії. При цьому беруться до уваги відповідальність, права та обов'язки батьків і норми закону.

Стаття 15. Свобода асоціацій/зборів

Дитина має право бути членом асоціації, гуртка чи клубу. Дитина також має право створювати асоціації, гуртки та клуби відповідно до закону.

Стаття 16. Право на особисте життя

Ніхто не може незаконно втручатись в особисте життя дитини. Дитина має право на захист закону від свавільного втручання в її особисте та сімейне життя, її оселю і кореспонденцію.

Стаття 17. Право на інформацію

Держава забезпечує доступ дитини до інформації і матеріалів з різних джерел, особливо з джерел, які сприяють належному розвитку дитини. Наприклад: телебачення, радіо, газети, дитяча література, інформація рідною мовою, а також інформація і матеріали з міжнародних джерел. Держава забезпечує належний захист дитини від тих матеріалів та інформації, що завдають шкоди її благополуччю.

Стаття 18. Відповідальність батьків

Батьки несуть рівну відповідальність за виховання дитини. Держава надає батькам належну допомогу у виконанні ними обов'язків стосовно дітей. Держава має забезпечувати належний догляд за дітьми, батьки яких працюють.

Стаття 19. Захист від насильства

Діти мають право на захист від усіх форм фізичного, психологічного, сексуального насильства та експлуатації як у сім'ї, так і поза нею. Держава має вживати всіх заходів для запобігання насильству щодо дитини. Дитина має право на необхідну підтримку і допомогу.

Стаття 20. Дитина, позбавлена сімейного оточення

Дитина, яка не може жити в своїй сім'ї (тимчасово чи постійно), має право на особливий захист. Держава має забезпечити дитині належний догляд відповідно до своїх національних законів: усиновлення, передавання на виховання до прийомної родини або до відповідних установ з догляду за дітьми.

Стаття 21. Усиновлення

Усиновлення дитини дозволяється лише тоді, коли воно відповідає інтересам дитини. Усиновлення дитини в іншій країні може розглядатися за умови, коли не існує інших, кращих можливостей для дитини в межах країни.

Стаття 22. Діти-біженці

Діти-біженці мають право на захист. Рівні права на захист мають як діти-біженці у супроводі своїх батьків, так і діти-біженці, які не супроводжуються батьками. Держава має надати захист дитині-біженцю, а також допомогу в пошуку її батьків чи інших членів сім'ї.

Стаття 23. Діти з фізичними та розумовими вадами

Діти з фізичними та розумовими вадами мають право на особливе піклування. Неповноцінні діти мають вести повноцінне й гідне життя в умовах, які забезпечать їх нормальну участь у житті суспільства.

Стаття 24. Охорона здоров'я

Кожна дитина має право на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я. Держава повинна домагатися повного здійснення цього права. Особлива увага має приділятися:

- зниженню рівня смертності немовлят і дітей;
- наданню необхідної медичної допомоги, зокрема первинної медико-санітарної допомоги;
- наданню достатньої кількості їжі та чистої питної води;
- наданню належних послуг матерям у допологовий та післяпологовий періоди;
- забезпеченню інформацією всіх верств населення стосовно здоров'я, харчування дітей, щодо переваг грудного годування, гігієни та санітарії.

Держава має вживати заходів, спрямованих на скасування традиційної практики, що негативно впливає на здоров'я дітей. Важливу роль відіграє міжнародне співробітництво: розвинені країни мають допомагати країнам, що розвиваються.

Стаття 25. Перебування дитини поза сім'єю

Іноді дитина більше не може жити вдома. У таких випадках дитину віддають на піклування до прийомної родини або до дитячої установи. Так, наприклад, трапляється, коли дитина потребує більшого догляду і піклування, або коли дитина потребує фізичного чи психічного лікування. Держава має перевіряти, наскільки таке передавання дитини на піклування потрібне.

Стаття 26. Соціальне забезпечення

Соціальне забезпечення – це фінансова підтримка і турбота, яку держава надає тим, хто її потребує. Кожна дитина має право користуватися благами соціального забезпечення.

Стаття 27. Життєвий рівень

Кожна дитина має право на рівень життя, необхідний для її фізичного, розумового та духовного розвитку. Сюди входить належне харчування, жит-

ло, одяг. Батьки несуть відповідальність за забезпечення належного життєвого рівня дитини. Держава має вживати необхідних заходів щодо надання допомоги батькам у здійсненні цього права.

Стаття 28. Освіта

Дитина має право на освіту. Дитина повинна відвідувати школу. Кожна дитина має право на безкоштовну та обов'язкову освіту. Держава повинна забезпечити це право. Держава також має забезпечити доступність середньої та вищої освіти на підставі здібностей кожної дитини. Держава має забезпечувати доступність інформації та матеріалів у галузі освіти та професійної підготовки. Держава повинна вживати заходів щодо зниження кількості учнів, які залишили школу. Держава має вживати всіх необхідних заходів для забезпечення такої шкільної дисципліни, яка ґрунтується на повазі людської гідності дитини. Положення Конвенції ООН про права дитини не мають порушуватися під час уроків. Дуже важливо розвивати міжнародне співробітництво в галузі освіти. Освіта має бути доступною для всіх дітей.

Стаття 29. Спрямування освіти

Освіта має бути спрямованою на:

- розвиток дитини;
- повагу до прав людини;
- повагу до батьків, культури та національних цінностей країни;
- мир, дружбу, порозуміння;
- повагу до навколишньої природи.

Стаття 30. Діти національних меншин

Деякі діти належать до етнічних, релігійних, мовних меншин. Така дитина має право спільно з іншими членами її групи користуватись своєю культурою, мовою та сповідувати свою релігію.

Стаття 31. Дозвілля

Діти мають право на відпочинок. Діти мають право на дозвілля і розваги. Діти мають право брати участь в іграх, розважальних заходах, а також у культурному житті та займатися мистецтвом.

Стаття 32. Економічна експлуатація

Держава повинна захищати дитину від тих осіб, які, заробляючи гроші, використовують дитячу працю. Діти мають бути захищені державою від небезпечної та тяжкої праці. Законодавство держави встановлює мінімальний вік дитини для прийому на роботу й необхідні вимоги щодо тривалості робочого дня.

Стаття 33. Захист від наркотиків

Діти мають бути захищені від вживання наркотичних засобів і психотропних речовин. Держава має забезпечити законодавчий захист дітей від вживання, виробництва і торгівлі наркотичними засобами та психотропними ре-

човинами. Держава має розгорнути широку інформаційну кампанію проти наркотиків у школах та в інших місцях, де найчастіше перебувають діти.

Стаття 34. Сексуальна експлуатація

Діти мають право на захист від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень, особливо проституції і порнографії.

Стаття 35. Торгівля дітьми

Держава має вжити всіх необхідних заходів для відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-якій формі.

Стаття 36. Інші форми насильства

Діти мають право бути захищеними від усіх форм експлуатації, яка завдає шкоди їхньому добробуту.

Стаття 37. Діти за ґратами

Держава забороняє піддавати дитину катуванням чи іншим формам жорстоких покарань. Дітям за вчинені злочини не призначаються смертна кара чи довічне ув'язнення. Арешт, затримання чи позбавлення волі дитини здійснюється згідно із законом лише як крайній захід і протягом якомога коротшого періоду часу. Кожна позбавлена волі дитина має право на гуманне ставлення і повагу до її гідності. Діти не мають перебувати за ґратами разом з дорослими. Кожна ув'язнена дитина має право підтримувати зв'язок зі своєю сім'єю. Кожна ув'язнена дитина має право на негайну правову допомогу.

Стаття 38. Діти і війна

Під час воєнних дій діти мають особливе право на захист і турботу. Діти, молодші 15-ти років, не можуть брати безпосередню участь у воєнних діях.

Стаття 39. Дитина-жертва

Дитина, яка стала жертвою будь-яких видів експлуатації, зловживань, катувань та недбалого ставлення, має право на повноцінну допомогу, необхідну для фізичного, психологічного відновлення та соціальної реінтеграції дитини.

Стаття 40. Ювенальна юстиція

Дитина, яка порушила закон, має право на справедливе судочинство і правову допомогу. Це право також дійсне для дитини, яка підозрюється в порушенні закону. Держава має забезпечити таке поводження, яке не принижує в дитини почуття гідності, зміцнює повагу до прав людини і основних свобод. Держава має сприяти створенню таких законів, процедур, органів, установ, що безпосередньо стосуються дітей, які порушили кримінальне законодавство.

Тема 2.1. Маю права, виконую обов'язки (заняття 2)

Мета: розкрити права та обов'язки, які є у дітей, показати їх взаємозв'язок та взаємозалежність.

Завдання:

- узагальнити знання учнів стосовно прав, що гарантуються Конвенцією ООН про права дитини;
- з'ясувати, як змінюються права та обов'язки дитини залежно від її віку;
- показати учням взаємозв'язок їхніх прав та обов'язків;
- розглянути ситуацію щодо порушення прав дітей в Україні.

Матеріали та обладнання: плакат до опитування «Порушення прав дітей» (додаток 1).

Роздаткові матеріали: набори карток для гри «Поєднання прав та обов'язків» – по 1 набору для кожної четвірки учасників (стор. 54).

План

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Міні-лекція «Права та обов'язки дітей» (10 хв.).
3. Гра «Поєднання прав та обов'язків» (20 хв.).
4. Опитування «Порушення прав дітей» (10 хв.).
5. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (2 хв.)

На минулому занятті ми говорили про те, які права має дитина, та звертали-ся до міжнародного документа, що встановлює права дитини, – Конвенції ООН про права дитини. На цьому занятті ми продовжимо розглядати права дітей, поговоримо також і про їхні обов'язки, про розширення прав і обов'язків дітей від народження до повноліття, проведемо гру, яка допоможе нам побачити взаємозв'язок між правами та обов'язками, і приділимо увагу деяким ситуаціям щодо порушення прав дітей в Україні.

2. Міні-лекція «Права та обов'язки дітей» (10 хв.)

Педагог акцентує увагу учнів на співвідношенні прав та обов'язків. Він також пропонує їм пригадати вправу «Переваги та обов'язки» із заняття «Моя сім'я», у якій йшла мова про те, що в родині кожен її член може отримувати багато благ і переваг, але водночас має й певні зобов'язання – те, що він повинен віддавати або зробити для сім'ї. Ведучий далі зазначає, що права та обов'язки тісно пов'язані між собою. Якщо існують права, обов'язково мають існувати і обов'язки. У кожній людини є визначений обсяг обов'язків залежно від її ролі в суспільстві. З віком роль людини в сім'ї та суспільстві змінюється, і число обов'язків також зростатиме.

Зазвичай наші обов'язки впливають із прав інших людей. Так, згідно з правом дитини на освіту, держава та батьки зобов'язані забезпечити дитині безкоштовну освіту до певного віку. Разом з тим кожний із нас несе відповідальність за дотримання власних прав. Наприклад, маючи право на високоякісне медичне обслуговування, ми зобов'язані піклуватися про своє здоров'я і не наражати своє життя на небезпеку.

Аби відчувати себе в безпеці, між цими двома поняттями повинна існувати рівновага: не варто брати на себе більше обов'язків, ніж у тебе є прав, і, навпаки, не варто претендувати на те, що прав має бути більше, ніж обов'язків.

Обов'язки бувають різні. Найбільший обов'язок кожної людини – це дотримання прав інших людей і правил, встановлених групою чи суспільством, у якому вона живе. Це загальний обов'язок. Щоб зрозуміти, що він у себе включає, ми повинні знати, які конкретно права є в інших людей, і детально вивчити закони й інші правила та норми, встановлені державними інституціями.

Далі педагог надає інформацію про права та обов'язки дітей залежно від їхнього віку (див. «Інформаційні матеріали для педагога» на стор. 49). Наприкінці вправи він проводить загальне обговорення.

Запитання для обговорення:

- У чому відмінність між правами та обов'язками дітей і дорослих?
- Чому кількість прав та обов'язків змінюється з віком дитини?
- Які вам відомі документи, що регламентують права та обов'язки людини?

3. Гра «Поєднання прав та обов'язків» (20 хв.)

Педагог зазначає, що між правами та обов'язками існує тісний взаємозв'язок, і саме цей зв'язок необхідно буде відтворити учням під час наступної гри. Далі він об'єднує учнів у групи по чотири особи і роздає кожній групі по набору карток (див. *роздаткові матеріали на стор. 54*). Педагог пояснює учням, що кожна картка поділена навпіл: одна половина картки – це «право», а інша – «обов'язок». Кожному «праву» на одній картці відповідає певний «обов'язок» на іншій.

Гра відбувається за принципом гри в доміно. Кожен із чотирьох гравців отримує по три картки. Починає гру той, у кого виявиться картка з написом «Маю права». Він кладе цю картку на стіл і зачитує записане на ній право. Той із гравців, у кого є картка, на якій зазначено відповідний до права обов'язок, зачитує цей обов'язок і кладе картку поряд із попередньою. Потім він зачитує зазначене на цій картці право. Гра продовжується, доки всі картки не буде викладено на столі неперервною лінією, а останньою буде картка з написом «Виконую обов'язки».

4. Опитування «Порушення прав дітей» (10 хв.)

Педагог вивішує на дошку чи фліпчарт плакат (див. «Інформаційні матеріали для педагога» на стор. 51) та пояснює учням, що зараз у групі буде проведено опитування щодо порушення прав дітей (*перелік запитань для опитування див. «Інформаційні матеріали для педагога» на стор. 52*).

Він просить після кожного запитання піднімати руку тим, хто дає на це запитання стверджувальну відповідь. Кількість тих, хто підняв руку, підраховується й записується педагогом у другу колонку на плакаті. За бажанням учні можуть прокоментувати свої відповіді.

Далі педагог знайомить учнів із аналітичною інформацією про порушення прав дітей в Україні (див. «Інформаційні матеріали для педагога» на стор. 49), поступово заповнюючи останню колонку на плакаті. По завершенні він переходить до загального обговорення.

Запитання для обговорення:

- Про що свідчать результати опитування, зазначені на плакаті?
- Чому, на вашу думку, в Україні порушуються права дітей, гарантовані Конвенцією ООН?

5. Підсумки заняття (3 хв.)

Педагог просить учнів пригадати все, що відбувалося на цьому занятті, й відповісти на запитання.

Запитання для обговорення:

- Що нового ви дізналися на цьому занятті?
- У чому полягає взаємозалежність між правами та обов'язками людини?
- Що необхідно робити, коли твої права порушують?

До уваги педагога!

Необхідно підвести учнів до розуміння того, що між правами та обов'язками існує взаємозв'язок і взаємозалежність. Ніхто з нас не застрахований від ситуацій, коли порушуються наші права або права близьких чи друзів. Однак існують певні організації, що допомагають нам їх захистити.

Література

1. Пособие по программе «Афлатун»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.
2. Аналітична довідка за результатами опитування дітей віком 10–17 років у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності», проведеного Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка на замовлення Уповноваженого Президента України з прав дитини, за технічної підтримки Фонду Ріната Ахметова «Розвиток України» та Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. – Київ, 2012.
3. Конвенція ООН про права дитини : Урядовий сайт для юних громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://children.kmu.gov.ua/school/1247.htm>.
4. Осознанное право – право на каждый день : пособие для начинающего тренера / [сост. Т. П. Авельцева, Н. В. Зимовец] – Днепропетровск : Січ, 2001. – 184 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА**ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ, ЩО ЇХ МАЄ ДИТИНА³****Від народження**

Народившись, дитина вже набуває право на громадянство; має право-здатність по громадянському праву; має право на ім'я; має право жити та виховуватися в родині, знати своїх батьків, отримувати від них захист своїх прав і законних інтересів. На ім'я дитини може бути відкритий рахунок у банку.

Коли їй виповнилося...**3 роки**

Трирічний громадянин має право відвідувати дитячий садок.

6 років

Шестирічний громадянин має право відвідувати школу.

10 років

Десятирічний громадянин дає згоду на зміну свого імені та (або) прізвища; висловлює власну думку про те, з ким із його батьків, що розривають шлюб у суді, він хотів би проживати після розлучення; дає згоду на своє всиновлення чи передання в прийомну родину або на відновлення батьківських прав своїх батьків; може вступати в дитячі громадські об'єднання.

14 років

Чотирнадцятирічний громадянин може вибирати собі місце проживання (за згодою батьків); має право за згодою батьків укласти будь-які угоди; має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією, іншими прибутками; користуватися правами автора результату своєї інтелектуальної діяльності, що охороняється законом; має право звертатися до суду щодо позбавлення своїх батьків батьківських прав. Допускається вступ на роботу (на легку працю не більше 4 годин у день) за згодою одного з батьків, опікунів. Має право вимагати відміни всиновлення у випадках, зазначених у законі. Може навчатися водінню мотоциклом; має право керувати велосипедом під час руху по дорогах. Може вступати в молодіжні громадські об'єднання. Підлягає майновій відповідальності за укладеними угодами, а також за спричинення майнової шкоди. Підлягає кримінальній відповідальності за особливо тяжкі злочини (навмисне вбивство, навмисні тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження, диверсію, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників, зґвалтування, крадіжку, грабіж, розбій, здріство та ін.).

³ Осознанное право – право на каждый день : пособие для начинающего тренера / [сост. Т. П. Амельцева, Н. В. Зимовец]. – Днепропетровск : Січ, 2001.

15 років

П'ятнадцятирічний громадянин має право влаштуватися на роботу з відомо профспілкового органу підприємства (скорочений робочий тиждень – 24 години, інші трудові пільги).

16 років

Шістнадцятирічний громадянин отримує паспорт. Дозволяється перегляд у кінотеатрах фільмів еротичного змісту, які мають заборону «Діти до 16 років не допускаються». Може бути членом кооперативу, акціонерного товариства. Має право керувати мопедом/скутером під час їзди по дорогах. Має право самостійно укладати трудові угоди (контракти); зберігається ряд пільг по трудовому праву (скорочений робочий тиждень – 36 год). Підлягає адміністративній відповідальності за правопорушення на загальних засадах. Несе повну кримінальну відповідальність за злочини.

17 років

Сімнадцятирічний громадянин підлягає постановці на військовий облік, йому видається приписне свідоцтво.

18 років

Вісімнадцятирічний громадянин стає повністю дієздатним (повнолітнім) і може своїми діями набувати будь-які права і накладати на себе будь-які обов'язки.

ПЛАКАТ ДО ОПИТУВАННЯ «ПОРУШЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ»

Права дітей	Знайомі з ситуаціями порушення прав дітей	
	кількість у групі	відсоток в Україні
• на захист від жорстокості, знуцання, брутального поводження		
• на повноцінне харчування		
• на отримання медичної допомоги		
• на захист від сексуальної експлуатації		
• на турботу про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування		
• на висловлювання власної думки		
• на вільне спілкування з друзями, родичами, батьками та отримання корисної інформації		
• на освіту		
• на любов та піклування з боку батьків		
• на захист від трудової експлуатації		
• на заборону тортур та принижень щодо дітей, які вчинили злочин		

ЗАПИТАННЯ ДО ОПИТУВАННЯ «ПОРУШЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ»

1. Чи знайомі вам ситуації порушення права дітей на захист від жорстокості, знущання, брутального поводження?
2. Чи знайомі вам ситуації порушення права дітей на повноцінне харчування?
3. Чи знайомі вам ситуації порушення права дітей на отримання медичної допомоги?
4. Чи знаєте ви про випадки сексуальної експлуатації дітей?
5. Чи погоджуєтесь ви з тим, що держава не завжди турбується про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, або турбується не повною мірою?
6. Чи знайомі вам ситуації порушення права дітей висловлювати власну думку?
7. Чи знайомі вам ситуації порушення права дітей на вільне спілкування з друзями, родичами, батьками та отримання корисної інформації?
8. Чи знайомі вам ситуації порушення права дітей на освіту?
9. Чи знайомі вам ситуації порушення права дітей на любов та піклування з боку батьків?
10. Чи знаєте ви про випадки трудової експлуатації дітей?
11. Чи знаєте ви про випадки, коли діти, які вчинили злочин, зазнавали тортур та принижень?

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ⁴

З метою виконання Указу Президента України «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні» від 16 грудня 2011 р. № 1163 та визначення реального стану забезпечення прав дитини в Україні після 20 років незалежності у квітні 2012 р. проведено опитування дітей віком 10–17 років, батьків, які мають дітей віком до 18 років, та експертів, які працюють з дітьми.

Дослідження провів Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка.

---

⁴ Витяг з Аналітичної довідки за результатами опитування дітей віком 10–17 років у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності», проведеного Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка.

РЕЗЮМЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кожна друга дитина зазначає порушення або недотримання тих чи інших прав, які мають бути гарантовані в сучасному суспільстві.

- 56% дітей вважають, що в нашій країні порушується право на захист від жорстокості, знущання, брутального поводження.
- 54% вказали про порушення права на повноцінне харчування. Основними порушниками діти вважають батьків.
- 53% респондентів відмітили порушення права на отримання медичної допомоги. Це право найчастіше порушується з боку медичних працівників.
- 52% вважають, що існують випадки сексуальної експлуатації дітей.
- 48% вважають, що держава не завжди турбується про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, або турбується не повною мірою.
- 48% вважають, що порушується право дітей висловлювати власну думку, кожен третій відмітив, що це право порушується батьками, кожен четвертий – вчителем/викладачем.
- 44% вважають, що порушується право дітей на вільне спілкування з друзями, родичами, батьками та отримання корисної інформації.
- 48% знають про порушення права дітей на освіту.
- 48% засвідчили порушення права дітей на любов та піклування з боку батьків. Особливо гостро це відчувають діти 10–13 років (52,6 %).
- 47% вважають, що діти зазнають трудової експлуатації.
- 43% знають про випадки, коли діти, які вчинили злочин, зазнавали тортур і принижень.

РОЗДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

КАРТКИ ДЛЯ ГРИ «ПОЄДНАННЯ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ» (Картки необхідно розрізати парами)

МАЮ ПРАВА	У мене є рівні права з іншими
Я маю обов'язок визнавати рівні з моїми права інших, незалежно від їхньої раси, статі, мови, релігії, походження	У мене є право на життя
Я маю обов'язок не завдавати шкоди власному життю та здоров'ю, а також життю та здоров'ю інших	У мене є право на піклування з боку батьків
Я маю обов'язок поважати своїх батьків та інших членів родини	У мене є право на отримання інформації
Я маю обов'язок поширювати тільки правдиву інформацію	У мене є право на свободу думки, совісті та релігії
Я маю обов'язок поважати думку та релігійні переконання інших	У мене є право на особисте життя
Я маю обов'язок не втручатися в особисте життя інших	У мене є право на захист від усіх форм насильства
Я маю обов'язок не завдавати іншим будь-якого фізичного, психологічного, сексуального насильства	У мене є право на належне харчування, житло та одяг
Я маю обов'язок не марнувати їжу, дбати про свої житло та одяг	У мене є право на освіту
Я маю обов'язок відвідувати школу та старанно вчитись	У мене є право на дозвілля
Я маю обов'язок проводити дозвілля змістовно та безпечно для себе й оточення	У мене є право на захист від експлуатації дитячої праці
Я маю обов'язок із повагою ставитись до праці інших	ВИКОНУЮ ОБОВ'ЯЗКИ

Тема 2.2. Світ дитячої праці

Мета: розкрити різницю між роботою дітей та експлуатацією дитячої праці, надати інформацію щодо правової бази з питань працевлаштування та можливих ризиків при влаштуванні на роботу.

Завдання:

- зрозуміти, що означає праця і яка її цінність, а також який її внесок у благополуччя людини та її сім'ї;
- зрозуміти різницю між роботою дітей та експлуатацією дитячої праці;
- надати інформацію учням щодо правової бази з питань працевлаштування;
- ознайомити учнів з можливими ризиками при влаштуванні на роботу.

Матеріали та обладнання: папір А1 (8–9 аркушів); плакат із визначенням поняття «ризик».

Роздаткові матеріали: інформація до групової роботи «Законодавча база» – за кількістю учасників (стор. 60-62); пам'ятки «Про права та обов'язки громадян України» та «Що необхідно знати при працевлаштуванні на роботу?», а також інформаційні матеріали до вправи «Ризики» – за кількістю учасників (стор. 66-68).

План:

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Робота з асоціаціями «Праця та діти» (10 хв.).
3. Групова робота «Законодавча база» (15 хв.).
4. Вправа «Ризики» (15 хв.).
5. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (2 хв.)

Діти працюють – і це реальність для більшості суспільств у світі. Навколо ідеї дитячої праці багато суперечок, оскільки іноді вона перетворюється на експлуатацію дітей, тоді як багато країн прагнуть унеможливити на своїх теренах таке негативне соціальне явище. На цьому занятті поговоримо про працю і з'ясуємо, в чому полягає відмінність роботи дітей від експлуатації дитячої праці, познайомимся з інформацією щодо правової бази з питань працевлаштування та можливими ризиками при влаштуванні на роботу. Ми з вами спробуємо навчитися робити вибір серед різноманіття варіантів, котрі зустрічаються людині в процесі пошуку нею роботи, а також вчитимемося заявляти про свої трудові права.

2. Робота з асоціаціями «Праця та діти» (10 хв.)

Педагог ділить аркуш паперу на дві колонки й записує в першій слово «праця» і просить учнів назвати по одному слову-асоціації до нього. Усі асоціації він записує на папері під словом «праця».

Далі педагог записує у другій колонці слово «діти» і просить учнів назвати по одному слову-асоціації й до нього. Ці асоціації він також записує на папері під словом «діти».

На наступному етапі педагог об'єднує учнів у групи по 4–6 осіб. Він пропонує учасникам кожної групи по черзі підібрати одне слово-асоціацію до слова «праця» й одне слово-асоціацію до слова «діти». Вибрані слова треба підкреслити, щоб їх уже не вибирали інші групи. Завдання для учасників груп: скласти з цими словами речення-твердження.

Наприклад:

- якщо слово-асоціація до слова «праця» – «гроші», а до слова «діти» – «творчі», то твердження може бути таким: «Діти можуть заробити гроші, використовуючи свої творчі здібності, наприклад, писати оповідання й намагатися їх опублікувати в журналах для підлітків»;
- якщо слово-асоціація до слова «праця» – «стомлива», а до слова «діти» – «школа», то твердження може бути таким: «Діти повинні вчитися й ходити до школи, а не працювати, бо це стомлює».

Після того, як усі групи складуть свої твердження, педагог пропонує їм презентувати свою роботу. Наприкінці вправи він надає інформацію «Робота дітей та експлуатація дитячої праці» (див. «Інформаційні матеріали для педагога» на стор. 59) та переходить до загального обговорення.

Заяпитання для обговорення:

- Чи важко було підібрати асоціації? Чому?
- Які труднощі виникали під час складання тверджень?
- Як ви вважаєте, чи треба дозволити працювати дітям? Чому? З якого віку їм можна дозволити працювати?
- Іноді дітям доводиться працювати, щоб допомогти своїй сім'ї. Що, на вашу думку, є гідною або прийнятною для дітей роботою?
- У чому різниця між роботою дітей та експлуатацією дитячої праці?

3. Групова робота «Законодавча база» (15 хв.)

Педагог об'єднує учнів у три групи й дає їм таку інструкцію: «На сучасному ринку праці важливою умовою успіху шукача роботи та працівника (до речі, як і роботодавця) є знання законодавчої бази. Саме вивченням цього питання ми зараз і займемося. Кожна група отримує картки з теоретичним матеріалом. Він не є для вас абсолютно новим – його вивчали на уроках правознавства. Зараз завданням є перечитати отриману інформацію і на окремих аркушах стисло записати її у вигляді таблиці чи схеми».

Кожна з груп отримує свою інформацію: «Трудові відносини в Україні», «Право на працю» та «Права неповнолітніх на працю» (див. роздаткові матеріали на стор. 60-62).

По закінченню роботи відбувається презентація групових напрацювань і загальне обговорення.

Запитання для обговорення:

- Які складнощі у вас виникли під час опрацювання наданої інформації?
- Чи була новою для вас ця інформація?
- Як ви вважаєте, чи достатньо цієї інформації?
- Як саме ви використовуватимете дану інформацію, шукаючи роботу та працюючи?

Після завершення обговорення педагог роздає учням пам'ятки «Про права та обов'язки громадян України» та «Що необхідно знати при працевлаштуванні на роботу?» (див. роздаткові матеріали).

4. Вправа «Ризики» (15 хв.)

Педагог пропонує учням відповісти на запитання «Що таке ризик?», ретельно занотовуючи всі відповіді на аркуші А1. Підсумовуючи відповіді, ведучий знайомить учасників із заздалегідь занотованим на окремому аркуші визначенням поняття ризик, а саме: ризик – ситуативна характеристика діяльності, яка полягає в невизначеності її результатів і можливих негативних наслідків у разі невдачі. Педагог акцентує на тому, що ризики існують практично в усіх видах діяльності, в тому числі і при влаштуванні на роботу.

На наступному етапі педагог об'єднує учнів у 4–5 груп і пропонує кожній із них визначити й занотувати не менше трьох ризиків, які можуть виникнути при працевлаштуванні та відповідно не менше трьох шляхів їх подолання.

По закінченню роботи кожна група презентує свої напрацювання, після чого відбувається загальне обговорення.

Запитання для обговорення:

- Чому ви вважаєте, що це є ризиком?
- Чому саме ці ризики ви написали?
- Як можна уникнути цих ризиків?

Після обговорення педагог пропонує учням інформаційні матеріали до вправи «Ризики» (стор. 66-68), за потреби коментуючи коротко їх зміст.

5. Підсумки заняття (3 хв.)

Педагог просить учнів пригадати все, що відбувалося на цьому занятті, й відповісти на запитання.

Запитання для обговорення:

- Про що ви дізналися на цьому занятті?
- Як ви зможете використати здобуті сьогодні знання у своєму подальшому житті?
- Чи актуальне питання роботи дітей та експлуатації дитячої праці для вашої громади? Чому?

До уваги педагога!

Необхідно підвести учнів до розуміння того, що діти можуть виконувати різні види роботи: як по дому, так і оплачувану роботу. Існують значні відмінності у видах дитячої праці. Деякі з них важкі й виснажливі, інші – небезпечні й навіть незадовільні з точки зору моралі. Саме тому існує відмінність між роботою дітей та експлуатацією дитячої праці.

Література

1. Вановська Н. Робота за кордоном? Тільки легальна! [Електронний ресурс] / Н. Вановська // Вільне життя. – 2009. – 26 жовт. – Режим доступу : <http://vilne.org.ua/index>.
2. Закінчив навчання – мрієш про роботу / Держ. служба зайнятості Мін-ва праці та соц. політики України. – К. : [б. в.], 2005. – С. 12.
3. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці від 17 черв. 1999 р. № 182 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/993_166.
4. Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу від 26 черв. 1973 р. № 138 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/993_054.
5. Конвенція про права дитини від 20 листоп. 1989 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
6. Определение: Что такое детский труд и его наихудшие формы? / International Labour Organization [Электронный ресурс] : офиц. веб-портал. – Режим доступа : <http://www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/areas/ipec/def.htm>.
7. Петрович Ж. В. Основи соціально-правового захисту особистості : навч. посіб. [для студ. спец. 6.010105 «Соціальна педагогіка» денної та заочної форми навчання] / Петрович Ж. В. – К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2009. – С. 54–56.
8. Пособие по программе «Афлатин»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.
9. Працевлаштування з ризиком для гаманця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostorabota.com.ua/inshe/pracevlashtuvannya-z-ryzykom-dlya-gamancya>.
10. Чорна К. І. Основи гуманістичної моралі : метод. посіб. / Чорна К. І. – Черкаси: ЧОІПОПП, 2008. – С. 133–135.
11. CLIFFORD CHANCE Державні соціальні пільги при навчанні та працевлаштуванні : юрид. консультація // Права дітей. – 2010. – № 2 (10). – С. 21–22.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

РОБОТА ДІТЕЙ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ⁵

Праця – це заняття, що забезпечує зайнятість або приносить дохід. Це спосіб для сімей отримувати кошти, щоб задовольнити свої потреби й бажання, а також поліпшити умови життя. Люди можуть по-різному ставитися до праці залежно від того, чи подобається вона їм, або ж вона є просто чимось, що їм потрібне. Діти також працюють.

Виконання дітьми та підлітками робіт, які не впливають на їхнє здоров'я й розвиток, а також не перешкоджають здобуттю освіти, зазвичай вважається позитивним явищем. До таких видів робіт відносять допомогу дитини батькам по дому або в сімейній справі, заробляння кишенькових грошей після школи або під час шкільних канікул. Усе це сприяє розвитку дитини та добробуту сім'ї, допомагає дитині набути навичок й досвіду, які будуть потрібні в майбутньому для того, щоб стати повноцінним членом суспільства.

Ці види діяльності не входять до поняття «Дитяча праця». Під дитячою працею розуміють види робіт і діяльності, які:

- у психічному, фізичному, соціальному або моральному відношенні пов'язані з небезпекою для дітей або із завданням їм шкоди;
- позбавляють дітей можливості вчитися в школі, оскільки: вони не мають можливості ходити до школи; вони вимушені поєднувати навчання в школі з важкою та тривалою працею.

У своїх екстремальних формах дитяча праця – це «закабалення» дітей, відрив їх від сім'ї, створення загрози їхньому життю та здоров'ю і/або змушування вести самостійне життя на вулицях великих міст, причому досить часто з самого раннього віку.

«Дитяча праця» – це робота, яка позбавляє дітей дитинства, людської гідності, можливості розвинути свій потенціал, і яка завдає шкоди їхньому фізичному і психічному розвитку.

⁵ Определение: Что такое детский труд и его наихудшие формы? / International Labour Organization [Электронный ресурс]: офиц. веб-портал. — Режим доступа : <http://www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/areas/ipec/def.htm>.

Трудові відносини в Україні

Трудові відносини – це відносини, в які вступають працівники з власниками підприємств або уповноваженими ними органами чи окремими фізичними особами з приводу праці. З працею пов'язані і багато інших суспільних відносин – цивільних, сімейних, адміністративних тощо.

З трудовими правовідносинами пов'язані й інші групи відносин, зокрема: з приводу працевлаштування; між профспілковими органами та державними чи господарськими органами або власником чи уповноваженим ним органом; з нагляду та контролю за охороною праці й дотриманням трудового законодавства; з приводу відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної працівником власникові; з приводу трудових спорів тощо.

Суб'єкт трудових відносин: працівник, з одного боку, та власник або уповноважений ним орган – з іншого.

Працівник – особа, що досягла 16-річного віку, в окремих випадках – 15-річного віку, учні – 14-річного віку.

Власник: будь-який власник підприємства, а також фізична особа, яка бере на роботу працівника.

Для виникнення трудових правовідносин необхідні двосторонні акти – заява працівника та наказ власника або уповноваженого ним органу, що є підтвердженням погодженого волевиявлення працівника, який бажає отримати роботу, з одного боку, і готовність власника надати таку роботу – з другого.

Матеріальний аспект трудових відносин обумовлений договором праці, що виконується працівником; отримання заробітної плати; оплата праці та забезпечення належних її умов власником.

Юридичний аспект трудових відносин обумовлений правами та обов'язками сторін. Трудові правовідносини закріплені у трудовому законодавстві, основним джерелом якого є Кодекс законів про працю України (КЗпПУ).

Право на працю

Згідно зі ст. 43 Конституції України:

- кожен має право на працю;
- держава гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності;
- кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом;
- право на своєчасне одержання винагороди за працю;

- забороняється використання примусової праці. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за рішенням суду або відповідно до законів про воєнний чи надзвичайний стан;
- забороняється використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього життя і здоров'я роботах.

Згідно зі ст. 2 КЗпПУ працівники мають право на: працю через укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою; відпочинок; здорові та безпечні умови праці; об'єднання у професійні спілки; вирішення колективних трудових конфліктів (спорів); участь в управлінні підприємством, установою, організацією; матеріальну допомогу у разі безробіття тощо.

Держава забезпечує рівність трудових прав, незалежно від походження, соціального й майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань тощо (ст. 2–1 КЗпПУ).

Громадяни, які постійно проживають на території України, мають право на: вільний вибір виду діяльності; безплатне сприяння у працевлаштуванні; компенсацію матеріальних витрат у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість; правовий захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення тощо (ст. 5–1 КЗпПУ).

Права неповнолітніх на працю

Щодо неповнолітніх (осіб до 18-ти років) обов'язкове дотримання пільг і гарантій: скорочений робочий час, відпустка 31 календарний день у літній період, а також певні заборони:

- **не можна залучати неповнолітніх до:** роботи зі шкідливими або небезпечними умовами праці; підземних робіт; робіт з підймання і переміщення надто важких речей; неурочної праці й у вихідні дні; заробітна плата працівників молодших 18-ти років при скороченій тривалості щоденної роботи виплачується у такому самому розмірі, як і працівникам при повній тривалості робочого тижня; для всіх підприємств і організацій встановлюється броня для прийняття на роботу для професійного навчання на виробництві молоді, яка закінчила загальноосвітню школу, професійні навчально-виховні заклади, а також для інших осіб віком до 18-ти років; відмова в цих випадках забороняється (оскарження подається до народного суду);
- **визначається перше робоче місце:** після закінчення шкіл, ПТУ, вищих навчальних закладів, а також військової строкової служби – не менше двох років; молодшим спеціалістам – випускникам державних навчальних закладів, потреба в яких раніше була заявлена підприємствами, – три роки.⁶

⁶ Чорна К. І. Основи гуманістичної моралі: метод. посіб. / Чорна К. І. – Черкаси: ЧОІПОПП, 2008. – С. 133–135.

Однією з характеристик законодавчого забезпечення соціально-правового захисту підростаючого покоління є закріплення в положеннях нормативних документів прав щодо працевлаштування, а саме:

з 14-ти років: мати тимчасову роботу на вихідних або шкільних канікулах з дозволу батьків; самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами; самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; самостійно укласти договір банківського вкладу та розпоряджатися вкладом, внесеним дитиною на своє ім'я; розпоряджатися грошовими коштами, внесеними іншими особами на її ім'я за згодою батьків (піклувальників) – ст. 32 ЦК;

з 15-ти років: працювати за згодою батьків (піклувальників) з відповідними умовами праці, які визначені трудовим законодавством України – ст. 188 Кодексу законів про працю України, ст. 21 Закону України «Про охорону дитинства»;

з 16-ти років: працювати з відповідними умовами праці, які визначені трудовим законодавством України – ст. 188 Кодексу законів про працю України, ст. 21 Закону України «Про охорону дитинства»; займатися підприємницькою діяльністю – ст. 22 Закону України «Про охорону дитинства».⁷

---

⁷ Петрочко Ж. В. Основи соціально-правового захисту особистості : навч. посіб. [для студ. спец. 6.010105 «Соціальна педагогіка» денної та заочної форми навчання] / Петрочко Ж. В. — К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2009. — С. 54–56.

ПАМ'ЯТКА «ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ»⁸

Права та свободи громадян визнані Конституцією України від 28 червня 1996 р. найвищою цінністю, а їх реалізація є головним напрямом і змістом діяльності демократичної держави. Відповідно до ст. 43 Конституції України кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. У п. 2 ст. 43 Конституції України наголошено на тому, що держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. В Україні заборонено будь-яку дискримінацію у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей. Відповідно до ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Усі перелічені гарантії повною мірою стосуються молоді, що створює для них реальну можливість користуватися всією сукупністю трудових прав. Що ж до прав у галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці, то молодь користується додатковими пільгами.

Отже, згідно зі ст. 43 Конституції України:

- кожен має право на працю;
- держава гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності;
- кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом;
- право на своєчасне одержання винагороди за працю;
- забороняється використання примусової праці. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за рішенням суду або відповідно до законів про військовий чи надзвичайний стан;
- забороняється використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього життя і здоров'я роботах.
- Згідно зі ст. 2 КЗпПУ працівники мають право на:
- працю через укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою;
- відпочинок;
- здорові і безпечні умови праці;
- об'єднання у професійні спілки;
- вирішення колективних трудових конфліктів (спорів);
- участь в управлінні підприємством, установою;
- матеріальну допомогу в разі безробіття.

⁸ CLIFFORD CHANCE Державні соціальні пільги при навчанні та працевлаштуванні : юрид. консультація // Права дітей. — 2010. — № 2 (10). — С. 21–22.

Держава забезпечує рівність трудових прав, незалежно від походження, соціального та майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань (ст. 2–1 КЗпПУ).

Громадяни, які постійно проживають на території України, мають право на: вільний вибір виду діяльності; безоплатне сприяння у працевлаштуванні; компенсацію матеріальних витрат у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість; правовий захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу та незаконного звільнення (ст. 5–1 КЗпПУ).

Дія всіх законів поширюється на всі підприємства, організації та установи в Україні, незалежно від того, державні вони чи приватні, а також на приватних підприємців (ст. 3 КЗпПУ).

Якщо працедавець відмовиться надати тобі пільги, мотивуючи це тим, що закони, мовляв, не стосуються приватних підприємств (приватних підприємців), то знай, що тебе просто обдурюють, користуючись твоєю неосвіченістю у правових питаннях.

У разі недотримання норм законодавства щодо пільг працюючої молоді працедавців можуть примусити сплатити штраф або навіть притягнути до кримінальної відповідальності. За допомогою у забезпеченні твоїх законних прав можеш звертатися до працівників служби зайнятості, інспекторів з праці, активістів профспілок та громадських організацій, до центру соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, правоохоронних органів.

Інформаційна пам'ятка

«Що необхідно знати при працевлаштуванні на роботу»

Кожна молода людина повинна знати, що при працевлаштуванні держава гарантує:

1. Рівні з іншими громадянами права на працю.
2. Надання першого робочого місця після закінчення або припинення навчання у середніх загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, а також після звільнення з дійсної строкової військової або альтернативної служби.
3. Сприяння державною службою зайнятості у підборі роботи, яка влаштовує, у т.ч. додаткові робочі місця через надання дотації роботодавцеві.
4. Навчання нових професій, перепідготовку та підвищення кваліфікації згідно з потребами ринку праці.
5. Бронювання на підприємствах, в організаціях, установах робочих місць для тих, хто закінчив загальноосвітню школу, професійно-технічний навчальний заклад і не отримав направлення на роботу.
6. Участь в оплачуваних громадських роботах.

7. Сприяння державною службою зайнятості в започаткуванні власної справи шляхом надання одноразової виплати допомоги по безробіттю.

Відповідно до чинного законодавства держава забезпечує надання додаткових гарантій щодо працевлаштування працездатним громадянам у працездатному віці, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних конкурувати на ринку праці, зокрема, молоді, яка закінчила або припинила навчання в середніх загальноосвітніх школах, професійно-технічних закладах освіти, звільнилася зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби і якій надається перше робоче місце, дітям-сиротам, які залишилися без піклування батьків, особам, яким виповнилося 15 років і які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу.

Для працевлаштування таких осіб місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних Рад за поданням центрів зайнятості встановлюють квоту для бронювання на підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від форм власності, з чисельністю понад 20 осіб до 5 % загальної кількості робочих місць за робітничими професіями⁹.

⁹ За матеріалами: Закінчив навчання — мрієш про роботу / Держ. служба зайнятості Мін-ва праці та соц. політики України. – К. : [б. в.], 2005. – С. 12.

Ризики з боку працедавця

Зараз люди, які втратили роботу, готові використовувати будь-який шанс. А в «нехороших» працедавців є цілком логічне обґрунтування для того, аби наймати працівників за «усним договором», без оформлення трудових і без офіційних нарахувань: «Навіщо платити податки? Ти попрацюй, а я краще тобі готівкою заплачу». Тут, як зрозуміло всім, виникають ризики попрацювати на благо працедавця «за так». Тому без перевірки благонадійності до такого працедавця краще не звертатися. Як це робиться? Запитайте у співробітників цієї компанії, краще в неофіційній обстановці. Поцікавтеся у колишніх співробітників.

Ризики з боку рекрутингових агентств і агентств працевлаштування

Такі агентства зараз готові взяти гроші з претендента не за працевлаштування, а за консультації щодо працевлаштування, за складання резюме, за надання інформації про вакансії. Найпоширеніша й найдешевша послуга таких агентств – масове розсилання резюме претендента на актуальні пропозиції. Тобто за помірну плату ваше резюме має бути розіслане на всі вакансії, що відповідають вашим очікуванням. На практиці ж розсилання резюме відбувається не вибірково, а на всі вакансії. Скажімо, якщо ви претендуєте на посаду бухгалтера, то ваше резюме відправлять на вакансію секретаря, юриста, менеджера з продажу й будь-які інші, доступні в Інтернеті. Така «послуга» не тільки не допомагає претендентові, а й шкодить його репутації. Досить часто претендентам пропонують сплатити такі послуги, як оформлення документів, проходження психологічного тестування, що нібито є обов'язковою умовою прийому на роботу, а також платне навчання за рахунок претендента, проходження додаткових тренінгів тощо. Деякі агентства з працевлаштування надають інформацію про відкриті вакансії за гроші. Такі вакансії зазвичай видаються дуже привабливими, але під час перевірки їх або не існує взагалі, або вони вже давно закриті. У разі пред'явлення претензій в агентстві вказують на пункти договору: ми обіцяли надати інформацію про можливості працевлаштування, а не прийом на роботу.

Ризики з боку сайтів працевлаштування

Звичайно, Інтернет дає можливість швидко й у повному обсязі відсортувати всі активні вакансії, проте кількість таких вакансій катастрофічно мала. Окрім того, сайти йдуть на легкий обман – активують давно зайняті вакансії. Шкода начебто не є великою – тільки поштові скриньки працедавця завалені резюме, яких ніхто не читає, і претендент дивується, що його не звуть на співбесіду. Ну і нова «фішка» – оплата за розміщення резюме на «топові позиції» сайта.¹⁰

¹⁰ За матеріалами: Працевлаштування з ризиком для гаманця [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://prostorabota.com.ua/inshe/pracevlashtuvannya-z-ryzykom-dlya-gamancya>.

Ризик щодо роботи за кордоном

Нелегальне працевлаштування за кордоном є правопорушенням, яке карається законом і тягне за собою адміністративну, а часом і кримінальну відповідальність, з подальшою депортацією та заборонаю в'їзду в державу на певний термін. Іноземці, які не отримали дозволу на роботу в установленому законодавством країни перебування порядку, вважаються нелегальними мігрантами. Усім, хто планує працевлаштуватися за кордоном за допомогою тієї чи іншої фірми, насамперед треба вимагати ліцензію Міністерства соціальної політики України на те, що вона має право на таку діяльність. Потрібно обов'язково занотувувати номер ліцензії та дату її видачі, а також офіційну назву, адресу і телефон агенції. Після того зателефонувати в міністерство, аби перевірити, чи ліцензія ще дійсна. Фірма має пред'явити також дозвіл Державного центру зайнятості України на посередництво у працевлаштуванні саме в обраній країні. На сьогодні Україна уклала двосторонні угоди у сфері працевлаштування з Азербайджаном, Білоруссю, Вірменією, В'єтнамом, Латвією, Литвою, Лівією, Молдовою, Польщею, Росією та Словаччиною. Крім того, наша держава є учасницею Угоди про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів країн-учасниць СНД. Підписуючи трудовий договір, слід бути дуже уважним. У ньому мають бути вказані номер, дата, місце укладення, повна назва й місцезнаходження посередника, номер і дата видачі ліцензії на посередництво, відомості про клієнта, визначення предмета договору (надання послуг із посередництва у працевлаштуванні за кордоном), права, обов'язки та відповідальність сторін, умови зміни, анулювання та розірвання, а також термін дії договору¹¹.

Працевлаштування за кордоном: як уникнути можливих ризиків

Поїздка за кордон може бути і цікавою, і корисною, але для цього необхідно дотримуватися певних правил, які допоможуть зробити поїздку та працевлаштування максимально ефективними і безпечними. Нерозважливе ставлення до власної безпеки може мати негативні наслідки – від обмеженого права на подальший виїзд за кордон до ризику щодо здоров'я і навіть загроза життю.

Отже, що потрібно взяти на замітку:

Оцінити всі переваги та недоліки працевлаштування за кордоном

Замість того, щоб сліпо довіряти привабливим описам, які малюють вам посередники щодо працевлаштування чи знайомі, реалістично оцініть перспективи потенційної роботи за кордоном. Підрахуйте, скільки ви готові витратити на підготовку до виїзду за кордон: затрати на оформлення

¹¹ За матеріалами: Вановська Н. Робота за кордоном? Тільки легальна! [Електронний ресурс] / Н. Вановська // Вільне життя. — 2009. — 26 жовт. — Режим доступу : <http://vilne.org.ua/index>.

документів для поїздки, оплата візових і консульських зборів, оплата послуг посередникам щодо пошуку роботодавця та допомога в оформленні документів, вартість проїзду/перельоту, придбання медичної страховки та інші витрати.

Переконайтеся, що робота, яку вам пропонують, легальна

Не вірте всьому написаному в оголошеннях компаній, які пропонують працевлаштування за кордоном. Деякі з них розміщуються шарлатанами і рясніють неправдоподібними обіцянками. У світі й в Україні діють злочинні угруповання, які займаються торгівлею людьми під прикриттям обіцянок легального працевлаштування. Заманюючи в тенета, частіше всього пропонують високу заробітну плату, оформлення візи, оплату проїзду, забезпечення житлом і харчуванням за рахунок роботодавця.

Не вірте, якщо вам обіцяють швидко та безпроблемне працевлаштування за кордоном

Будьте готові до того, що процес легального працевлаштування може зайняти у вас багато часу й зусиль. Легальне працевлаштування за кордоном потребує дотримання багатьох процедур, передбачених законодавством тієї країни, де ви збираєтесь знайти роботу. Наприклад, отримання дозволу на роботу може зайняти від трьох місяців до року.

Перш за все зберіть інформацію про агентство, яке пропонує послуги працевлаштування, та дізнайтеся, чи має ця компанія-посередник ліцензію Міністерства соціальної політики України на ведення діяльності щодо посередництва в працевлаштуванні за кордоном. Цю інформацію можна отримати, зателефонувавши до Міністерства соціальної політики чи Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна». Обов'язково з'ясуйте, на які країни поширюється ліцензія посередника.

Знайте, що законодавство України (п. 7.1 Наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва № 155/534 від 19.12.2001 р.) ***гарантує вам право не платити посередникові до моменту отримання послуг у повному обсязі*** (тобто до підписання угоди з іноземним роботодавцем). Підпишіть угоду з посередником про надання послуг щодо працевлаштування за кордоном, перед цим уважно ознайомившись з усіма пунктами угоди.

Не залишайте країну доти, доки не отримаєте вичерпної інформації про місце працевлаштування та проживання. Обов'язково залишіть всю контактну інформацію рідним і близьким.

МОДУЛЬ

3.

ЗБЕРЕЖЕННЯ/ЗАОЩАДЖЕННЯ
ТА ВИТРАТИ

(5 занять)

Тема 3.1. Гроші та добробут (заняття 1)

Мета: проаналізувати цінність грошей; сформувати розуміння грошей як засобу досягнення добробуту, а не кінцевої мети життя.

Завдання:

- проаналізувати важливість досягнення загального добробуту та зрозуміти, як у цьому допомагають (або ж ні) гроші;
- розглянути особливості використання грошей і їх цінність.

Матеріали та обладнання: картки із написаними великим шрифтом словами «ЗГОДЕН/НА», «НЕ ЗГОДЕН/НА», «НЕ ЗНАЮ»; набір тверджень для педагога; дошка або фліпчарт, щоб записувати основні ідеї та висновки.

План

1. Вступне слово педагога (10 хв.).
2. Керована дискусія «Власна думка» (30 хв.).
3. Підсумки заняття (5 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ**1. Вступне слово педагога (10 хв.)**

Педагог зазначає, що на сьогоднішньому занятті розпочинається вивчення нового змістового блоку «Збереження/заощадження та витрати», який буде присвячений питанням відповідального й ощадливого використання і накопичення фінансових, природних та інших видів ресурсів, аналізові різних способів зберігання заощаджень у фінансових організаціях і поза ними, знайомству з різними варіантами позик та кредитів.

Гроші – це засіб досягнення мети, але вони не є самоціллю. Людям власне бажання домогтися добробуту, стати щасливішими. Існують окремі потреби, які вимагають наявності грошей (наприклад, потреба в їжі, одязі), але також є інші важливі речі, для яких не потрібні гроші (любов, дружба). Важливо зрозуміти, що можна придбати за гроші, а що ні.

Педагог розповідає учням притчу про гроші:

«Якось учень запитав у свого Вчителя:

— Що таке гроші?

Учитель глянув на нього і розсміявся:

— Тільки не кажи, що ти не бачив грошей. Принаймні, ти один раз платив за щось! Краще запитай ще раз!

— Так, звичайно, – посміхнувся учень (*видно було, що він хоче поставити непросте запитання*).

— Що таке гроші в гаманці покупця?

— А це дуже хороше питання, – схвально кивнув головою Вчитель.

— У гаманці покупця гроші... – він зробив паузу, подумав і посміхнувся:

— Так, у цьому випадку вони взагалі нічого не значать!

— Як же так? – здивувався учень. – Адже ми завжди говоримо про прибуток, підраховуємо витрати. Підприємство, в якому не звертати-муть уваги на гроші, просто збанкрутує!

— Ти правий, – сказав Вчитель, – але ж ми говоримо про гроші в гаманці покупця! Доти, доки гроші лежать у його гаманці, це просто шматочки паперу або металу. Людина може думати про те, що вона на них купить, але це в її голові, а не в гаманці! Потім вона купує щось, але тільки те, що вона вважає більш цінним для себе, ніж гроші, які віддає. І вже коли вона несе покупку додому, то радіє тому, що отримала. Але це знову не гроші.

— Виходить, що гроші самі по собі нічого не значать?

— Звичайно! – посміхнувся Вчитель. – Я ж сказав, це – шматочки паперу або металу» (*автор притчі: Тадао Ямагучі, книга «Шлях торгівлі»*).

Наші витрати відображають те, що ми цінуємо в житті. Якщо ми замислимося на хвилину і проаналізуємо те, як ми витрачаємо гроші, то зможемо зрозуміти, що це говорить про нас, і чи існують речі, які ми хотіли б змінити або зберегти.

Визначення наших фінансових цілей допомагає нам планувати те, як би ми хотіли відкласти і витрачати гроші.

До уваги педагога!

Більш детальна інформація про історію виникнення грошей, їх функції в житті людини подана в «Інформаційному матеріалі для педагога» на стор. 73.

---

2. Керована дискусія «Власна гумка» (30 хв.)

Перед початком вправи педагогу варто нагадати учням, що на цьому занятті необхідно поважати думки одне одного.

Педагог зачитує твердження, подані нижче, і просить учнів встати перед відповідною карткою із написаними великим шрифтом словами «ЗГОДЕН/НА», «НЕ ЗГОДЕН/НА», «НЕ ЗНАЮ», якщо вони погоджуються з ними, не погоджуються або не знають.

Перелік тверджень:

1. Гроші можуть зробити вас щасливими.
2. Багаті люди розумні, бо вони можуть знайти способи розбагатіти.
3. Необхідно, аби більше багатих людей у той чи інший спосіб жертвували кошти на користь менш забезпечених.
4. Гроші інколи змінюють людей.
5. Я хочу стати багатим/ою.
6. Я хочу мати рівно таку кількість грошей, щоб бути в змозі задовольняти свої основні потреби і бажання.
7. Я боюся мати занадто багато грошей.
8. Я боюся мати дуже мало грошей.
9. Важливо витратити додаткові гроші на відпочинок.
10. Гроші – це нейтральний засіб, вони можуть як допомогти, так і нашкочити.
11. У родині чоловіки повинні розпоряджатися грошми.
12. Мої батьки знають більше про гроші, ніж я.

ДО УВАГИ ПЕДАГОГА!

Щоразу, коли учні вибирають ту чи іншу позицію, вам необхідно попросити одного або двох учнів із різних груп пояснити причини свого вибору й записати їхні відповіді на аркуші формату А1.

Запитання для обговорення:

- За якими твердженнями в групі були різні думки? Як ви думаєте, чому?
- За якими твердженнями у групі була однакова думка? Як ви думаєте, чому?
- Загалом ви маєте позитивне чи негативне ставлення до грошей? Якщо ваша думка неоднозначна, коли воно позитивне чи коли воно негативне?

До уваги педагога!

Це дуже «чутлива» й неоднозначна тема, тому в ході заняття можуть висловлюватися суперечливі думки і ставлення. Зверніть особливу увагу на те, щоб учні намагались зберігати об'єктивність, і не захоочуйте засудження думок учасників. Ви також можете додати інші твердження, які, на вашу думку, можуть привести до цікавої дискусії.

---

3. Підсумки заняття (5 хв.)

Педагог нагадує основну ідею заняття і пропонує учням назвати три основні висновки, які вони отримали. По черзі кожен із учнів висловлюється.

На завершення педагог анонсує тему наступного заняття.

Література

1. Пособие по программе «Афлатин»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.
2. Ямагучи Тадао. Путь торговли / Ямагучи Тадао. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2009. – 140 с.

РОЗДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

ГРОШІ ТА ЇХ ІСТОРІЯ

Гроші – це міра вартості товару або послуги при купівлі-продажу. За допомогою грошей відбувається обмін, платежі, вимірювання вартості та нагромадження капіталу. Гроші бувають металеві й паперові. Кожен із грошових знаків має свій номінал, що виражається у валютному еквіваленті: в Україні – гривня, у Європі – євро і т. д.¹²

Через гроші виражають вартість інших товарів, оскільки гроші легко обмінюються на будь-який із них. Гроші виконують певні функції¹³:

- засіб накопичення – це функція, пов'язана зі здатністю грошей бути засобом збереження вартості;
- міра вартості – це функція, в якій гроші забезпечують вираження й вимірювання вартості товарів, надаючи їм форму ціни;
- засіб обігу – це функція, в якій гроші є посередником в обміні товарів і забезпечують їх обіг;
- засіб платежу – гроші використовуються при взятті кредитів та виплаті боргів;
- світові гроші – гроші дають можливість установити зв'язки між різними країнами.

Вважається, що до появи грошей у сучасному вигляді існував бартер – прямий безгрошовий обмін товарами. У різних регіонах світу як гроші використовували різні речі: на островах Океанії роль грошей виконували мушлі та перлини; у Новій Зеландії – камінці з діркою посередині; у багатьох країнах – свійські тварини, хутро, шкури тварин; пізніше – бруски, злитки, обрубки металів.

Поступово роль грошей почали виконувати метали.

Спочатку це були металеві предмети (наконечники стріл та списів, цвяхи), а пізніше – злитки різної форми.

У VII ст. з'являються чеканні монети. Швидке розповсюдження грошей пов'язано зі зручністю їх зберігання, дроблення вартості, відносно великою вартістю за невеликого розміру й ваги. Основними металами для виробництва монет були золото, срібло, бронза. Проте металеві гроші мали ряд недоліків. По-перше, із розвитком виробництва посилилася необхідність у великій кількості грошей, а запаси металів були обмеженими. Реакцією на це став випуск паперових банківських білетів, що були повністю забезпечені золотом. По-друге, навіть з випуском паперових грошей необхідно було накопичувати великі запаси металів для їх забезпечення. По-третє, металеві гроші мали власну вартість, що робило неможливим регулювання їх державою. Отже, нові, паперові гроші вже не забезпечувалися золотом. Найбільш ранні випуски банкнот у світі були здійснені у Стокгольмі в 1661 р. Сьогодні набирають обертів так звані електронні гроші, що не мають матеріальної форми, а існують у вигляді записів на банківських рахунках.

¹² Гроші [Електронний ресурс] // Що таке, визначення, терміни. — Режим доступу : <http://prostoweb.kiev.ua/content/groshi>.

¹³ Гипермаркет знаний — первый в мире! [Электронный ресурс] // XVATIT.COM : портал для всей семьи. — Режим доступа : <http://school.xvatit.com/index.php?title>.

Тема 3.1. Гроші та добробут (заняття 2)

Мета: проаналізувати цінність грошей; сформувані розуміння грошей як засобу досягнення добробуту, а не кінцевої мети життя.

Завдання:

- зімітувати реальні життєві ситуації;
- навчитись складати бюджет;
- відпрацювати навички прийняття рішень.

Матеріали та обладнання: картки «Історії сім'ї» (стор. 79); «Випадкові картки» – чотири комплекти для кожного раунду імітаційної гри (стор. 80-83); грошові фішки-смайлики – близько 100 шт. (стор. 84).

Роздаткові матеріали: «Бюджетний листок сім'ї» – 6 шт. (стор. 85); «Матриця балів» – 6 шт. (стор. 86).

План

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Імітаційна гра «Сім'я» (40 хв.).
3. Підсумки заняття (3 хв.).

До уваги педагога!

У методичних матеріалах тривалість імітаційної гри «Сім'я» становить 40 хв, однак варто бути готовим, що вона може зайняти більше часу. Тому необхідно мати в запасі часовий ресурс ще хвилин 25–30.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (2 хв.)

Педагог анонсує учням роботу на цьому занятті, зазначивши, зокрема, те, що сьогодні всі разом вони гратимуть у гру. Їм необхідно буде приймати рішення, які допоможуть групі отримати грошову винагороду у вигляді смайликів. Гра триватиме 4 раунди, протягом яких необхідно буде виконувати завдання, чітко дотримуючись інструкції.

2. Імітаційна гра «Сім'я» (40 хв.)

Педагог об'єднує учнів класу в 6 груп по 4–6 осіб. Кожна група називатиметься «Сім'єю» й отримає такі допоміжні матеріали для гри – «Історії сім'ї» та «Бюджетний листок».

1-й раунд

Протягом цього раунду кожна сім'я виконуватиме такі дії:

- 1) скласти якомога більше слів із букв слова «БЛАГОПОЛУЧЧЯ». Тільки один член «сім'ї» може записувати їх протягом 40 секунд. Педагог показує картку, на якій написано слово «БЛАГОПОЛУЧЧЯ». Через 40 сек. учні припиняють записувати слова і відкладають ручки;
- 2) кожна «сім'я» підраховує, скільки слів вони записали. Педагог перевіряє правильність підрахунків. При цьому варто повідомити учням, що: сім'я з найбільшою кількістю слів отримує дохід у розмірі:

14 «грошових фішок», якщо сім'я складається з чотирьох осіб;

16 «грошових фішок», якщо сім'я складається з п'яти осіб;

18 «грошових фішок», якщо сім'я складається з шести осіб;

сім'я з найменшою кількістю слів отримує дохід у розмірі:

10 «грошових фішок», якщо сім'я складається з чотирьох осіб;

12 «грошових фішок», якщо сім'я складається з п'яти осіб;

14 «грошових фішок», якщо сім'я складається з шести осіб.

Решта «сімей» отримують дохід, розмір якого варіюється між цими двома крайніми результатами;

- 3) сім'ї повинні записати кількість грошових фішок, які вони отримали як «дохід» у своєму «Бюджетному листку»;
- 4) кожна сім'я має у своєму розпорядженні 3 хв. для складання бюджету своїх витрат за допомогою «Бюджетного листка». При цьому не використовуються справжні гроші, записується дохід і підраховуються витрати. Необхідно складати бюджет відповідно до історії своєї сім'ї. Педагог наголошує, що існують «обов'язкові» та «необов'язкові» витрати, а також на тому, що сім'ї можуть робити заощадження;

До уваги педагога!

Переконайтеся, що кожна сім'я підраховує «потрібні» витрати. Якщо так, дайте їм смайлик.

- 5) кожна сім'я витягає «Випадкову картку» з набору для 1-го раунду. У лівому нижньому куті карток указаний номер раунду, в якому вони повинні використовуватися;
- 6) кожна сім'я зачитує вголос написане на картці й повинна виконати зазначене або ж прийняти рішення. Видайте смайлики, як зазначено на «Випадковій картці» і відповідно до прийнятого рішення родини.

2-й раунд

- 1) протягом 40 сек. кожна сім'я повинна скласти якомога більше слів із букв словосполучення «СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЕКТ», як і в першому раунді записувати може лише один учасник з групи;
- 2) кожна сім'я підраховує, скільки слів вони записали, а педагог перевіряє правильність підрахунків групи;
- 3) розмір доходу сімей, як і в 1-му раунді;
- 4) кожна сім'я має 3 хв. на складання бюджету своїх витрат за допомогою свого «Бюджетного листка» і повинна врахувати всі витрати, які вони визначили в попередньому раунді. Якщо сім'я підраховує «потрібні» витрати, педагог дає їй смайлик;
- 5) кожна сім'я витягає «Випадкову картку» з набору для 2-го раунду;
- 6) кожна сім'я зачитує вголос написане на картці й повинна виконати зазначене або ж прийняти рішення. Педагог видає смайлики, як вказано на «Випадковій картці» і відповідно до прийнятого рішення родини.

3-й раунд

- 1) кожна сім'я виконує те саме завдання, що й у попередніх раундах. Педагог показує картку зі словом «МОЖЛИВОСТІ». Через 40 сек. кожна сім'я підраховує, скільки слів у неї записано. Педагог перевіряє правильність підрахунків;
- 2) кожна сім'я визначає розмір власного доходу, як і в попередніх раундах;
- 3) у кожній сім'ї є 3 хв. на складання бюджету своїх витрат. Якщо сім'я підраховує «потрібні» витрати, педагог дає їй смайлик;
- 4) кожна сім'я витягає «Випадкову картку» з набору для 3-го раунду;
- 5) кожна сім'я зачитує вголос написане на картці й повинна виконати зазначене або ж прийняти рішення. Педагог видає смайлики, як вказано на «Випадковій картці» відповідно до прийнятих рішень родини.

Перед 4-м раундом педагог наголошує, що відбудеться особлива подія: громадські збори.

У кожній сім'ї буде 5 хв., щоб обговорити проблеми, які виникають у їхній громаді. Вони мають спробувати придумати, як розв'язати проблеми, ними визначені (приклади проблем: не всі діти ходять до школи, хвороби членів сімей, епідемії тощо). Після завершення вони пропонують свої рішення. Педагог записує їхні пропозиції й дає кожній родині по 2 смайлики за ідеї рішень. Якщо не було запропоновано рішень, педагог залишить це для обговорення під час проведення аналізу. Він може дати різну кількість смайликів різним сім'ям, ґрунтуючись на оцінюванні активності їхньої участі, новизні ідей і т. ін.

4-й раунд

- 1) кожна сім'я виконує те саме завдання, що й у попередніх раундах. Педагог показує картку зі словом «ІНІЦІАТОРИ ЗМІН». Через 40 сек. кожна сім'я підраховує, скільки слів у неї записано. Педагог перевіряє правильність підрахунків;
- 2) кожна сім'я визначає розмір власного доходу, як і в попередніх раундах;
- 3) у кожній сім'ї є 3 хв. на складання бюджету своїх витрат. Якщо сім'я підраховує «потрібні» витрати, педагог дає їй смайлик;
- 4) кожна сім'я витягає «Випадкову картку» з набору для 4-го раунду;
- 5) кожна сім'я зачитує вголос написане на картці й має виконати зазначене або ж прийняти рішення. Педагог видає смайлики, як указано на «Випадковій картці» і згідно з прийнятим рішенням родини.

Підведення підсумків імітаційної гри:

- 1) у кінці чотирьох раундів кожна сім'я підраховує:
  - скільки смайликів вона заробила;
  - скільки заощаджень вона заробила;
- 2) педагог записує результати в таблиці «Матриця балів» так. За кожні п'ять «грошових фішок» заощаджень додається один смайлик у колонку «В». Для отримання кінцевого підсумку складіть результати в колонках «А» і «Б»;
- 3) педагог просить, щоб учні прокоментували результати. У чому, на їхню думку, значення смайликів? Чому грошові фішки – не єдина річ, важлива у гри? Чому підсумок підраховується у смайликах?

До уваги педагога!

Попросіть учасників поміркувати над грою та її зв'язком із дійсністю. Прикладами деяких важливих проблем, які можуть згадуватися, є різні структури сімей, нерівність, важливість освіти і турботи про здоров'я, важливість заощаджень, участь у житті суспільства, гроші як засіб досягнення (особистого і громадського) добробуту, важливість планування і складання бюджетів, обліку можливостей та непередбачених подій.

Запитання для обговорення після завершення імітаційної гри:

- Що відбулося в ході гри?
- Що ви відчували?
- Що сталося під час громадських зборів?
- Які висновки ви зробили за її результатами? Хто набрав найбільшу кількість балів? Чому? Хто набрав найменшу кількість балів? Чому?

- Як родина могла заробити смайлики? Які аспекти принесли вам додаткові бали? Що вас порадувало?
- Подумайте про дії, які принесли вам смайлики. Чи згодні ви з тим, що вони змушують нас посміхатися, приносять радість і добробут? Будь ласка, поясніть.
- Чи принесла нам радість і добробут велика кількість грошей? Чому так або чому ні?

3. Підсумки заняття (3 хв.)

Підводячи підсумки заняття, педагог пропонує учням дати відповіді на такі запитання:

- Чого найважливішого ви навчилися чи що ви відкрили для себе під час цього заняття? Як це вплине на ваше життя чи спосіб життя?
- Дізналися ви щось нове про те, як люди ставляться до грошей? Що саме?
- Наведіть приклад важливих речей, які можна купити за гроші? Наведіть приклад важливих речей, які не можна купити за гроші?
- Чи чули ви вислів «Гроші – це лише засіб для досягнення мети»? Що це значить? Чи згодні ви з цим висловлюванням?
- Чи знаєте ви місця й ситуації, коли люди рідко використовують гроші? Як вони отримують речі, що допомагають їм існувати (наприклад, їжу)? Чи чули ви що-небудь про бартер?
- Що б ви могли використовувати для обміну з іншими людьми?
- Хто зазвичай має більший контроль над грошима?

РОЗДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

ІСТОРІЇ СІМЕЙ

<p>Сім'я, на чолі якої – молода людина. Одна молода людина у віці 19-ти років, всі інші члени родини – діти (всі діти до 16-ти років)</p>	<p>Сім'я з дідусем і бабусею. Бабуся і дідусь на чолі сім'ї, всі інші члени родини – діти (всі діти до 16-ти років)</p>
<p>Сім'я з одним батьком. Один батько, всі інші члени родини – діти (всі діти до 16-ти років)</p>	<p>Сім'я з двома батьками. Двоє батьків на чолі сім'ї, інші – діти (всі діти до 16-ти років)</p>
<p>Сім'я з двома батьками. Двоє батьків на чолі сім'ї, інші – діти (всі діти до 16-ти років)</p>	<p>Сім'я з однією матір'ю. Одна мати, всі інші члени родини – діти (всі діти до 16-ти років)</p>

1-Й РАУНД

Картки можливостей

<p>Якщо всі ваші діти здобувають освіту, ваша родина отримує п'ять смайликів-балів</p> <p style="text-align: center;">1</p>	<p>Найближчий університет пропонує курс для отримання диплома. Він коштує три фішки. Якщо ви його візьмете, то один із членів сім'ї може витратити ще 15 сек. на завдання в наступному раунді. Вирішіть, чи хочете ви цього, і хто візьме курс</p> <p style="text-align: center;">1</p>
<p>Ви можете купити маленький автомобіль для всієї сім'ї. Це дешево, однак він старий і може забруднювати навколишнє середовище, але ви отримуєте можливість працювати швидше. Якщо ви купуєте його, то потрібно буде платити по 1 фішці кожного раунду й отримати ще 10 сек. на вирішення майбутніх завдань. Якщо ви цього не зробите, то отримуєте три смайлики-бали за те, що дбаєте про навколишнє природне середовище</p> <p style="text-align: center;">1</p>	<p>Перевірка здоров'я! Якщо ви витратили гроші на здоров'я, у вас здорова сім'я. Отримайте один смайлик-бал за кожну фішку</p> <p style="text-align: center;">1</p>
<p>Епідемія грипу! Більшість членів родини захворіли. Їм не дозволяється допомагати главі сім'ї в наступному раунді складання слів. Якщо у вас є гроші в графі «здоров'я» в цьому раунді, не зважайте на цю картку</p> <p style="text-align: center;">1</p>	<p>Картка вакцинації! Усі члени вашої сім'ї отримують щеплення від інфекційних хвороб. Збережіть цю картку на випадок, якщо в громаді вибухне епідемія</p> <p style="text-align: center;">1</p>

2-Й РАУНД

Картки можливостей

<p>Найближчий університет пропонує курс для отримання диплома. Він коштує три фішки. Якщо ви його візьмете, то один із членів сім'ї може витратити ще 15 сек. на завдання в наступному раунді. Вирішіть, чи хочете ви цього, і хто візьме курс</p> <p style="text-align: center;">2</p>	<p>Хто ваші сусіди? Назвіть імена чотирьох осіб, які не є членами вашої сім'ї, розкажіть щонебудь про них. Якщо ви можете це зробити, отримайте три смайлики-бали</p> <p style="text-align: center;">2</p>
<p>Ви можете купити невелику машину для сім'ї. Вона недорога, стара й може забруднювати навколишнє середовище, але будете добиратися до роботи швидше. Якщо ви її купите, заплатите одну фішку в кожному раунді й отримаєте одну додаткову хвилину для розв'язання наступних завдань. Якщо ви відмовитесь від придбання машини, то отримаєте три смайлики-бали за те, що не забруднюватимете навколишнє природне середовище</p> <p style="text-align: center;">2</p>	<p>Якщо всі ваші діти здобувають освіту, ваша родина отримуватиме п'ять смайликів-балів</p> <p style="text-align: center;">2</p>
<p>Епідемія грипу! Більшість членів родини захворіла. Їм не дозволяється допомагати главі сім'ї в наступному раунді складання слів. Якщо у вас є гроші в графі «здоров'я» в цьому раунді, не зважайте на цю картку</p> <p style="text-align: center;">2</p>	<p>Картка вакцинації! Усі члени вашої сім'ї отримують щеплення від інфекційних хвороб. Збережіть цю картку на випадок, якщо в громаді вибухне епідемія</p> <p style="text-align: center;">2</p>

3-Й РАУНД

Картки можливостей

<p>Всесвітній день обіймів і рукотискань Усі члени однієї сім'ї обнімаються чи тиснуть одне одному руки. Ваша сім'я отримує два смайлики-бали</p> <p style="text-align: center;">3</p>	<p>Втрата роботи Один із членів сім'ї втрачає роботу. Доти, доки він/вона не знайде нову роботу, він/вона не бере участі в наступних раундах складання слів. Якщо ви отримали диплом, не зважайте на цю картку</p> <p style="text-align: center;">3</p>
<p>Серцевий напад У глави сім'ї серцевий напад. Заплатіть чотири фішки, щоб йому стало краще до наступного раунду. Якщо у вас є гроші при перевірці здоров'я, вам не доведеться платити</p> <p style="text-align: center;">3</p>	<p>Переробка Чи хочете ви підтримати громадський центр переробки сміття, привозячи своє сміття туди? Якщо так, то необхідно заплатити одну фішку для технічного обслуговування, і отримаєте два смайлики-бали</p> <p style="text-align: center;">3</p>
<p>Епідемія Вірус уразив громаду. Люди погано почуваються. Дві сім'ї з найменшими інвестиціями на здоров'я захворіють. Одна дитина з кожної такої родини пропускає наступний раунд</p> <p style="text-align: center;">3</p>	<p>Як ви проводите дозвілля? Ви виділили гроші на дозвілля? Якщо так, отримаєте 2 смайлики-бали</p> <p style="text-align: center;">3</p>

4-Й РАУНД

Картки можливостей

<p>Концерт культур Проводиться концерт на підтримку різних культур у вашому співтоваристві. Якщо ви хочете відвідати концерт та отримати один смайлик-бал, потрібно заплатити дві фішки</p> <p style="text-align: center;">4</p>	<p>Боротися чи змиритися? Початкова школа, яку відвідують ваші діти, бере плату за навчання. Оскільки діти мають право на безкоштовну освіту, ви: а) заплатите додаткову плату (одна фішка); б) організуєте людей, щоб протестувати проти цього (три фішки за втрачений робочий час, але отримаєте п'ять смайликів-балів)</p> <p style="text-align: center;">4</p>
<p>Познайомимося! Усі повинні піти по колу і познайомитися з іншими учасниками. Поговоріть одну хвилину. Перші два учасники, які розкажуть про щось унікальне, що вони дізналися про інших людей, отримують три смайлики-бали</p> <p style="text-align: center;">4</p>	<p>Переробка Чи хочете ви підтримати громадський центр переробки сміття, привозячи своє сміття туди? Якщо так, то необхідно заплатити одну фішку для технічного обслуговування, і отримаєте два смайлики-бали</p> <p style="text-align: center;">4</p>
<p>Стихійне лихо Унаслідок стихійного лиха зазнало руйнувань сусіднє село. Кожного попросили пожертвувати одну фішку на його відновлення</p> <p style="text-align: center;">4</p>	<p>Гендерна освіта Якщо всі дівчатка у вашій родині ходять до школи, отримаєте три смайлики-бали</p> <p style="text-align: center;">4</p>

ГРОШОВІ ФІШКИ-СМАЙЛИКИ¹⁴

¹⁴ Ці смайлики необхідно вирізати, оскільки в імітаційній грі вони відіграють роль грошових фішок. Приблизна кількість грошових фішок — 100 шт.

БЮДЖЕТНИЙ ЛИСТОК СІМ'Ї

	1-й місяць	2-й місяць	3-й місяць	4-й місяць
ДОХІД				
Дохід від виконання завдань				
Вихідний баланс (дохід + загальна сума заощаджень із попереднього раунду)	не застосо- вується			
ЗАОЩАДЖЕННЯ (скільки ви відкладете?)				
ВИТРАТИ				
Харчування (ОБОВ'ЯЗКОВО) (к-ть членів сімей ×1 фішку)				
Домашнє господарство і комунальні послуги (ОБОВ'ЯЗКОВО) (мінімум 2 фішки)				
Одяг і т. ін. (ОБОВ'ЯЗКОВО) (мінімум 1 фішка)				
Медичні витрати (НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО) (мінімум 2 фішки)				
Інвестиції в освіту (НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО) (1 фішка = 1 дитина, здобуває освіту)				
Дозвілля (НЕОБОВ'ЯЗКОВО)				
РАЗОМ ВИДАТКІВ				
Підсумковий баланс (вихідний баланс – витрати – заощадження)				
РАЗОМ ЗАОЩАДЖЕНЬ (заощадження + баланс після врахування витрат)				

Матриця балів¹⁵

	А Кількість смайликів	Б Відкладені грошові фішки	В Додаткові смайлики (5 грошових фішок = 1 смайлик)	Загалом (А + Б)
Сімя 1				
Сімя 2				
Сімя 3				
Сімя 4				
Сімя 5				
Сімя 6				

¹⁵ Педагогу необхідно «Матрицю балів» роздати кожній міні-групі — сім'ї.

Тема 3.2. Вчимося робити заощадження (заняття 1)

Мета: ознайомити учнів із процесом заощадження; сформувати навички планування бюджету й накопичення заощаджень.

Завдання:

- визначити причини, які спонукають людей робити заощадження;
- визначити власні причини робити заощадження.

Матеріали та обладнання: невеликий м'яч; текст із незакінченими реченнями; таблички з текстом «Використання на особисті потреби», «Непередбачувані обставини» і «Можливості в майбутньому», розміщені в різних місцях класу (стор. 90).

План

1. Вступне слово педагога (5 хв.).
2. Вправа «Чарівний м'яч» (15 хв.).
3. Вправа «Лінія пріоритетів» (20 хв.).
4. Підсумки заняття (5 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (5 хв.)

Заощадження – важливе вміння для всіх нас.

Існує думка, що заощадження та збереження налічують п'ять основних елементів, реалізація яких допомагає особистості та навколишньому світу розвиватись.

Перший елемент – це збереження ресурсів (наприклад, води та електроенергії).

Другий елемент – збереження є фундаментом, який стає основою для побудови та створення нового.

Третій елемент – збереження має бути у вигляді системи, яка працює тоді, коли не порушуються її важливі складові – цілі.

Четвертий елемент – збереження нагадують скарб, який починають цінувати тільки тоді, коли проходить час і виникає необхідність ним скористатись.

П'ятий елемент – навколишнє природне середовище, збереження якого залежить від участі кожного.

Ми не тільки накопичуємо ресурси, які можуть знадобитися в майбутньому, а й тренуємо дисципліну свідомого планування та управління власни-

ми ресурсами – навичку, котра є досить корисною і в інших сферах життя. Протягом двох занять за темою: «Вчимося робити заощадження» ви вчитиметесь плануванню й застосуванню навичок заощаджувати кошти.

До уваги педагога!

Кожен із вищеназваних елементів задля візуалізації доцільно записати на дошці або аркуші фліпчарту.

---

2. Вправа «Чарівний м'яч» (15 хв.)

Для проведення вправи потрібно, щоб учні стали в коло.

Інструкція для педагога: «Я буду кидати м'яч комусь у колі, а той, хто його спіймає, має продовжити речення. Наприклад: «Люди мого віку роблять заощадження, щоб... купити будинок». Одне й те ж речення я промовлятиму кілька разів, щоб якомога більше відповідей почути від вас».

Приклади незакінчених речень:

- Ваші ровесники роблять заощадження, щоб...
- Дорослі часто роблять заощадження, щоб...
- Заощадження можуть допомогти тобі...
- Батьки роблять заощадження, щоб...

До уваги педагога!

Педагогу не потрібно чекати, доки всі учасники закінчать кожне речення. Краще проводити гру у швидкому темпі, даючи по кілька секунд на речення, перш ніж перейти до наступного.

Запитання для обговорення:

- Чи відрізняються цілі заощаджень для дорослої людини й молодій людини?
- Які висновки ви зробили після проведення вправи?

До уваги педагога!

Педагогу необхідно сформулювати в дітей думку про важливість здійснення заощаджень на кожному віковому етапі життя.

---

3. Вправа «Лінія пріоритетів» (20 хв.)

Перед початком вправи педагог наголошує учасникам, що пріоритет – це: першість у якому-небудь відкритті, винаході, висловленні ідеї; переважне, провідне значення кого-, чого-небудь; перевага над кимось, чимось.

Педагог говорить: «Ми завжди використовуємо це поняття, коли потрібно зробити вибір між важливим і дуже важливим. Це стосується й наших ви-

трат та заощаджень. Сьогодні спробуємо за допомогою вправи визначити та обговорити, чому важливо робити заощадження та яку роль у цьому процесі відіграють наші пріоритети».

Перед початком вправи потрібно розмістити в різних частинах класу таблички з написами «ВИКОРИСТАННЯ НА ОСОБИСТІ ПОТРЕБИ», «НЕПЕРЕДБАЧУВАНІ ОБСТАВИНИ» і «МОЖЛИВОСТІ В МАЙБУТНЬОМУ» (стор. 90), які вказують узагальнені причини для здійснення заощаджень. Педагог просить учнів уважно ознайомитись із ними та обрати одну причину, яка має для них найвищий пріоритет, щоб робити заощадження та стати біля того аркуша, де вона вказана. Далі необхідно визначитись із другою причиною, яка за пріоритетом займає друге місце, й стати напроти неї. Насамкінець отримаємо причину, яка займає третє місце у списку пріоритетів для заощадження. На наступному етапі виконання вправи треба запропонувати учням пригадати свій перший вибір та обговорити його переваги з учасниками групи, далі другий і третій. По завершенню, запропонувати по одному представнику від кожної групи проаналізувати особливості обраних пріоритетів.

До уваги педагога!

Педагогу варто наголосити, що не існує єдиної правильної відповіді на питання, яка із запропонованих категорій найбільш важлива. Усе це – хороші причини робити заощадження.

Запитання для обговорення:

- Чи наблизилась ви після цієї вправи до розуміння необхідності здійснювати власні заощадження? Обґрунтуйте свою відповідь.
- Які роздуми викликало у вас виконання вправи?
- Чому важливо робити заощадження?
- У якому віці найкраще починати робити заощадження?

4. Підсумки заняття (5 хв.)

У реальному житті може бути важко заощаджувати кошти для всіх цілей. Іноді необхідно вибирати те, що є найважливішим у даний період часу. На наступних заняттях поговоримо про особливості створення плану власних заощаджень.

**ВИКОРИСТАННЯ
НА ОСОБИСТІ
ПОТРЕБИ**

**НЕПЕРЕДБАЧУВАНІ
ОБСТАВИНИ**

**МОЖЛИВОСТІ
В
МАЙБУТНЬОМУ**

---

¹⁶ Таблички повинні бути такого розміру, щоб було добре видно текст у різних частинах класної кімнати.

Тема 3.2. Вчимося робити заощадження (заняття 2)

Мета: ознайомити учнів із процесом заощадження; сформувати навички планування бюджету та накопичення заощаджень.

Завдання:

- відпрацювати навички розроблення плану заощаджень.

Матеріали та обладнання: аркуш паперу формату А1 із заздалегідь підготовленим прикладом плану заощаджень (стор. 93); різнокольорові маркери.

Роздаткові матеріали: індивідуальні бланки плану заощаджень – за кількістю учасників (стор. 94).

План

1. Вступне слово педагога (5 хв.).
2. Вправа «План заощаджень» (35 хв.).
3. Підсумки заняття (5 хв.).

До уваги педагога!

Вправа «План заощаджень» подана в модулі тривалістю 35 хв., однак варто бути готовим, що вона може зайняти більше часу. Тому необхідно мати в запасі часовий ресурс ще хвилин 15.

1. Вступне слово педагога (5 хв.)

Педагог акцентує увагу учнів на тому, що сьогодні вони матимуть змогу розробити власний план заощаджень. Для цього їм слід пригадати свої результати з індивідуальної роботи «Лінія часу» на занятті «Я і мої мрії».

2. Вправа «План заощаджень» (35 хв.)

1. На початку вправи педагог просить учнів проаналізувати свої мрії та цілі й подумати про те, як скласти план заощаджень для їх досягнення. Для цього необхідно дати відповіді на такі запитання:
  - Які мрії і цілі ви визначили раніше?
  - Залишилися у вас ті ж мрії, чи, може, ви хочете змінити їх?
  - Скільки грошей вам потрібно, щоб досягти своїх цілей?
2. Педагог знайомить учнів із прикладом заповнення бланка «План заощаджень “Досягнення моєї мети”» (стор. 93).
3. Педагог роздає індивідуальні бланки плану заощаджень (див. роздаткові матеріали на стор. 94) і пропонує учням визначити три цілі (дві короткострокові й одну довгострокову), які необхідно записати в окремих рядках у лівій колонці бланка.

До уваги педагога!

Педагог наголошує, що короткострокових цілей можна досягти за кілька тижнів або місяців (3–6), а на довгострокові може знадобитися рік або й кілька.

4. На наступному етапі вправи педагог пропонує учням подивитися на свої цілі й вирішити, яка з них має для них найбільший пріоритет, та пронумерувати їх у порядку пріоритетності (1 – найважливіша, 3 – найменш важлива). Як приклад, він пропонує одному учневі розповісти про одну зі своїх цілей.
5. Протягом 2–3 хвилин учням необхідно скласти план, визначаючи, коли їм знадобляться гроші, а потім – суму, яку необхідно відкладати щотижня або щомісяця, аби досягти мети та здійснити підрахунки.

До уваги педагога!

У процесі виконання вправи педагогу варто звернути увагу, що на виконання завдання може знадобитися більше часу, аніж зазначено.

---

6. На завершення вправи педагог пропонує учням подвоїти кількість часу, який вони визначили для себе, щоб досягти мети, і ще раз розрахувати суму, яку їм потрібно відкладати щотижня або щомісяця. Час на виконання – ще 1–2 хвилини.

До уваги педагога!

У процесі виконання вправи педагогу необхідно спостерігати за учнями та виконанням ними завдання, а в разі потреби пропонувати допомогу тим, кому вона може знадобитися.

Запитання для обговорення:

- Якою була ваша реакція, коли ви розраховали суму, яку вам необхідно відкладати щотижня або щомісяця, щоб досягти своєї найважливішої мети?
- Що сталося з цією щотижневою або щомісячною сумою, коли ви збільшили удвічі кількість часу на відкладання заощаджень для досягнення своєї мети?
- Що ви дізналися з цих розрахунків? (Навіть якщо ваші цілі вимагають великих витрат, ви все одно можете досягти їх, регулярно відкладаючи гроші).
- Як складання плану заощаджень може допомогти вам?
- Що ви робитимете тепер по-іншому, коли знаєте, як складати план заощаджень?

3. Підсумки заняття (5 хв.)

На завершення заняття педагог пропонує учням дати відповіді по колу на такі запитання:

- Як ви думаєте, чи було корисним заповнювати бланк плану заощаджень? Чому?
- Яких навичок ви набули протягом заняття?
- Як саме ви їх використовуватимете?

РОЗДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

ПРИКЛАД ПЛАНУ ЗАОЩАДЖЕНЬ «ДОСЯГНЕННЯ МОЇХ ЦІЛЕЙ» Рекомендації до заповнення

Кінцева дата / кількість місяців	Мета / у чому її важливість для мене	Вартість мети / скільки всього коштів необхідно	Сума, яку треба відкласти щомісячно	Джерела доходу
Короткострокова мета – може потребувати кілька тижнів або місяців (від 3-х місяців до року)			Порада. Щоб визначити, яку суму відкласти щотижня, розділіть загальну необхідну суму на кількість тижнів між сьогоднішнім днем і датою, коли вона буде вам потрібна (сума накопичень / кількість тижнів)	
Приклад: 3 місяці (3 місяці × 4 тижні = 12 тижнів)	Нова книга	120 грн	120 грн ÷ 12 тижнів = 10 грн в тиждень	
Довготривала мета, для реалізації якої потрібно рік або й більше				
12 місяців	Подорож за кордон	6 000 грн	6 000 грн ÷ 12 місяців = 500 грн в місяць	

ПЛАН ЗАОЩАДЖЕНЬ «ДОСЯГНЕННЯ МОЇХ ЦІЛЕЙ»

Кінцева дата / кількість місяців	Мета / у чому її важливість для мене	Вартість мети / скільки всього коштів необхідно	Сума, яку треба відкладати щомісяця	Джерела доходу

Тема 3.3. Вчимося витратити (заняття 1)

Мета: ознайомити учнів із практичними кроками відповідального використання грошей.

Завдання:

- сформуувати навички прийняття рішень щодо витрачання грошей;
- створення бюджету для міфічного персонажа на вибір учнів.

Матеріали та обладнання: по 20 різних предметів для рахування на кожного учня (боби, квасоля, камінці, скріпки для паперу тощо); папір формату А1 із написом «Витрачаємо гроші: транспорт»; скотч, кольорові маркери; 60–75 чистих карток (стікерів) двох кольорів; п'ять чистих аркушів паперу формату А1.

Роздатковий матеріал: роздрукований бланк «Витрачаємо гроші» – за кількістю учасників (стор. 99).

План

1. Вступне слово педагога (5 хв.).
2. Вправа «Особисті витрати» (20 хв.).
3. Вправа «Доходи та витрати» (17 хв.).
4. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (5 хв.)

Необхідність витратити гроші – це «зворотний бік медалі» у процесі заощадження коштів. Це навичка, яка вимагає дисципліни і свідомого планування. Ми всі чули безліч історій друзів або членів родини, які витратили більше, аніж мали, або жили не за своїми реальними можливостями. Відповідальний підхід до витрат полягає в розмежуванні наших потреб і бажань. Маючи обмежену кількість грошей або ресурсів, важливо витратити їх на потреби. Мати бажання, з іншого боку, не обов'язково погано, але витратити гроші на їх задоволення слід з обережністю. Визначення пріоритетів для наших витрат – важлива навичка, яка дає змогу краще розпоряджатися коштами. Бюджет – корисний інструмент, який допомагає у управлінні нашими коштами. Створювати його – легко навчитися.

2. Вправа «Особисті витрати» (20 хв.)

1. Педагог роздає учням друкований формат для гри вправи «Витрачаємо гроші» та по 20 предметів для рахування кожному учасникові.

До уваги педагога!

Предметами, які роздаються кожному учасникові, можуть бути, наприклад, квасолини невеликого розміру, горох, боби, канцелярські скріпки.

- Педагог пояснює інструкцію для вправи: «На аркуші, який ви отримали, перераховані всі речі, на які ви можете витратити свій дохід (20 предметів, які ви отримали). Для кожної категорії є кілька варіантів, і вартість кожного пункту позначена кількістю «Х» навпроти нього. Для кожної категорії виберіть один найбільш прийнятний для вас варіант і відрахуйте кількість предметів, яку вам потрібно буде заплатити за нього. Варіанти без зазначеного «Х» – безкоштовні. За них вам не потрібно платити».
- Для полегшення розуміння суті вправи педагог разом з учнями робить один приклад, використовуючи напис на папері формату А1 «Витрачаємо гроші: транспорт» та пояснюючи учням таке: «Виберіть вид транспорту, який найбільше вам подобається. Ви можете вибрати те, що хочете, а не те, що ближче всього до виду транспорту, яким ви користуєтеся в реальності. Якщо ви хочете їздити на таксі, покладіть три предмети навпроти запису «Часто їздити на таксі». Але якщо ви вважаєте, що можете добиратися пішки або на велосипеді до більшої місьць, вам нічого не потрібно витратити на транспорт».

До уваги педагога!

Для пояснення учням, як саме робити розподіл доходу для вправи, необхідно на дошці або аркуші формату А1 намалювати таку таблицю:

ВИТРАЧАЄМО ГРОШІ: ТРАНСПОРТ	
Іти пішки чи їздити на велосипеді	
Автобус	X
Автобус і таксі	XX
Часто їздити на таксі	XXX

- Якщо в учнів виникли запитання, педагог коментує їх.
- Протягом 5–10 хв. учні самостійно заповнюють бланк «Витрачаємо гроші».
- На наступному етапі педагог повідомляє учням, що їхній дохід скоротився до 13 предметів для рахування. Їхнє завдання – вирішити, як витратити свої гроші в цій ситуації, коли в них менше коштів. На виконання завдання – 5 хв.

Запитання для обговорення:

- Що було найважчим у цій вправі?
- Які рішення вам потрібно було прийняти?
- Від якого пункту ви відмовилися на самому початку? Чому?
- Від якого пункту ви хотіли відмовитися в останню чергу? Чому?
- Хто з вас включив заощадження в свій план витрат? Як це могло б вам допомогти в другому раунді?
- Порівняйте свій план витрат із сусідом.
- Чим відрізняються ваші плани витрат?
- Про що свідчать відмінності у ваших рішеннях про особисті уподобання?

3. Вправа «Доходи й витрати» (17 хв.)

1. Педагог об'єднує учнів у міні-групи по 4–5 осіб. Кожна група отримує аркуш паперу формату А1 і кілька маркерів різних кольорів. Кожній міні-групі протягом 5 хв. необхідно намалювати картинку із зображенням дорослої людини або людини свого віку, дати цій людині ім'я, визначити її вік та інші риси, поміркувати, наприклад, про її характер, інтереси й захоплення.
2. Через 5 хв. кожна міні-група отримує 12–15 чистих карток двох кольорів (для доходів і для витрат) та клейку стрічку (скотч). Протягом 3 хв. необхідно окремо на картці одного кольору записати потенційні джерела доходів намальованої раніше людини (можна включити все, що, на їхню думку, підходить людині: соціальні виплати, подарунки від родичів або заробітки тощо) та розмістити ці картки з лівого боку малюнка.
3. Протягом наступних 3 хв. на картках іншого кольору окремо записати можливі витрати намальованої людини (кожен пункт витрат окремо на одній картці) та розмістити їх із правого боку малюнка.
4. Після завершення роботи кожна міні-група презентує свої напрацювання.

Запитання для обговорення після презентації груп:

- Чи має молодий хлопець/дівчина постійні джерела доходу?
  - Чи є у нього/неї достатньо грошей, щоб оплатити всі витрати?
  - Якому способу витратити гроші він або вона віддає перевагу?
  - Які інші джерела доходів є в молоді, які ви ще не згадували?
  - Які інші звичайні статті витрат ви пропустили?
5. Після завершення обговорення педагог пропонує учням протягом 3 хв. розподілити витрати їхнього героя за категоріями (наприклад, одяг, взуття та засоби гігієни можна об'єднати в одну категорію, яку можна назвати «особисті речі»). Квитки на спортивні заходи, відеоігри та походи в кіно можна розглядати як «розваги». Книги, ручки і папір підпадають під категорію «шкільного приладдя». Робота над

визначенням категорій витрат допоможе в роботі щодо складання бюджету.

До уваги педагога!

Для проведення цієї вправи педагогу необхідно підготуватись заздалегідь, записавши типові джерела доходів і видатки молоді, характерні для місцевості проживання у вашому районі, та підготувати кілька порожніх карт для запису витрат, бо зазвичай їх більше, ніж можливих джерел доходу.

---

4. Підсумки заняття (3 хв.)

На завершенні заняття педагог пропонує учням дати відповіді на такі запитання:

- Чи подібні ваші власні джерела доходів і витрат з тими, про які йшла мова на занятті?
- У чому подібність і відмінності?
- Які висновки ви можете зробити після виконання цієї вправи?

РОЗДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

«ВИТРАЧАЄМО ГРОШІ»¹⁷

ЖИТЛО		ОДЯГ	
Проживання разом із батьками		Не купувати	
Орендувати кімнату з товаришем	X	Взуття	XXX
Орендувати квартиру з друзями	XX	Джинси	XX
Орендувати квартиру самостійно	XXX	Футболки	X
ТЕЛЕФОН		ЗАСОБИ ОСОБИСТОЇ ГІГІЄНИ	
Платити залежно від необхідності	X	Засоби гігієни (бритва/шампунь)	X
Купувати щомісячний абонемент	XX	Перукар	XX
ЇЖА		РОЗВАГИ	
Завжди їсти вдома		Відвідування друзів	
Чай/перекуси в кафе/ресторані	X	Кінотеатр	X
Обід у кафе/ресторані	XX	Ігрові зали	XX
Обід + чай/перекуси в кафе/ресторані	XXX	Концерти, спортивні заходи	XXX
ТРАНСПОРТ		ВИТРАТИ НА ДОМАШНІ ПОТРЕБИ	
Ходити пішки або пересуватись на велосипеді		Не потрібно/врахувати таку можливість	XX
Автобус	X	Інколи, за потреби	XXX
Автобус, іноді таксі	XX	Чверть від щомісячного доходу	X
Часті поїздки на таксі	XXX		
ЗАОЩАДЖЕННЯ			
Іноді кілька монет у скарбничку			
Робити невеликі щотижневі заощадження		X	
Регулярний місячний депозит у банку		XX	

¹⁷ Даний бланк необхідно роздати кожному учневі окремо.

Тема 3.3. Вчимося витратити (заняття 2)

Мета: ознайомити учнів із практичними кроками відповідального використання грошей.

Завдання:

- проаналізувати особливості власних витрат;
- сформуванати навички складання власного бюджету.

Матеріали та обладнання: картки для записів (тих же 2-х кольорів, що і для доходів і витрат) із сумами, які діляться на 10, наприклад: 10, 20, 50, 100, 200 грн; скотч, кольорові маркери.

Роздаткові матеріали: роздрукований бланк «Бюджет» – за кількістю учасників (стор. 103).

План

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Вправа «Складаємо бюджет» (40 хв.).
3. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (2 хв.)

Бюджет – один із важливих інструментів, який дає можливість адекватно використовувати грошові ресурси: формувати дохід і планувати витрати. Сьогоднішнє заняття буде присвячено складанню власного бюджету.

2. Вправа «Складаємо бюджет» (40 хв.)

До уваги педагога!

Підготуйте заздалегідь картки із записаними на них різними сумами грошей і помістіть їх у коробку. Використовуйте систему колірного кодування як для доходів, так і для витрат (наприклад, жовтий колір – доходи, а червоний – витрати). Переконайтеся, що загальна сума на картках доходів приблизно дорівнює загальній сумі на картках витрат. На ваших картках використовуйте позначення 100, 50, 20, 200, 10, які еквівалентні гривні. Використовуйте прості цифри (наприклад, діляться на 10), щоб учасникам було легко їх складати. Суми доходів: 10, 20, 50, 100, 200 грн. Суми витрат: 10, 20, 50, 100, 200 грн.

Педагог пояснює учням, що вони складатимуть бюджет для одного з вигаданих героїв із попередньої вправи. Для початку педагог дає визначення бюджету, яке заздалегідь занотоване на аркуші паперу формату А4.

До уваги педагога!

У процесі знайомства учнів із поняттями варто використовувати такі: бюджет – це облік кількості передбачуваних доходів і того, як вони будуть витрачені за певний період часу; надлишок – це кількість грошей або товарів, що залишаються після того, як потреба задоволена; дефіцит (лат. deficit – «не вистачає») – це сума, на яку рівень витрат (бюджету) перевищує рівень надходжень.

На наступному етапі педагог дає учасникам інструкцію: «Заповніть цей бланк для одного з вигаданих героїв, придуманих групою. Виберіть одного з цих персонажів в ролі «зірки» заняття і помістіть малюнок (із прикріпленими картками витрат і доходів) на стіні поряд із порожнім бланком бюджету. Вкажіть на джерела доходів «зірки» (ім'я обраного вигаданого героя). Мені потрібен доброволець, щоб узяти картки з доходами «зірки» і розмістити їх у таблиці на стрічках під заголовком «Доходи».

Потім педагог указує на категорії витрат і говорить: «Мені потрібен доброволець, щоб розподілити картки з витратами («зірки») в бюджеті. Помістіть кожну картку у відповідну категорію витрат».

Далі педагог просить кожного учасника взяти картку з коробки, пояснюючи: «Це картки із сумами. Число, яке ви бачите на картці, це кількість грошей на придбання чого-небудь. Вам потрібно вирішити, де розмістити її в таблиці бюджету. Якщо витягнете картку з доходом (визначається за кольором), потрібно помістити її в колонку навпроти якого-небудь пункту доходів або на рядку за вашим вибором. Якщо ви витягнете картку з пунктом витрат, потрібно прикріпити її в колонку напроти пункту витрат за вашим вибором».

Коли для кожного пункту бюджету буде визначена сума, педагог просить учасників допомогти скласти доходи й витрати і ставить запитання:

- Який розділ бюджету має найбільшу суму?
- Що ви ще бачите в цьому бюджеті?

Педагог указує на останній рядок бланка бюджету та пояснює: «Цей останній рядок є одним із найважливіших у бланку бюджету. Число, яке ми написали тут, може бути позитивним чи негативним залежно від того, чи було достатньо доходів на покриття витрат. Якщо воно позитивне, це означає, що в людини більше доходів, ніж витрат. Якщо воно негативне, означає, що витрати перевищують його або її доходи. Ми ознайомимося з термінами для кожної ситуації».

Педагог показує листок із написом «Визначення надлишку і дефіциту» й запитує:

- Як міг виникнути надлишок у нашому бюджеті, який ми щойно склали? (Це означало б, що залишилися гроші після оплати всіх витрат).

- Як може виникнути дефіцит? (недостатня кількість доходів, щоб оплатити всі витрати, створює дефіцит).
- Як розрахувати число для цього рядка бюджету? (нам потрібно відняти загальну кількість витрат від загальної кількості доходів. Позитивне число – це надлишок, а негативне – дефіцит).
- Покажіть розрахунки, віднімаючи загальну кількість витрат від загальної кількості доходів на фліпчарті «Бюджет», який ви щойно використовували як приклад.

Запитання для обговорення:

- Чи має цей бюджет надлишок або дефіцит?
- Чому важливо стежити за своїми доходами та витратами?

3. Підсумки заняття (3 хв.)

Педагог говорить про те, що облік своїх доходів і витрат допомагає вам дізнатися, на що витрачаються гроші. Якщо у вас є залишок чи надлишок, ви можете відкласти на майбутнє. Якщо бюджет говорить вам, що у вас не буде достатньо грошей, щоб оплатити витрати, тобто дефіцит, ви зможете скоротити деякі з них.

РОЗДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

БЮДЖЕТ

ПУНКТИ БЮДЖЕТУ	Тиждень 1: сума
ДОХОДИ	
<i>Підсумок доходів</i>	
ВИТРАТИ	
Особисті потреби	
Розваги	
Освіта	
Транспорт	
Сімя	
<i>Підсумок витрат</i>	
ПІДСУМКИ НАДЛИШКІВ/ДЕФІЦИТ (баланс)	

Тема 3.4. Способи зберігання заощаджень і фінансові організації й установи

Мета: проаналізувати різні способи зберігання заощаджень у фінансових організаціях та поза ними; сформуванати навички збереження заощаджень.

Завдання:

- визначити різні способи зберігання заощаджень для тих, хто планує це робити в різних фінансових організаціях та поза ними;
- визначити переваги й недоліки різних способів збереження заощаджень;
- ознайомитися із сутністю банківських депозитів, їхніми різновидами, особливостями поточних і строкових депозитів.

Матеріали та обладнання: набір матеріалів для педагога; дошка або фліпчарт, щоб записувати основні ідеї та висновки, 4 аркуші формату А1 із написами «Способи зберігання заощаджень» (по одному для кожного способу); стікери, скотч; маркери.

Роздаткові матеріали: матеріали «Заощадження» – за кількістю учасників (стор. 111).

План

1. Вступне слово педагога (5 хв.).
2. Вправа «Чотири способи збереження заощаджень» (25 хв.).
3. Інформаційне повідомлення «Що таке депозити?» (10 хв.).
4. Підсумки заняття (5 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (5 хв.)

Педагог зазначає, що існують різні способи та установи для збереження заощаджень: банки, небанківські фінансово-кредитні установи (страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, інвестиційні фонди, кредитні спілки тощо), мікрофінансові інститути, заощадження вдома тощо. Варто знати, що в сучасних умовах у нас є альтернативи для збереження заощаджень.

Кожен із перерахованих способів та установ має свої переваги й недоліки. Ми можемо обирати, які послуги нам потрібні і які способи та установи найкраще відповідають нашим вимогам. Банки надають нам корисні послуги й фінансові продукти. Вони можуть здаватися «непрístupними» та «недоступними» для окремих людей, але корисно відвідати банк, щоб позбутися хибних уявлень і переконатися в тому, що їхні послуги можуть бути не тільки доступними, а й корисними для нас.

2. Вправа «Чотири способи збереження заощаджень» (25 хв.)

Ця вправа проходить у три етапи.

Перед початком роботи педагог об'єднує учасників у чотири міні-групи.

Етап 1. Способи збереження заощаджень.

Педагог роздає кожній міні-групі таблиці з визначенням для неї способом зберігання заощаджень (див. роздаткові матеріали на стор. 111).

До уваги педагога!

Для полегшення роботи над цією вправою педагогу необхідно попередньо ознайомитися з основними поняттями вправи. У разі потреби педагог може написати визначення на окремому аркуші паперу та показати їх учням.

***Заощадження вдома** – спосіб збереження грошових засобів не у спеціальній банківській установі, а в обраних місцях вдома.*

***Депозити** – власні кошти, які людина може розмістити на певних умовах (що визначаються у спеціальній угоді) у банківській установі з метою отримання в подальшому грошового прибутку.*

***Кредити** – запозичені кошти на певних умовах під певні відсотки у банківській установі.*

***Особистий рахунок у банку** – рахунок, який можна відкрити в банківській установі для: накопичення грошових засобів; витрат, пов'язаних із придбанням товарів і послуг.*

***Клуб заощаджень** – спосіб збереження грошових засобів групою (наприклад, сім'єю), коли за допомогою спеціально встановлених правил і домовленостей здійснюється процес заощаджень особистих коштів.*

Протягом 10-ти хвилин міні-групам необхідно записати свої ідеї у відповідних колонках.

Через 10 хв. заповнені таблиці зі способами зберігання заощаджень розміщені в різних місцях класу, а міні-групи підходять і знайомляться з результатами роботи один одного за такою інструкцією: «Пройдіться по класу зі своєю міні-групою. Прочитайте інформацію на кожному аркуші. Обговоріть додаткові речі, які вам подобаються або не подобаються в цьому конкретному способі, і додайте будь-які ще не записані питання. У вас є 5 хв. на кожен аркуш. Кожна міні-група повинна подивитися три інші аркуші зі способами зберігання грошей, над якими вона не працювала».

До уваги педагога!

Педагог разом з учасниками знайомиться з напрацюваннями, а за потреби коментує всі запитання, які виникли в учнів.

Наприкінці *Етапу 1* педагог усім учням ставить запитання: «Які у вас є зауваження чи запитання про способи зберігання заощаджень?»

Етап 2. Вибір способу зберігання заощаджень.

Педагог роздає всім учасникам по чотири стікери з певною сумою у національній валюті (наприклад, кожному по 200 грн) і просить їх приклеїти ці стікери на таблицю зі способом зберігання заощаджень, який їм подобається, пояснюючи так: «Ці стікери символізують гроші, які у вас є. У вас є 5 хв., щоб вирішити, як і де ви хочете їх зберігати. Ви можете помістити всі чотири стікери/купюри в одне місце або ж розподілити їх між різними способами зберігання заощаджень, які вам подобаються».

Через 5 хв. педагог спільно з групою визначає, який спосіб збереження заощаджень виявився найпопулярнішим, і просить учнів прокоментувати результати своєї роботи.

Етап 3. Міфи про банки.

Педагог пропонує учням таку інструкцію: «Ми почали говорити про банки й інші фінансові організації. Тепер переходимо до нового етапу вправи, щоб обговорити міфи про банки. Уявіть, що клас ділить уявна лінія. Протягом вправи будуть зачитуватися певні твердження, і кожен із вас вирішить, погоджується чи не погоджується він із почутим. Треба вибрати таку точку на лінії, яка найточніше визначає вашу позицію. Якщо ви абсолютно не згодні, станьте в її кінець. Частково не згодні можуть стати ближче до середини. Якщо ж ви абсолютно згодні, вам потрібно стати на протилежний кінець. Власний вибір необхідно буде прокоментувати».

Перелік тверджень «Згоден – не згоден»:

- Щоб користуватися послугами банку, потрібно бути багатим (міф. Навіть незважаючи на те, що багато банків вимагають внеску мінімальної суми, щоб відкрити рахунок, люди, у яких небагато коштів, мають можливість відкрити рахунок і користуватися банківськими послугами).
- Банки – це безпечне місце для зберігання ваших грошей (правда. Банки часто є найнадійнішим місцем для зберігання грошей. У багатьох із них є перевірена система охорони будівлі і страхівки для покриття втрат у разі крадіжки).
- Похід у банк, щоб покласти або зняти гроші, займає багато часу (правда. Іноді черги в банках можуть бути дуже довгими. Однак тепер для видачі грошей майже всі банки встановлюють автомати, що називаються «банківськими автоматами» (банкоматами), за допомогою яких клієнти можуть внести або зняти гроші 24 години на до-

бу, сім днів на тиждень. У певний час черги біля цих банкоматів теж можуть бути довгими, але якщо уникати годин пік, не буде потреби довго чекати).

- Банки дають вам у борг гроші, і якщо ви не зможете їх повернути, вони можуть забрати, наприклад, ваш телевізор (правда. Банки дають кредити, й іноді позичальник може запропонувати щось цінне як гарантію виплати кредиту на випадок, якщо він не в змозі повернути борг. Банки зацікавлені, аби їхні клієнти виплачували свої кредити, але якщо клієнт не виконує своїх зобов'язань, вони можуть затребувати цінне майно, наприклад, будинок, машину або електроприлади).
- Якщо банк пограбують, ви втратите свої гроші (міф. У банків, зазвичай, є страховка, щоб покрити втрати такого типу).

На завершення вправи педагог підбиває підсумки: «Навіть якщо ми можемо спростувати деякі з поширених міфів про банки, нам все одно потрібно зібрати інформацію про їх конкретні продукти та послуги, щоб з'ясувати, чи є зберігання заощаджень у банку правильним вибором».

ДО УВАГИ ПЕДАГОГА

Для ефективного проведення вправи потрібно ознайомитися з матеріалами «Заощадження та їх специфіка», розміщеними на стор. 106. Попереднє знайомство з цим матеріалом дасть змогу не тільки краще орієнтуватись у темі, а й допоможе в разі потреби зробити слушний коментар для учасників.

3. Інформаційне повідомлення «Що таке депозити?» (10 хв.)

Банківський вклад або іншими словами депозит – це гроші, цінні папери чи дорогоцінні метали, які вкладник передає банку на зберігання на певний термін. Банк за це нараховує відсотки, про які ви з ним домовитесь¹⁸.

Існують різні **види депозитів**, але в основному вони діляться на два типи:

- Депозити до запитання. Видача грошей з такого вкладу здійснюється за своєю вимогою. Практично це звичайний розрахунковий рахунок. Відсоток за таким вкладом мінімальний і зазвичай тримається десь на рівні 0,1% річних. Вклад поповнюється.
- Строкові депозити. Такий внесок повертається після закінчення певного строку, який визначається договором. Він може бути від одного місяця до кількох років.
- На підставі цих категорій кожен банк формує свої види депозитів. Розглянемо окремі з них.

¹⁸ Види депозитів [Електронний ресурс] // Науково-популярний блог. – Режим доступу: <http://www.npblog.com.ua/index.php/ekonomika/vidi-depozitiv.html>.

Ощадні депозити

Це традиційні вклади населення з невеликими відсотковими ставками й мінімальним набором умов. Деякі банки проводять капіталізацію за цими видами депозитів, тобто нараховані відсотки додаються до основної суми вкладу, збільшуючи його. Отримана сума враховується при подальшому нарахування відсотків.

Накопичувальні депозити

Внески для фізичних осіб для накопичення певної суми. Зазвичай такі **види депозитів** пропонуються в рамках якихось програм, наприклад, автомобільні, житлові. Вклад поповнюється.

Розрахункові депозити

У рамках договору з цього виду депозиту передбачається регулярна виплата відсотків, наприклад, на пластикову картку або зняття грошової суми з обов'язковим мінімальним залишком на рахунку.

Спеціалізовані депозити

Банк пропонує внески для певної категорії громадян. Наприклад, студенти, пенсіонери або співробітники банку.

Валютні депозити

Вклади можна відкрити не тільки в гривні, а й у іншій валюті. Такі **види депозитів** дають змогу і отримати дохід за відсотковою ставкою, і зберегти свої накопичення в разі зниження курсу національної валюти.

Мультивалютні депозити

Завдяки цьому виду депозиту вкладник має можливість перерозподіляти кошти з однієї валюти в іншу без втрати нарахованих відсотків по вкладу.

Існує ще кілька видів депозитів, які належать до категорії екзотичних. Утім вони користуються попитом у певної категорії клієнтів. До таких вкладів можна віднести:

Металеві депозити

Дохід за такимикладами нараховується не тільки за рахунок відсотків по вкладу, а й залежить від зміни вартості дорогоцінних металів на світових ринках.

Комерційний банк відкриває клієнту строковий або ощадний депозитний рахунок на підставі таких документів:

- депозитної угоди;
- картки зі зразками підписів і відбитком печатки (для юридичних осіб);
- паспорта або документа, що його замінює, та зразка підпису (для фізичних осіб).

Депозитна угода укладається між банком і юридичною або фізичною особою в двох примірниках, один із яких зберігається в банку, а інший – у клієнта. Укладена угода засвідчує право комерційного банку керувати на свій розсуд залученими грошовими коштами і право вкладників отримувати в установленний термін суму депозиту та відсотків за її користування.

У депозитній угоді передбачається:

- дата внесення депозиту, сума депозиту;
- форма зарахування коштів на депозитний рахунок;
- відсоткова ставка за користування депозитом;
- періодичність сплати відсотків;
- порядок повернення депозиту та відсотків після закінчення строку зберігання коштів;
- права, зобов'язання та відповідальність сторін тощо.

В угоді проставляється номер відкритого особового депозитного рахунку. В номер рахунку вносять параметри, що характеризують вид, тип вкладу, строк дії, термін закінчення угоди, тип контрагента, відсоткову ставку та інші.

Підписана депозитна угода передається в бухгалтерію банку.

Усі особові рахунки вкладників підлягають реєстрації як у бухгалтерії, так і в депозитному відділі банку.

Датою відкриття депозитного рахунку є дата надходження грошей на депозитний рахунок.

Форма надходження грошей обумовлюється угодою. Юридичні особи мають право перераховувати кошти на депозитний рахунок тільки з поточного рахунку, а фізичні особи можуть вносити кошти готівкою чи перераховувати з поточного рахунку.

Згідно з депозитною угодою можуть бути передбачені додаткові надходження грошей на депозитні рахунки.

Строкові депозити не використовуються для здійснення поточних платежів.

Якщо вкладник бажає змінити суму вкладу – збільшити або зменшити – то він може розірвати депозитну угоду і переоформити свій строковий вклад на нових умовах. Часткове вилучення коштів із депозиту передбачено тільки для окремих типів ощадних вкладів (пенсійних, для зарахування заробітної плати та інші).

Після закінчення депозитної угоди закриття депозиту здійснюється на основі оформлення меморіального ордера. Повернення депозиту і сплата відсоткового доходу юридичним особам здійснюється тільки через перерахування коштів на поточний рахунок, а фізичним особам виплатою готівки або перерахуванням коштів на поточний рахунок. Дострокове за-

криття депозитного рахунку можливе на підставі заяви або клопотання вкладника.

У банківській практиці використовуються три методи визначення кількості днів для розрахунку відсотків:

- метод «факт/факт» – при розрахунку суми відсотків береться фактична кількість днів у місяці та році;
- метод «факт/360» – при розрахунку суми відсотків береться фактична кількість днів у місяці, але умовно в році – 360 днів;
- метод «30/360» – при розрахунку суми відсотків береться умовна кількість днів у місяці – 30 і в році – 360.

Незалежно від методу розрахунку відсотків при визначенні кількості днів враховується перший день і не враховується останній день угоди. Так, якщо термін депозитному договору встановлено з 14 травня до 10 серпня, то при визначенні кількості днів для розрахунку відсотків враховується 14 травня і не враховується 10 серпня. При нарахуванні відсотків за звітний місяць останній день місяця має включатися в розрахунок, крім випадків, коли звітна дата є датою закінчення операції.

4. Підсумки заняття (5 хв.)

На завершення педагог у загальному колі проводить обговорення заняття, використовуючи запитання для обговорення.

Запитання для обговорення:

- Про що ви дізнались на сьогоднішньому занятті?
- Чи змінилась ваша думка про способи збереження грошей? Чому?
- Як ви можете використовувати ці нові знання в повсякденному житті?
- Чи зможете ви розповісти про те, що дізналися, своїй сім'ї і друзям?

Література

1. *Пособие по программе «Афлатин»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.*
2. *Види депозитів [Електронний ресурс] // Науково-популярний блог. – Режим доступу : <http://www.npblog.com.ua/index.php/ekonomika/vidi-depozitiv.html>.*
3. *Фінанси : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.*

РОЗДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

Заощадження вдома

	Сильні сторони	Слабкі сторони	Запитання
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Гроші в закопаній у землю банці. ▪ Гроші, заховані під матрацом. ▪ Гроші, зашиті у підкладку крісла. ▪ Гроші, приклеєні скотчем на зворотній стороні картини, яка висить на стіні. 			

Депозити та кредити

	Сильні сторони	Слабкі сторони	Запитання
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Кредит може допомогти почати нову справу. ▪ Якщо пропущена виплата кредиту, це може призвести до збільшення суми повернення. ▪ Використання грошей, які є кредитними, переважно дорожче за власні збереження. ▪ Депозит дасть прибуток з часом, а не одразу. 			

Особистий рахунок у банку

	Сильні сторони	Слабкі сторони	Запитання
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Регулюється урядом. ▪ Плата за проведення більшості операцій (наприклад, зняття грошей). ▪ Різні види рахунків. ▪ Збереження, розміщені в безпечному місці, під охороною. 			

Клуб заощаджень

	Сильні сторони	Слабкі сторони	Запитання
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Члени клубу встановлюють правила для зняття грошей. ▪ Друзі чи родина відкладають збереження як група. ▪ Один рахунок у банку для всіх членів групи. ▪ У кожного члена є записи вкладів на груповий рахунок. 			

Заощадження та їх специфіка¹⁹

Заощадження – частина грошових доходів населення, яка не витрачається на споживання і призначена для забезпечення потреб у майбутньому.

Виділяють мотивовані й немотивовані заощадження.

Основні мотиви для здійснення заощаджень можна об'єднати в такі групи:

- придбання дорогих товарів;
- непередбачувані витрати;
- витрати майбутніх періодів (весілля, освіта та ін.);
- звичка заощаджувати кошти;
- заощадження з метою отримання прибутку.

Організовані заощадження – заощадження населення, мобілізацію та розміщення яких здійснює банківська система або небанківські фінансово-кредитні установи.

Неорганізовані грошові заощадження населення – заощадження, що зберігаються безпосередньо в населення готівкою у національній та іноземній валютах або у вигляді коштовностей, дорогоцінних металів, дорогих товарів тривалого користування тощо.

Серед різноманітних форм заощаджень, як стверджують фінансисти, на сьогодні найефективнішою є банківські метали, проте ця форма заощаджень має й певні недоліки.

Перевага гривневих депозитів полягає в тому, що вони компенсують вплив інфляції, проте їх ліквідність, тобто здатність якнайшвидше перетворюватися на товари і послуги, на строковому депозиті різко знижується.

Депозити в іноземній валюті можуть принести як прибуток, так і збиток. Результат залежить від динаміки валютного курсу гривні. Ліквідність коштів у такій формі є дещо нижчою за попередню форму заощаджень.

---

¹⁹ За матеріалами видання: Фінанси : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. — К. : Знання, 2008. — 611 с.

Тема 3.5. Позики та кредити

Мета: ознайомити учасників із різними варіантами позик та кредитів; проаналізувати рівні відповідальності, пов'язані з можливими позиками та кредитами.

Завдання:

- визначити види відповідальності, що пов'язана з позичанням грошей, і наслідків у разі неможливості повернути їх;
- ознайомити з основною термінологією кредитування;
- розуміти й усвідомлювати позитивні та негативні сторони споживчого кредитування для споживача.

Матеріали та обладнання: дошка або фліпчарт, щоб записувати основні ідеї та висновки.

План

1. Вступне слово педагога (5 хв.).
2. Вправа «Я позичаю гроші» (15 хв.).
3. Інформаційне повідомлення «Що таке кредит: умови виникнення кредитних відносин» (20 хв.).
4. Підсумки заняття (5 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (5 хв.)

Ми часто потрапляємо в ситуації, коли в нас може бути недостатньо грошей, щоб оплатити всі витрати: непередбачувана обставина або ж бажання почати якусь справу. У таких випадках у нас може бути можливість взяти гроші в борг із інших джерел. Це називається кредитом, або позикою. Позика грошей несе велику відповідальність і має бути добре обдуманною та зваженою справою.

До уваги педагога!

Позика – один з видів угоди про передавання грошей чи матеріальних цінностей їх власником іншій юридичній чи фізичній особі на умовах повернення. Вона може бути безвідсотковою (пільговою) або зі сплатою відсотків. Порядок повернення позики регулюється умовою договору і може бути разовим або сплачуватись із певною періодичністю.

Борг – грошова сума, взята в борг на конкретно визначений термін за певними борговими зобов'язаннями щодо сплати за боргові послуги і з гарантіями на обов'язкове повернення. Особа, яка позичає гроші чи інші товарно-матеріальні цінності, називається боржником (кредитором), а особа, яка надає матеріальні цінності в борг, – позичальником-дебітором.

2. Вправа «Я позичаю гроші» (15 хв.)

До уваги педагога!

Перед початком проведення цієї вправи необхідно ознайомитись із матеріалом на стор. 118, оскільки ця інформація буде корисною під час обговорення.

Об'єднайте учасників у пари та попросіть взяти один в одного інтерв'ю щодо їхнього досвіду як позичальника. Для полегшення проведення інтерв'ю запропонуйте кожній парі перелік таких запитань:

1. Коли востаннє доводилось позичати гроші?
2. Це було необхідністю чи бажанням просто щось отримати/придбати?
3. Яким чином повертали позичені гроші?
4. Коли ви брали позику, чи думали, яким чином будете її повертати?
5. З якими труднощами зіткнулися під час повернення позики?

На проведення інтерв'ю відводиться 5 хв. Через 5 хв. у загальному колі відбувається обговорення.

До уваги педагога!

Під час проведення обговорення особливу увагу варто приділити питанням, які стосуються труднощів, та негативним моментам як самої позики/боргу, так і питанням її повернення.

Запитання для обговорення:

- Яку нову інформацію ви отримали в ході проведення вправи?
- Яким чином ви будете її використовувати?
- Яким чином ви діятимете, коли у відповідні терміни вам не повертають позичені кошти?
- Чи зміняться після такої ситуації ваші стосунки з боржниками?
- Як саме цього можна уникнути?

До уваги педагога!

Варто після останнього запитання на окремому аркуші занотувати варіанти відносин між позичальником і боржником, що стане своєрідним ресурсом для учнів, який вони зможуть використовувати у повсякденному житті.

3. Інформаційне повідомлення «Що таке кредит: умови виникнення кредитних відносин²⁰» (20 хв.)

1. Кредит – це запозичення чужої власності. Це обумовлює необхідність матеріальної відповідальності учасників кредитної угоди за взятими на

²⁰ Що таке кредит? [Електронний ресурс] // Науково-популярний блог. — Режим доступу : <http://www.npblog.com.ua/index.php/ekonomika/scho-take-kredit.html>.

себе зобов'язаннями. Матеріальна відповідальність за кредит має юридичну та економічну сторони. Юридична сторона характеризує правомочність осіб вступати в кредитні відносини. Економічна сторона підтверджується наявністю в позичальника у власності активів і їх здатністю приносити дохід, достатній для розвитку виробництва та відшкодування коштів, узятих у кредит.

2. Збіг економічних інтересів позичальника та кредитора. Це може бути за наявності вільних грошових коштів у кредитора, які він може дати в кредит, і їх нестача у позичальника, при цьому для укладення кредитної угоди вирішальне значення має узгодження суми, терміну, забезпечення та плати за надання грошових ресурсів у тимчасове користування.

Основні функції кредитів: перерозподільна, регульовальна, стимулювальна.

Перерозподільна функція кредиту

Для чіткого і повного уявлення, що таке кредит, потрібно знати суть його функцій. Призначення перерозподільної функції – задоволення тимчасових потреб у засобах юридичних і фізичних осіб, а також держави за рахунок тимчасово вільних грошових коштів (які надаються в кредит) інших осіб. Особливістю функції є те, що вона охоплює тільки тимчасові вільні кошти і задовольняє тільки тимчасові потреби в коштах платежу та обігу. Перерозподільна функція кредиту охоплює перерозподіл не тільки грошових коштів, а й товарних ресурсів (комерційний кредит, лізинговий кредит, частково споживчий кредит). Кредитний перерозподіл може мати прямий характер (без участі фінансових посередників) і здійснюватися через фінансових посередників (банки, інвестиційні фонди, страхові організації тощо).

Регульовальна функція кредиту полягає:

- 1) у тому, що кредит здатний забезпечувати безперервний відтворювальний процес (за рахунок позиченої вартості залучаються необхідні додаткові ресурси для організації виробництва);
- 2) у тому, що кредит здатний регулювати структури суспільного виробництва і створення збалансованої економіки (норма відсотка є головним чинником міжгалузевого і міжтериторіального перетікання капіталу. Вільне перетікання капіталу створює умови для швидкого задоволення попиту на товари та послуги. Завдяки позиковому капіталу створюється необхідна пропозиція товарів і послуг).

Стимулювальна функція кредиту

Ця функція полягає в тому, що позичальник, який уклав кредитну угоду, бере на себе зобов'язання повернути не тільки основну суму боргу, а й відсотки (винагорода кредитору), а це вимагає, по-перше, продуктивного використання кредиту і, по-друге, підвищення ефективності виробництва.

Основні банківські види кредитів:

1. Споживчий кредит.
2. Автокредит.
3. Освітній кредит.
4. Кредит на покупку нерухомості, іпотека.
5. Овердрафт.
6. Кредит малому бізнесу.

Споживчий кредит

Споживчий кредит – це кредит, який надається безпосередньо приватним фізичним особам (домашнім господарствам). Об'єктами кредитування в даному разі є товари, які купуються приватною фізичною особою, тобто споживчі цілі. Такими товарами можуть бути предмети побутової техніки, інструменти, меблі тощо. Кредит цього виду вирізняється високими відсотковими ставками і малими сумами.

Автокредит

Автокредит – це кредит, який надається як приватним, так і юридичним особам, безпосередньо для придбання автомобільної техніки. Об'єктами кредитування в даному випадку є автомобільна техніка. Кредит цього виду характерний більш низькими відсотковими ставками і більшими сумами.

Освітній кредит

Освітній кредит – це кредит, який надається безпосередньо приватним фізичним особам на здобуття освіти. Об'єктами кредитування в цьому випадку є плата за навчання фізичних осіб у навчальному закладі на небаюджетній основі (школа, інститут, університет, коледж та інші навчальні заклади). Кредит цього виду характерний ще нижчими відсотковими ставками. Зазвичай доплата здійснюється державою.

Кредит на покупку нерухомості (іпотека)

Іпотека – це кредит, який надається як приватним, так і юридичним особам, безпосередньо для придбання нерухомості. Об'єктами кредитування в даному разі є нерухомість. Кредит цього виду характерний найнижчими відсотковими ставками, вищими сумами і тривалішим терміном кредитування. Цей вид кредиту найбільш надійний.

Овердрафт

Овердрафт – це кредит, який надається банком для оплати розрахункових документів у разі недостатності або відсутності на розрахунковому рахунку позичальника грошових коштів. У цьому випадку банк списує кошти з розрахункового рахунку позичальника в повному обсязі, тобто автоматично надає позичальнику кредит на суму, що перевищує залишок коштів. Погашенням овердрафту є кошти, які надходять на рахунок позичальника.

Кредит малому бізнесу

Кредит цього виду надається як юридичним особам, так і приватним підприємцям безпосередньо для різних цілей, таких як придбання обладнання, виплати заробітної плати співробітникам та інше. Об'єктами кредитування в даному випадку є потреби бізнесу. Цей вид кредиту характерний великими сумами кредитування, і саме такий кредит є реально дієвим методом оздоровлення економіки в цілому.

Кредит на невідкладні потреби

Кредит цього виду надається, як правило, фізичним особам. Даний вид кредиту є нецільовим, тобто справжня мета кредиту кредитором не розкривається. Об'єктами кредитування в даному випадку є особисті потреби фізичної особи. Кредит цього виду характерний малими сумами кредитування.

Кредит на довірі

Останнім часом цей вид кредиту має велику популярність і надається, як правило, фізичним особам. Кредит цього виду може бути як цільовим, так і нецільовим, тобто справжня мета кредиту кредитором може не розкриватися. Об'єктами кредитування в цьому разі є особисті потреби фізичної особи. Кредит цього виду характерний невисокими сумами кредитування, надається як кредит позичальнику, а також має підвищені відсоткові ставки. Основний плюс цього виду кредиту полягає в тому, що ніякого пакета документів кредитором надавати не потрібно, зазвичай, заявка на такий вид кредиту розглядається за наявності тільки паспорта громадянина України.

Усі вищеперераховані види кредитів є, на наш погляд, основними на поточний період часу. Кожна кредитна організація залишає за собою право класифікувати кредит, який вона надає, тому видів кредитів може бути дуже багато. Види кредитів з'являються дедалі нові, і цей процес залежить від технічного прогресу й розвитку людини безпосередньо.

4. Підсумки заняття (5 хв.)

Під час підведення підсумків заняття варто використовувати запитання для обговорення.

Запитання для обговорення:

- Що ви дізналися про позику грошей, чого ви не знали раніше?
- Як ця інформація може бути корисною для вас?

Література

1. *Пособие по программе «Афлатун»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.*
2. *Що таке кредит? [Електронний ресурс] // Науково-популярний блог. – Режим доступу : <http://www.npblog.com.ua/index.php/ekonomika/scho-take-kredit.html>.*

Відповідно до положень Цивільного кодексу України (ст. 1046), за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку саму суму грошових коштів (суму позики) або таку саму кількість речей того самого роду та такої самої якості.

Як укласти договір позики грошових коштів?

Перш за все потрібно знати, що такий договір може укладатися як в усній, так і в письмовій формі.

Договір позики обов'язково укладається в письмовій формі, якщо його сума не менш як у десять разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (**на даний час один неоподатковуваний мінімум = 17 грн**).

Майте на увазі! Недодержання сторонами письмової форми правочину, встановленої законом, не має наслідком його недійсність, крім випадків, встановлених законом.

Проте факт передачі грошей ви не зможете довести в суді показами свідків. Тому в будь-якому разі, коли даєте гроші в борг, вимагайте у позичальника письмову розписку, в якій він підтверджує факт отримання грошей.

За відсутності розписки чи письмового договору повернути свої гроші буде практично неможливо.

Закон не вимагає нотаріального посвідчення договору позики, але за домовленістю сторін або на вимогу однієї з них договір може бути нотаріально посвідчений. У цьому разі при посвідченні договору в державній нотаріальній конторі необхідно сплатити державне мито в розмірі, установленому Декретом Кабінету Міністрів України «Про державне мито»: 1 % суми договору, але не менше одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Під час посвідчення такого договору у приватного нотаріуса **справляється** плата, розмір якої визначається за домовленістю між нотаріусом та сторонами договору. Перевагою нотаріального посвідчення договору позики грошових коштів є те, що у випадку, коли боржник не повертає борг, можна звернутися до нотаріуса для вчинення виконавчого напису. Це позбавить вас необхідності звертатися до суду для того, щоб стягнути борг у примусовому порядку. Також треба зауважити, що розрахунки за договором позики повинні здійснюватися у гривнях. За бажанням сторін може бути вказано еквівалент суми позики в іноземній валюті.

Які обов'язки виникають у сторін, що уклали договір позики?

Договір позики є реальним. Це означає, що він набуває чинності лише після передання грошей позичальникові. Договір позики вважається

укладеним, якщо сторони досягли згоди щодо всіх істотних умов договору. У цьому разі істотною є умова щодо предмета договору позики, тобто скільки саме грошових коштів передається позичальникові. Доцільно також у договорі позики передбачити строк повернення грошових коштів. В іншому випадку, якщо такий строк не встановлений у договорі, позичальник зобов'язаний повернути отримані гроші не пізніше, ніж через 30 днів після пред'явлення такої вимоги позикодавцем (ст. 1049 ЦК). Основні обов'язки щодо виконання такого договору покладені на позичальника – це насамперед обов'язок повернути визначену договором позики суму коштів у встановлений строк, а в разі невиконання такого зобов'язання – сплатити штрафні санкції. Основним обов'язком позикодавця є обов'язок передати кошти позичальникові та прийняти їх особисто або в порядку, встановленому договором. Під час повернення коштів слід пам'ятати, що позикодавець на вимогу позичальника повинен видати йому розписку про одержання боргу в повному розмірі або його частини. Такий крок забезпечить позичальника від зловживань недобросовісного позикодавця.

Що робити, якщо позичені кошти не повертають?

Якщо позичальник вчасно не повернув позичені кошти, позикодавець у більшості випадків вимушений звертатися для їх стягнення до суду. Як позичальнику, так і позикодавцю, треба знати, що в разі прострочення з позичальника можна стягнути не лише суму боргу, а й врахувати при цьому індекс інфляції за весь час прострочення (якщо предметом позики були кошти у гривнях) та 3% річних від простроченої суми, якщо інші санкції не встановлені договором. Якщо договором передбачено повернення боргу частинами, в разі несвоєчасного повернення наступної частини позикодавець може вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилась, та належних йому відсотків за неї (ст. 1048 ЦК).

Що робити, якщо гроші неможливо повернути з вини позикодавця?

Інколи трапляються випадки, коли добросовісний позичальник не може повернути кошти з незалежних чи непередбачуваних обставин: позикодавець ухиляється від повернення боргу або ж він змінив своє місце проживання та не повідомив про це позичальника; недієздатний позикодавець не має представника. У такому випадку, аби запобігти простроченню зобов'язання, боржник може внести грошові кошти, які він повинен повернути, на депозит нотаріуса. Це забезпечить позичальника від подальшого нарахування штрафних санкцій.

МОДУЛЬ

4.

ПЛАНУВАННЯ І ПОСТАНОВКА ФІНАНСОВИХ ЦІЛЕЙ

(4 заняття)

Тема 4.1. Управління власним часом як елемент планування життєдіяльності

Мета: обговорити та опрацювати інструменти, які допомагають педагогам і учням бути ініціативними, знаходити й погоджувати нові ідеї, організувати їх виконання в межах певного часу.

Завдання:

- продемонструвати учням переваги вміння контролювати час задля досягнення більш довгострокових цілей;
- розглянути способи управління власним часом.

Матеріали та обладнання: папір А1, маркери.

Роздаткові матеріали: робочий матеріал «Таблиця управління часом» – за кількістю учасників (стор. 125).

План

1. Вступне слово педагога (4 хв.).
2. Інформаційне повідомлення з елементами обговорення «Що таке управління часом?» (3 хв.).
3. Вправа «Як ви керуєте власним часом?» (30 хв.).
4. Інформаційне повідомлення «Універсальний спосіб планування: рекомендації щодо складання щоденних планів» (5 хв.).
5. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (4 хв.)

Педагог зазначає, що одним зі змістових модулів курсу соціально-фінансової освіти й виховання є розділ, присвячений плануванню, постановці фінансових цілей та складанню бюджету. Чому це так? Життя показує, що прагнення досягнути якоїсь бажаної цілі або перспективи не завжди є легкими чи передбачуваними.

Як правило, впровадження будь-якої серйозної ідеї чи ініціативи, особливо соціально-фінансової спрямованості, потребує серйозного попереднього опрацювання. Таких інструментів не так уже й багато. Саме тому ознайомлення з найефективнішими з них є раціональним і доцільним.

Для того, щоб отримати необхідні результати в необхідний час, важливо вміти управляти часом. Іншими словами, час впливає на можливість реалізації щоденних або довгострокових цілей.

Уміння правильно організувати свій розклад необхідне не тільки, щоб отримати хороші кінцеві результати в навчанні, в інших видах діяльності, а й також для того, щоб ефективніше планувати особисті та фінансові цілі.

Сьогодні ми познайомимося з одним з інструментів, який допоможе не лише розв'язувати проблеми, а й у разі потреби організувати роботу для досягнення цілей, раціонально будувати власне життя. Це – управління часом.

2. Інформаційне повідомлення з елементами обговорення «Що таке управління часом?» (3 хв.)

Управління часом – метод організації щоденного розкладу вдома, у школі або на роботі в такий спосіб, щоб можна було успішно досягти своїх цілей.

Управління часом – важлива частина в досягненні успіху як в особистому житті, так і на роботі.

Воно допомагає:

- стати ефективним, уникнути пустого витрачання часу, підвищити власну продуктивність;
- стати далекоглядним, уникнути зазубрювання, зменшити стрес;
- контролювати, що людина робить у житті для досягнення своїх цілей.

Виконання наступної вправи дасть змогу учням ознайомитись зі зразком планування власної життєдіяльності.

3. Вправа «Як ви керуєте власним часом?» (30 хв.)

Педагог зазначає, що, виконуючи наступне завдання, учні побачать способи управління власним часом і матимуть можливість проаналізувати, як вони його проводять, а також розкрити, на які саме сфери необхідно витратити більше/менше часу, аби сконцентрувати його на досягнення власних цілей. Зразок заповненої «Таблиці управління часом» подано в «Інформаційних матеріалах для педагога» на стор. 124.

Індивідуальна робота. Педагог роздає шаблон «Таблиці управління часом» і ставить завдання:

1 етап:

- запишіть у «Таблицю управління часом», чого ви прагнете, про що мрієте (мрії, життєві цілі).

2 етап:

- запишіть у «Таблицю управління часом», що ви робите (погодинно). Символами позначте види/сфери діяльності, на які витрачаєте час:

Шк. – школа; **Гр.** – гра; **Сп.** – спорт; **Рд.** – робота по дому; **Дз.** – виконання домашніх завдань; **Тб.** – перегляд телебачення; **В.** – відпочинок; **ГК.** – позакласні гуртки, клуби за інтересами; **Др.** – спілкування з друзями.

3 етап:

- підрахуйте загальну кількість годин, відведену на кожний вид діяльності;

4 етап:

Проаналізуйте, як ви проводите свій час:

- На який вид діяльності ви витрачаєте більшу частину часу? Як вона (діяльність) допомагає досягти мети? Ця діяльність справді заслуговує на те, щоб ви витрачали на неї основну частину часу?
- На який вид діяльності ви витрачаєте найменше часу? Як вона (діяльність) впливає на досягнення мети? На вашу думку, ця діяльність справді не така важлива, щоб на неї витрачали найменшу частину часу?

Запитання для обговорення:

- Що показала робота з «Таблицею управління часом»?
- Які висновки ви можете зробити щодо ваших дій для зміни ситуації на краще?

4. Інформаційне повідомлення «Універсальний спосіб планування: рекомендації щодо складання щоденних планів» (5 хв.)

Педагог зазначає, що головне призначення управління часом полягає в тому, що використання цього інструменту забезпечує досягнення мети.

Як працює механізм управління часом?

Управління часом здійснюється через планування. Складати план наступного дня потрібно щовечора напередодні. Це допоможе вже зранку взятися до роботи, не витрачаючи час на «збирання думок». Плануючи наступний день, треба:

- 1) взяти аркуш паперу А4 (або блокнот) і записати всі справи, які хочеш або маєш зробити завтра. Біля кожної справи поставити час; який необхідний для її виконання;
- 2) відкрити список своїх основних цілей (див. попередні заняття) і поставити біля кожної справи номер, під яким записана певна мета, якої ця справа стосується. Якщо вона не стосується жодної із зазначених у списку цілей, не ставити ніякого номера;

- 3) у переліку справ наступного дня на початку мають стояти найважливіші з них. Доцільно подумати над тим, які справи можна поєднати; кому можна передоручити окремі менш важливі справи.

Важливо усвідомлювати, що весь час, який людина перебуває у справах щодо досягнення своїх цілей, – це і є її життя, а також і той внесок, який обов'язково принесе їй прибуток (моральний чи матеріальний) у майбутньому.

«Є чарівні запитання, ставлячи які, можна також упорядкувати своє життя. Під час будь-якої дії необхідно ставити собі запитання:

- для чого я це роблю?
- яку з моїх цілей я цим досягну?

Якщо до жодної, тоді кидайте це негайно й беріться за те, що справді для вас важливо. Це – правило переможців!»

Іцхак Пінтосевич, бізнесмен, письменник,
тренер програм особистісного росту
й особистісної ефективності

До уваги педагога!

*Щоб закріпити на практиці зазначені рекомендації,
запропонуйте учням зробити плани вдома.*

5. Підсумки заняття (3 хв.)

Педагог нагадує мету заняття і пропонує відповісти на запитання:

Запитання для обговорення:

- З якою метою ми розглядали поняття «Управління власним часом?»
- Які способи допомагають керувати власним часом?
- У чому полягають переваги використання цього методу для людини?
- Як управління часом впливає на успіх у вирішенні проблем та досягненні цілей?

ЗРАЗОК ЗАПОВНЕНОЇ «ТАБЛИЦІ УПРАВЛІННЯ ЧАСОМ»

Перелік видів життєдіяльності школяра:

Шк. – школа; **Гр.** – гра; **Сп.** – спорт; **Рд.** – робота по дому; **Дз.** – виконання домашніх завдань; **ТБ** – перегляд телебачення; **В.** – відпочинок; **ГК.** – гуртки, клуби; **Др.** – спілкування із друзями

Мрії, життєві цілі _____

Дата: _____

Активний час доби, год	Дні тижня						
	понеділок	вівторок	середа	четвер	п'ятниця	субота	неділя
9–10	Шк.	Шк.	Шк.	Шк.	Шк.	В.	В.
10–11	Сп.	Шк.	Сп.	Шк.	Шк.	Рд.	Рд.
11–12	Шк.	Сп.	Шк.	Сп.	Шк.	Рд.	Рд.
12–13	Шк.	Шк.	Шк.	Шк.	Шк.	ТБ	ТБ
13–14	Шк.	Шк.	Шк.	Шк.	Шк.	ТБ	Др.
14–15	В.	В.	В.	В.	В.	ГК.	Др.
15–16	Дз.	Дз.	Дз.	Дз.	Рд.	Дз.	ТБ
16–17	Дз.	Дз.	Сп.	Дз.	Сп.	Дз.	
17–18	Гр.	Гр.	Гр.	Гр.	Гр.	Гр.	ТБ
18–19	Др.	ГК.	Др.	ГК.	Др.	Др.	Др.
19–20		Др.			Др.	Гр.	ТБ
20–21	ТБ	ТБ	ТБ	ТБ	ТБ	ТБ	ТБ
21–22	ТБ	ТБ	ТБ	ТБ	ТБ	ТБ	ТБ

Всього на тиждень (годин):

Шк. – ..., Дз. – ..., Сп. – ..., Рд. – ..., В. – ..., ТБ – ..., Гр. – ..., ГК. – ..., Др. – ...

Висновки

Вочевидь, надто багато часу витрачено на перегляд телепередач. Оскільки ти працюєш і ходиш до школи, важливо бути впевненим, що ти достатньо мірою відпочиваєш. З «Таблиці управління часом» видно, що ти не відпочиваєш стільки, скільки це необхідно.

РОЗДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

ТАБЛИЦЯ УПРАВЛІННЯ ЧАСОМ

Перелік видів життєдіяльності школяра:

Шк. – школа; **Гр.** – гра; **Сп.** – спорт; **Рд.** – робота по дому; **Дз.** – виконання домашніх завдань; **ТБ** – перегляд телевізора; **В.** – відпочинок; **ГК.** – гуртки, клуби; **Др.** – спілкування із друзями.

Мрії, життєві цілі _____

Дата: _____

Активний час доби, год	Дні тижня						
	понеділок	вівторок	середа	четвер	п'ятниця	субота	неділя
9–10							
10–11							
11–12							
12–13							
13–14							
14–15							
15–16							
16–17							
17–18							
18–19							
19–20							
20–21							
21–22							

Всього на тиждень (годин):

Шк. – ..., Дз. – ..., Сп. – ..., Рд. – ..., В. – ..., ТБ – ..., Гр. – ..., ГК. – ..., Др. – ...

Тема 4.2. Як поставити фінансові цілі

Мета: познайомити учнів з основами фінансового планування.

Завдання:

- сприяти набуттю учнями навичок складання списку власних фінансових цілей;
- навчити ставити реальні фінансові цілі, які є частиною втілення ідей у реальність.

Роздаткові матеріали: зразок «Мої фінансові цілі» – за кількістю учасників (стор. 129-130), шаблон «Фінансові цілі» – за кількістю учасників (стор. 131).

План

1. Вступне слово педагога (3 хв.).
2. Інформаційне повідомлення «Що таке фінансові цілі?» (9 хв.).
3. Практична робота щодо опрацювання навички постановки фінансових цілей (30 хв.).
4. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (3 хв.)

Сім'я чи конкретна людина може ставити перед собою короткострокові та довгострокові цілі: на день, тиждень, рік і на все життя. Постановка цілей є дуже важливим моментом для досягнення фінансового благополуччя на довгі роки.

На сьогоднішньому занятті спробуємо навчитися ставити фінансові цілі – перші структуровані й практичні кроки, щоб втілити мрії (ваші мрії ми обговорювали на попередніх заняттях) у реальність.

Отже, плануючи фінансову складову свого життя, треба поставити перед собою відповідні цілі, конкретні завдання, для вирішення яких потрібно докласти максимальних зусиль, визначити способи та джерела надходження коштів для їх досягнення.

2. Інформаційне повідомлення «Що таке фінансові цілі?» (9 хв.)

Ціль – конкретний позитивний результат, до якого прагне людина або група; це те, що людина або команда бажає реалізувати в майбутньому. Наприклад: придбати велосипед, виступити на обласному конкурсі, організувати клуб дозвілля для ровесників. Проте переважно більшість цілей можна досягти лише за наявності достатньої кількості грошей (коштів, ресурсів), необхідно мати фінансову страховку. Тобто будь-яка життєва ціль, щоб реально здійснюватися, має бути доповнена й такою складовою, як фінансова ціль.

Фінансова ціль – це план отримання достатньої кількості грошей для досягнення бажаного результату або мети.

Цілі можуть бути:

- а) короткострокові – це те, чого людина бажає або в чому відчуває потребу зараз або через тиждень, або через місяць (три місяці);
- б) довгострокові – це те, чого бажає або прагне людина, але для досягнення цього потрібен час, наприклад, придбати квартиру, побудувати дачу (див. «Інформаційні матеріали для педагога» на стор. 128).

Таким чином, для того, аби наші мрії стали реальністю, їх необхідно продати у вигляді фінансових цілей (тобто у вигляді плану отримання необхідної кількості грошових коштів).

Щойно ми «отримаємо» фінансову ціль, то ми:

- стаємо дисциплінованими і вмотивованими до збереження;
- переводимо наші мрії у більш реалістичний, робочий та організований порядок;
- розвиваємо якості, які можна застосувати в майбутньому.

Як правильно поставити фінансову ціль?

1. Запишіть кілька цілей, яких ви хотіли б досягти через п'ять років. Запишіть, чому вони важливі.
2. Запишіть кілька фінансових цілей, яких би ви хотіли досягти до наступного дня народження. Запишіть, чому вони важливі.
3. Подумайте про віддалене майбутнє, запишіть інші цілі, яких би ви хотіли досягти в житті. Запишіть, чому вони важливі.
4. Подумайте, чи всі цілі потребують грошей? Скільки необхідно грошей для їх втілення? Запишіть суму навпроти кожної цілі.
5. Подумайте про фінансові джерела для кожної цілі. Запишіть.

3. Практична робота щодо опрацювання навички постановки фінансових цілей (30 хв.)

Робота виконується індивідуально. Кожний учень отримує роздаткові матеріали і, використовуючи зразок, заповнює шаблон «Фінансові цілі».

По завершенню, учні за бажанням зачитують власні фінансові цілі.

Наприкінці вправи педагог пропонує учням відповісти на запитання:

- Яке значення мають фінансові цілі в житті людини або організації?
- Чому фінансові цілі є структурованими та практичними кроками у втіленні мрій?
- У яких випадках використання такого інструменту фінансового планування, як фінансові цілі, є ефективним для функціонування й розвитку сім'ї?

4. Підсумки заняття (3 хв.)

Педагог пропонує учням прокоментувати:

- Як пов'язані між собою мрії і фінансові цілі?
- Що дає людині або організації постановка фінансових цілей?

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

ПРИКЛАДИ КОРОТКОСТРОКОВИХ ТА ДОВГОСТРОКОВИХ ЦІЛЕЙ

Деякі цілі, яких я хочу досягти до свого наступного дня народження

1. Мати нове взуття для гри у футбол. Чому це для мене важливо? Це допомагає краще тренуватись. Мені потрібно тренуватись, бо я хочу стати капітаном команди.
2. Мати достатню кількість кишенькових грошей. Чому це для мене важливо? Я хочу відчувати певну фінансову незалежність від батьків та, по можливості, допомагати сім'ї.

Деякі цілі, яких я хочу досягти через п'ять років

1. Навчитись танцювати бальні танці. Чому це для мене важливо? Бо моя мрія – бути відомим танцюристом.
2. Створити власну школу танців. Чому це для мене важливо? Навчаючи інших танцювальному мистецтву, я матиму можливість заробляти гроші.

Інші цілі, яких я хочу досягти в житті

1. Закінчити коледж. Чому це для мене важливо? Здобувши диплом, я матиму більше шансів отримати кваліфіковану, високооплачувану роботу.
2. Організувати бізнес, що стосується вирощування квітів. Чому це для мене важливо? Я зароблятиму свої власні гроші та застосовуватиму свої таланти й уміння.

РОЗДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

ЗРАЗОК СКЛАДАННЯ ПЛАНУ «МОЇ ФІНАНСОВІ ЦІЛІ»

Вік	Ціль та її значення для мене	Необхідна кількість грошових коштів	Як заробити (способи та джерела)
15	Мати нове взуття для гри у футбол. Це може допомогти мені краще тренуватись. Мені потрібно тренуватись, бо я хочу стати капітаном команди	550 грн	<ul style="list-style-type: none"> відкладати кишенькові гроші, робити сендвічі самостійно замість того, щоб купувати їх у шкільному буфеті. Батько сказав, що, якщо я зможу зібрати половину суми, він заплатить другу половину
16	Мати достатню кількість кишенькових грошей. Я хочу відчувати певну фінансову незалежність від батьків та, по можливості, допомагати сім'ї	700 грн на місяць / 175 грн на тиждень <i>(рекламно-інформаційні матеріали для розповсюдження я отримую безкоштовно)</i>	<ul style="list-style-type: none"> в супермаркетах проводити презентацію продукції; роздавати рекламні листівки на вулицях міста; поширювати інформацію про кандидатів під час передвиборчої кампанії
17	Досконало вміти танцювати бальні танці. Моя мрія стати відомим танцюристом, хореографом	1 900 грн (взуття та костюми для бальних, європейських та латиноамериканських танців)	<ul style="list-style-type: none"> відкладати кишенькові гроші; попросити на день народження дарувати гроші замість одягу; звернутись до танцювальної студії з пропозицією включити мене до групи безоплатно, якщо я залучу шість платних учнів
18	Закінчити середню школу. Мені це потрібно, щоб подати документи до коледжу	Шкільні витрати оплачують мої батьки, але було б добре, якщо б на екстрений випадок у мене були й власні заощадження	<ul style="list-style-type: none"> допомагаю тітці на ринку з торгівлею (за платню)

Вік	Ціль та її значення для мене	Необхідна кількість грошових коштів	Як заробити (способи та джерела)
23	Закінчити коледж. Здобувши диплом, я матиму більше шансів отримати кваліфіковану, високооплачувану роботу	3 500 грн на рік за навчання	<ul style="list-style-type: none"> ▪ влаштуватись на роботу на неповний день на час навчання (наприклад, стати практикантом у школі, куди я піду працювати); ▪ отримувати хороші оцінки протягом року. Моя хрещена сказала, що частково допоможе з оплатою за навчання, якщо в мене будуть гарні оцінки
28	Організувати власний бізнес, що стосується вирощування квітів. Я зароблятиму власні гроші та застосовуватиму свої таланти й уміння	60 000 грн	<ul style="list-style-type: none"> ▪ отримати хорошу роботу й економити свою зарплату; ▪ взяти кредит у банку, де половину суми я вже зібрав сам; ▪ попросити сестру стати моїм партнером. Показати їй, чому це буде хорошою інвестицією

Тема 4.3. Як скласти бюджет

Мета: обговорити та опрацювати інструменти, які допоможуть визначити грошову вартість упровадження/реалізації задуманого.

Завдання:

- детальніше ознайомити учнів із поняттям «бюджет» та підходами до його створення.

Матеріали та обладнання: папір А1 – за кількістю малих груп, маркери за кількістю малих груп.

Роздаткові матеріали: зразок «Таблиця бюджету» – за кількістю малих груп (стор. 134), шаблон «Таблиця бюджету» – за кількістю учасників (стор. 135).

План

1. Вступне слово педагога (3 хв.).
2. Інформаційне повідомлення «Як скласти бюджет?» (10 хв.).
3. Практична робота щодо відпрацювання навичок складання особистого бюджету (30 хв.).
4. Підсумки заняття (2 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (3 хв.)

Коли ви знаєте, на якій ідеї бажаєте зосередитись, і коли зроблені важливі кроки з планування діяльності на шляху до неї, необхідно подумати над тим, скільки коштуватиме втілення цієї ідеї, визначити вартість проекту.

Відповідь на це запитання можна отримати, використовуючи такий інструмент, який називається бюджет. На попередніх заняттях ми вже зустрічалися з цим поняттям, а сьогодні детальніше розглянемо основні підходи та прийоми його складання.

2. Інформаційне повідомлення «Як скласти бюджет?» (10 хв.)

Педагог запитує в учнів: «Що таке бюджет?»

Бюджет – письмовий огляд оцінених доходів і витрат за період часу. Це план розумного витрачання та зберігання грошей.

Якщо ви витрачаєте грошей більше, ніж отримуєте, у вас буде дефіцит бюджету. А це означає, що у вас не буде достатньо грошей на оплату необхідних вам речей.

Якщо ви витрачаєте менше, ніж заробляєте, у вас будуть бюджетні залишки. Ці додаткові кошти ви зможете зберегти для досягнення фінансових цілей або використати в екстрених випадках.

Головним принципом фінансової застрахованості (наявність достатньої кількості грошей для досягнення своїх цілей) є життя згідно з доходами.

Дотримуватись цього принципу допоможе навичка складання щотижневого або щомісячного **бюджету** (письмовий огляд доходів і витрат, економії).

Саме завдяки такому відстеженню грошей забезпечується контроль над фінансовою ситуацією.

Як складається бюджет?

Розглянемо цей процес на прикладі бюджету окремої людини чи сім'ї.

Перший крок – підрахуйте загальний дохід (очікувані доходи за тиждень/місяць, у тому числі заробіток, подарунки, інші надходження).

Другий крок – оцініть можливі витрати за той самий період.

Запишіть речі, на які ви витрачаєте гроші, та підрахуйте по кожній позиції суму, яку ви витрачаєте щотижня/щомісяця, прикиньте свої загальні витрати.

До можливого переліку обов'язково внесіть:

- життєво необхідні витрати, в т.ч. їжу, оплату житла, навчання, проїзд на транспорті, одяг, ліки;
- те, без чого можна обійтись (наприклад, вартість розваг);
- суму, яку ви плануєте зекономити кожного тижня або кожного місяця. Тут стане в пригоді «Ощадна книжка» (цю тему розглянемо на одному з наступних занять);
- складіть суму всіх обов'язкових і необов'язкових витрат та заощаджень і ви отримуєте загальну суму витрат.

Третій крок – відніміть свій загальний дохід від загальних витрат, щоб отримати загальний залишок або дефіцит бюджету.

3. Практична робота щодо вігпрацювання навичок складання особистого бюджету (30 хв.)

Педагог об'єднує учасників у групи по три особи, роздає кожній групі матеріали «Таблиця бюджету» (як приклад), по одному аркушу А1 та шаблон «Бюджет» і ставить завдання: обговорити в групі та скласти бюджет на місяць когось із учнів (чи вдуманого персонажа).

Після закінчення представники груп презентують плакати з бюджетами.

По завершенні презентації педагог проводить обговорення результатів:

- Чим було корисне для вас виконання цього завдання?
- Які категорії бюджету (видатки чи доходи) було важче скласти?
- Чи вдавалося вам закласти у ваші бюджети заощадження коштів?

4. Підсумки заняття (2 хв.)

Педагог нагадує тему, мету заняття і пропонує учням відповісти на запитання.

Запитання для обговорення:

- Що нового ви дізналися під час заняття?
- Як ви використаєте здобуті знання?

РОЗДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

«ТАБЛИЦЯ БЮДЖЕТУ» ОРІЄНТОВНИЙ ЗРАЗОК

Ім'я: Степанюк Марина	
Місяць/тиждень: березень 2014 року	
<i>Пункти бюджету</i>	<i>Сума (оцінена в середньому за тиждень чи місяць)</i>
Дохід	
Робота після школи	UAH 500
Дотації	UAH 200
Подарунок	UAH 100
Загальний дохід	UAH 800
Витрати	
<i>Необхідні</i>	
▪ їжа	UAH 320
▪ проїзд	UAH 50
▪ здоров'я/медикаменти	UAH 60
▪ освіта	UAH 150
▪ одяг (нові кросівки)*	UAH 250
<i>Не дуже суттєві</i>	
▪ кіно/дискотека	UAH 0
▪ подарунок для однокласника	UAH 30
▪ одяг (футболка)**	UAH 80
Заощадження	UAH 80
Загальні витрати	UAH 1020
Загальний залишок/дефіцит	UAH Сума – 220

* нові кросівки відносимо до «необхідного», бо в Марининому випадку її кросівки зовсім розірвались. Кросівки потрібні й для занять у спортзалі;

** у випадку з футболкою ця покупка не була необхідною. Це була просто додаткова витрата.

Шаблон бюджету

Ім'я:	
Місяць/тиждень:	
<i>Пункти бюджету</i>	<i>Сума (оцінена в середньому за тиждень чи місяць)</i>
Дохід	
Робота після школи	
Дотації	
Подарунок	
Загальний дохід	
Витрати	
<i>Необхідні</i>	
▪ їжа	
▪ проїзд	
▪ здоров'я/медикаменти	
▪ освіта	
▪ одяг	
<i>Не дуже суттєві</i>	
▪ кіно/дискотека	
▪ подарунок для однокласника	
▪ одяг	
Заощадження	
Загальні витрати	
Загальний залишок/дефіцит	

Тема 4.4. Ощадна книжка: контролюємо надходження та витрати

Мета: ознайомити учнів із таким фінансовим інструментом, як «Ощадна книжка».

Завдання:

- опрацювати практичні навички прогнозування доходів та раціонального ведення господарства у формі такого інструменту обліку надходжень і витрат, як «Ощадна книжка».

Матеріали та обладнання: папір А4, олівці за кількістю учасників; трикутники для креслення (3–4 шт.), степлер (3–4 шт.).

Роздаткові матеріали: зразок і шаблон «ощадної книжки» – за кількістю учасників (стор. 139).

План

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Інформаційне повідомлення з елементами бесіди «Ощадна книжка як модель контролю доходів і витрат» (5 хв.).
3. Практична робота зі створення «ощадної книжки» (35 хв.).
4. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (2 хв.)

На сьогоднішньому занятті ми ознайомимося ще з одним інструментом, який допоможе забезпечити фінансову частину втілення життєвих і проектних планів. Педагог зазначає, що під час знайомства зі структурою бюджету було виділено окремий розділ – «Заощадження».

Форми і розмір заощаджень можуть бути різними, але призначення в них одне, ефективніше планувати майбутнє.

2. Інформаційне повідомлення з елементами бесіди «Ощадна книжка як модель контролю доходів і витрат» (5 хв.)

Ощадна книжка – письмовий облік доходів і витрат, які зробили ви або ваша організація з метою накопичення заощаджень. Ви можете самі зробити ощадну книжку. Є різні види ощадних книжок. Коли у вас є ощадний рахунок у банку, ви теж отримуєте ощадну книжку (яка може мати й електронний формат).

Споріднені терміни:

- **Заощадження** – це гроші, які ви відкладаєте на непередбачувані витрати, або на щось для досягнення мети.

- **Дохід** – це гроші, які ви отримуєте або заробляєте (наприклад, з роботи або як дарунок).
- **Витрати** – це гроші, які ви витрачаєте й віднімаєте зі своїх доходів та (або) заощаджень.

Педагог ставить учасникам запитання:

- *Чим цей фінансовий інструмент може бути корисний для молодії людини?*

Після обговорення педагог зазначає, що ощадна книжка потрібна, аби допомогти керувати власними грошима й жити в межах доходів. Заощадження – це важлива фінансова навичка. Чим раніше в житті вона буде сформована, тим більше вигоди від неї можна отримати, особливо коли людина стане старшою, закінчить навчання, отримає роботу та почне отримувати власний заробіток.

Коли ви економите, ви можете:

- задовольнити фінансові цілі. У вас може бути короткостроковий план придбання мобільного телефона/смартфона або нових туфель або, на довший термін, – заощадити на оплату навчання в коледжі/університеті чи зробити свій внесок до витрат сім'ї;
- мати справу з екстремними ситуаціями. У житті можуть статися несподівані речі, такі як хвороба, крадіжка чи стихійне лихо, що завдасть вам або вашій сім'ї додаткових збитків. Ваші заощадження можуть допомогти вам уникнути позики грошей або, щонайменше, зменшити позичку, і таким чином ви зможете швидше стати на ноги.
- використовуйте можливості, які трапляються на вашому шляху. Ви ніколи не знаєте, коли може трапитися хороша можливість, для реалізації якої будуть потрібні гроші, тому заощадження можуть допомогти вам бути готовими до зустрічі з цією нагодою/можливістю.

Наприклад, велика частина грошей на мобільний телефон, який хотілося вам купити, може бути прекрасним шансом започаткувати власний малий бізнес або купити набір художніх матеріалів, який продає ваш друг.

Як ви можете заощадити?

Цього можна досягти двома шляхами: або ви збільшите свій дохід (наприклад, берете роботу додому чи працюєте довше), або ж скорочуєте свої витрати (наприклад, купуєте менше цукерок, зменшуєте кількість відвідувань кіно чи дискотек).

3. Практична робота щодо створення «ощадної книжки» (35 хв.)

Педагог зазначає, що ощадну книжку можна виготовити власноруч. Для цього слід зробити таке:

Етап 1. Візьміть аркуш паперу (формату А4). Покладіть його горизонтально й посередині проведіть вертикальну лінію. Зробіть те саме на зворотному боці.

Етап 2. На лівій стороні аркуша накресліть таблицю з чотирма колонками, де в шапці позначено назви: Дата; Дохід (гроші, які ви заробляєте);

Витрати (гроші, які ви витрачаєте) і Сальдо (гроші, які залишаються після вирахування витрат).

Для кожної колонки накресліть щонайменше п'ять рядків. За бажанням, можете додати більше рядків. Зробіть таку саму таблицю на правій стороні. Повторіть усі попередні дії на звороті аркуша (ви можете накреслити таблицю від руки або ж використати комп'ютер).

Етап 3. Зробіть кілька копій лицьової і зворотної сторін цього аркуша паперу. Тепер ви маєте кілька розкреслених аркушів паперу (по дві однакові таблиці з обох сторін).

Додайте на початок один чистий аркуш, аби у вашої ощадної книжки була обкладинка, і складіть аркуші паперу навпіл по середній лінії.

Використовуйте степлер або клей, аби скріпити аркуші. Напишіть своє ім'я на лицьовій обкладинці вашої ощадної книжки.

Етап 4. Учні об'єднуються в пари. У парах вони обговорюють орієнтовні дані, які вносять до граф «ощадної книжки» олівцем.

Етап 5. Пари по черзі називають варіанти своїх фінансових даних, які можна вносити до «ощадної книжки».

Після презентації педагог проводить обговорення – що ми називаємо ощадною книжкою?

- для чого потрібна ощадна книжка?

4. Підсумки заняття (3 хв.)

Педагог наголошує, що це заняття завершує розгляд фінансової і бюджетної складових у цьому курсі, дає короткий огляд інструментів-понять, які розглядалися, і пропонує відповісти на запитання.

Запитання для обговорення:

- Для чого необхідно ставити фінансові цілі?
- Що таке бюджет?
- Як можна виготовити та як потрібно використовувати ощадну книжку?

Література

1. Пособие по программе «Афлатин»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.
2. Ділова активність : метод. посіб. [з дидактичним наповненням для вчителів / вихователів, класних керівників (загальний ресурс)]. / за заг. ред. Павла Гнуса. – Львів, 2001. – 192 с.
3. Фінансова грамотність : зошит для самостійної роботи / авт. кол. за ред. Т. С. Смовженко. – К. : УБС НБУ, 2012. – 115 с.
4. Пинтосевич И. 10 заповедей успеха. Путь личной эффективности / И. Пинтосевич. – К. : ООО Издат. Дом «Украинский Медиа Холдинг», 2010. – 224 с.
5. Берд Полли. Тайм-менеджмент: Планирование и контроль времени / П. Берд. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2003. – 282 с. – (Начальная школа бизнеса).

МОДУЛЬ

5.

СОЦІАЛЬНІ Й ФІНАНСОВІ
ІНІЦІАТИВИ

(10 занять)

Тема 5.1. Моя країна

Мета: розвивати в учнів гордість за країну, в якій живуть вони і їхні батьки; уміння критично сприймати реальний стан справ у державі та готовність активно діяти заради кращого майбутнього для себе та своєї країни.

Завдання:

- описати події і процеси в країні, які подобаються чи не подобаються учням, і визначити причини цього;
- продемонструвати учням, як сьогоденні проблеми пов'язані з минулим країни;
- показати учням, що детальний і критичний аналіз існуючих проблем своєї країни й суспільства є першим кроком до їх розв'язання.

Матеріали та обладнання: папір формату А2 (6 аркушів), різнокольорові маркери чи фломастери, кулькові ручки.

План

1. Вступне слово педагога (5 хв.).
2. Вправа «Що було б, якби...» (10 хв.).
3. Вправа «Що люди говорять про нашу країну» (15 хв.).
4. Вправа «Карта проблем» (10 хв.).
5. Підсумки заняття (5 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ**1. Вступне слово педагога (5 хв.)**

Педагог зазначає, що на кількох наступних зустрічах будемо вести мову про те, чи можуть діти й молодь впливати на реальний стан справ у своїй країні, своїй громаді, виявляти власну громадянську позицію та свою відповідальність за зміни й перетворення. Спочатку ми ознайомимось із актуальними подіями та процесами в нашій країні й громаді, дамо їм оцінку, спробуємо ознайомитися з тими громадськими структурами, ко-

трі можуть допомогти боротися з виявами соціальної несправедливості; побачимо, що велика кількість суспільних проблем викликана байдужістю та пасивністю громадян, їхнім небажанням особисто брати участь у суспільних перетвореннях, проявляти соціальні та фінансові ініціативи, а також організувати й реалізовувати проектну діяльність. Саме в громадах за місцем проживання визначаються ті реальні проблеми, які хвилюють місцевих мешканців, з'являються ініціативні групи, громадські організації, які й виявляють свою зацікавленість та активність у вирішенні нагальних проблем.

Далі педагог переходить до безпосереднього розкриття теми заняття, зазначивши, що всі ми є частиною широкої спільноти – нашої країни. Наша країна зазвичай дає нам привід гордитися нею; бувають часи, коли нам доводиться забути про свої особисті потреби й діяти в інтересах і на благо країни/суспільства. Водночас держави не завжди є ідеальними. У всіх країн є позитивні й негативні сторони. Важливо розуміти, що країни, як і люди, розвиваються і змінюються з часом. Важлива подія або низка подій можуть фундаментально змінити становище в державі. Якщо ми знаємо й розуміємо історію своєї країни, то можемо набагато краще знати й розуміти себе і свій спосіб життя. Історія – це не лише нудні контрольні, на яких перевіряються наші знання дат та імен людей. Вона покликана допомогти нам зрозуміти, чому ми є такими, якими є, і в такий спосіб зміцнити свої сильні сторони або ж змінити слабкі.

Те, що ми гордимся своєю країною, не означає, що ми зобов'язані некритично приймати все, що пов'язане з нею. Свідоме й критичне ставлення до реалій нинішнього стану справ у державі, пошук відповідей на злободенні питання означає бажання кращого для неї та її громадян, і часто це вимагає прийняття певних дій, аби змінити існуючий стан речей. Молодь же завжди була частиною зростання й ініціатором змін і розвитку країни.

2. Вправа «Я горджуся своєю країною, бо...» (10 хв.)

Педагог наголошує, що в новітній історії Українська держава наближається до чвертьстолітнього ювілею свого існування. Багато за цей час було як героїчних, так і сумних та неоднозначних подій, подвигів і звершень, однак траплялося й багато випадків підлості та зрад. Педагог просить учасників пригадати дуже важливу подію в житті їхньої країни, дії, вчинки лідерів держави, громадських діячів чи звичайних громадян, що мали вирішальні наслідки для сьогодення, давали привід співгромадянам говорити про свою країну з почуттям захоплення й гордості.

Ведучий пропонує учасникам подумати про речі, події, вчинки окремих громадян України, які викликають в учнів почуття гордості, і пояснити свою точку зору. На роздуми над можливими відповідями учням дається три хвилини. Міркування учнів мають бути реалістичними, по можливості опиратися на реальні факти, містити елементи доказовості.

Усі (або ж деякі) учасники висловлюють свої міркування, розпочавши словами: «Я горджуся своєю країною, бо...». Педагог пропонує іншим учасникам прокоментувати кожне твердження: чи погоджуються вони з ним, чи наведені факти й аргументи є, на їхню думку, неспростовними, чи підтримуватиме таке твердження значна частина громадян нашої держави.

Варто дати можливість висловитись усім бажаючим учасникам.

3. Вправа «Що люди говорять про нашу країну?» (15 хв.)

ДО УВАГИ ПЕДАГОГА!

Для ефективного проведення вправи потрібно, щоб учні з доступних їм джерел (друковані та електронні ЗМІ, відеозаписи з YouTube тощо) напередодні заняття ознайомилися з думками та висловлюваннями співвітчизників чи іноземців, які відвідували нашу державу, про Україну.

1. Педагог об'єднує учасників у групи по 4–6 осіб і дає кожній групі по аркушу паперу та ручці/маркеру.
2. Далі він пропонує учасникам поділитися думками щодо того, як люди (співвітчизники чи іноземці) описують нашу країну. Попросіть їх не соромитися й записувати як позитивні, так і негативні висловлювання.
3. Педагог зазначає, що кожне з тверджень вони повинні обговорити, згодні вони з ним чи ні, і чому. Учням дається 10 хв. на обговорення і, якщо треба, свої ідеї вони можуть записати на дошці чи аркуші фліпчарту.
4. Через 10 хв. педагог пропонує кожній групі представити аудиторії 3–4 висловлювання та підвести підсумки свого обговорення.

Запитання для обговорення:

- Які найцікавіші для вас речі ви помітили в ході вправи? Чому?
- У темі «Я і мої мрії» ми дізналися, що люди змінюються з часом через різні події або чинники в їхньому житті. Країни теж змінюються й еволюціонують. Як наша країна змінилася з часом?
- Чому вона змінилася? Як ви думаєте, які чинники чи впливи допомогли сформувати сьогоднішній стан нашої країни?
- Як би ви хотіли, щоб наша країна змінилась у майбутньому?
- Які ресурси є для здійснення цього? Хто контролює ці ресурси?

4. Вправа «Карта проблем» (10 хв.)

1. Ведучий об'єднує учасників у групи по 4–6 осіб (чи зберігає попередні групи).

2. Далі він пропонує учасникам кожної групи вибрати одне негативне явище або проблему в нашій країні. Його або її записують у центрі аркуша паперу формату А2 і обводять.
3. Педагог пропонує учасникам подумати: «Чому ми маємо цю проблему? Які існують причини для її виникнення?». Названі причини учні повинні записати навколо обговорюваної проблеми і з'єднати з нею лініями.
4. Учасники мають подивитися на записи, де можна помітити, що окремі причини можуть стосуватися також інших проблем. Тому педагог знову ставить питання: «Чому так, на вашу думку, відбувається? У чому причини цього?». Він пропонує учням продовжити записувати причини і з'єднувати їх лініями з іншими причинами чи явищами.
5. Питання «Чому?» ставиться й далі, щоб учасники продовжували з'ясовувати різні причини, які зумовлюють проблеми в країні. Можливо також, що деякі з них будуть поєднані лініями з кількома іншими записами.
6. Учнім дається 5–7 хв. на завершення завдання.
7. Педагог пропонує групам коротко розповісти про свою роботу.

ДО УВАГИ ПЕДАГОГА!

Доцільно ходити між групами й радити учасникам, як вони можуть розширити свою так звану діаграму зв'язків. Прикладами можливих проблем, загальних для різних країн, є корупція, зубожіння значної частини населення та наявність олігархів, байдужість чи апатія громадян, конфлікти й нерівність, ігнорування законів, беззахисність людей з особливими потребами (інвалідів), безробіття серед молоді, «бідна старість» тощо.

8. Після того, як учасники визначили різні проблеми в суспільстві й те, як вони взаємозв'язані, педагог може сказати їм, що в суспільстві країн часто чи майже завжди існують проблеми, але їх можна розв'язати завдяки активній участі, незалежно від того, депутат ти, державний службовець, робітник, фермер, студент чи учень школи. Однак планувати свої дії щодо зміни тих суспільних явищ, які не влаштовують громадян чи негативно впливають на життя людини, в загальнодержавному масштабі дуже складно й нераціонально. Дієвішими й реальнішими діями можуть бути ініціативи на місцевому рівні – у навчальному закладі чи територіальній громаді (населеному пункті, за місцем проживання).

Педагог зазначає, що наступна зустріч буде присвячена розгляду стану справ у тій спільноті/громаді, в якій проживають учні.

До уваги педагога!

Проблема – складне теоретичне або практичне питання, що потребує свого вирішення. Це питання, яке має найважливіше життєве значення і потребує якнайшвидшого розв'язання.

Педагогу чи активу учнівської групи варто зберегти напрацювання до вправи «Карта проблем», оскільки вони використовуватимуться на наступному занятті.

---

5. Підсумки заняття (5 хв.)

Педагог просить учнів відповісти на запитання.

Запитання для обговорення:

- Про що ви дізналися на цьому занятті?
- На які актуальні суспільні проблеми треба звернути увагу керівництву країни, області, міста/села?
- Чи правильною є така позиція, яку можна висловити словами «Моя хата скраю...», «Це мене не стосується», «Хай думають інші (можновладці, депутати)».
- Чи відбиваються проблеми, характерні для країни загалом, на життєдіяльності мешканців конкретного населеного пункту (міста, села)?

До уваги педагога!

Педагог має запропонувати учням до наступного заняття дізнатися у батьків та оточення про клуби, громадські об'єднання, державні чи неурядові організації або програми, в яких молодь, зокрема учні шкіл, можуть взяти участь і, якщо можна, знайти їх. Це можуть бути організації у школі, в молодіжних громадських центрах, при органах місцевого самоврядування чи при місцевих церковних громадах (потрібно скласти список назв і вказати цілі їх діяльності).

Література

1. Пособие по программе «Афлатин»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.
2. Участь молоді в процесах прийняття рішень: посібник із участі молоді в процесах прийняття рішень та «Молодіжного барометру». – К., 2000. – 172 с.
3. Лактіонова Г. М. Участь дітей у процесі прийняття рішень : сучасні підходи та стратегії / Г. М. Лактіонова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Київ ; Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. – С. 324–329.
4. Участь дітей та молоді в процесах прийняття рішень /А. Купцова, О. Сакович, Т. Кондрашевська, Л. Логінова, С. Мірук. – К. : ТОВ „ІМГ АртБат” : ДП „Таки справи”, 2002. – 112 с.
5. Hart R. A. Children's Participation: The Theory and Practice of Involving Young Citizens in Community Development and Environmental Care / Hart R. A. – N. Y. : UNICEF, 1997.

Тема 5.2. Моя громада

Мета: підвищити рівень поінформованості учасників про громаду та сформувати в них навички щодо залучення громади до розв'язання проблем дітей і молоді.

Завдання:

- розкрити зміст поняття «громада», визначити її основні характеристики;
- показати способи, як молодь бере чи може брати участь у розвитку своєї громади.

Матеріали та обладнання: папір формату А-, маркери й ручки, плакат «Таблиця “Характерні особливості громад”».

План

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Притча «Планета кругла» (8 хв.).
3. Вправа «Громада – це...» (15 хв.).
4. Інформаційне повідомлення «Що таке громада» (7 хв.).
5. Вправа «Приклади молодіжної участі» (10 хв.).
6. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (2 хв.)

Педагог зазначає, що спільноти, до яких ми належимо, суттєво впливають на те, якими ми бачимо себе і навколишній світ. Ми всі належимо до різних спільнот – хай то буде школа, місто, район, вулиця, клуб чи команда, релігійна громада, громадська чи культурна організація. Ми сповнені почуття гордості, що є їх частиною, у важкі часи заради блага спільноти ми жертвуємо особистими інтересами.

На сьогоднішньому занятті говоритимемо переважно про територію, на якій люди проводять значну частину свого часу, про місце їхньої безпосередньої життєдіяльності, включаючи жителів і весь комплекс установ, організацій і послуг, якими користується людина, тобто про **місцеву громаду**. Цей термін є аналогом англійського терміна «community», який за кордоном має досить багато значень.

Громада – доволі суперечливе поняття. І соціологи, і психологи, й історики дають свої тлумачення цього явища, не погоджуючись одне з одним щодо його сутності. Термін «громада», з одного боку, вживають для позначення особливих форм суспільної взаємодії; а з іншого – він означає щось позитивне й цінне в суспільних відносинах. І хоча це поняття вживається як у розмовній мові, так і в офіційних текстах, ми досить часто не знаємо його природи, сутнісних характеристик і особливостей.

Сьогодні також детальніше проаналізуємо роль громади в забезпеченні умов для життєдіяльності дітей та їхніх сімей і розглянемо способи участі молоді в розвитку своєї громади.

2. Притча «Планета круга» (8 хв.)

Педагог зазначає, що однією з ключових характеристик соціальної спільноти є взаємодія між собою всіх членів, котрі до неї входять, усвідомлення ними необхідності об'єднання своїх зусиль для розв'язання проблем, що виникають. Один із позитивних варіантів організації життєдіяльності у спільноті показано в притчі «Планета круга» (зміст повідомлення подано в «Інформаційних матеріалах для педагога», стор. 149).

Запитання для обговорення:

- Як саме зміст цієї притчі стосується розглядуваної нами теми?
- Чому фермер переймається станом справ своїх сусідів замість того, щоб примножувати лише свої багатства?
- Чому слід допомагати ближнім, сусідам?
- Чому потреба в благополуччі власному та інших людей є однією з найвищих потреб людини?

3. Вправа «Громада – це...» (15 хв.)

Вправа проводиться в кілька етапів.

1-й етап: «мозковий штурм» (5 хв.). Учасникам пропонується назвати свої асоціації до слова «громада».

Усі відповіді учасників записуються на фліпчарті або на дошці.

2-й етап (5 хв.). Тренер об'єднує учасників у чотири групи за першими чотирма словами з переліку асоціацій. Кожній підгрупі пропонується сформулювати своє визначення поняття «громада» та намалювати малюнок або схему, які ілюстрували б це визначення (за бажанням).

До уваги педагога!

Доцільно наголосити учасникам, що під час роботи над визначеннями для них може бути корисним перелік запропонованих асоціацій.

3-й етап (5 хв.). Презентація результатів роботи груп, їх обговорення.

До уваги педагога!

Важливо звернути увагу учасників на те, які спільні характеристики громади є в запропонованих групами варіантах визначень, для більшої наочності їх можна виділити яскравим маркером.

Запитання для обговорення:

- Які висновки можна зробити стосовно роботи, яку ми виконували?
- Що нам вдалося з'ясувати після виконання цього завдання?

4. Інформаційне повідомлення «Що таке громада?» (7 хв.)

Зміст повідомлення подано в «Інформаційних матеріалах для педагога» (стор. 149).

До уваги педагога!

Для кращого сприйняття інформації учнями варто підготувати плакат чи зробити напередодні запис на дошці, де була б подана таблиця «Характерні особливості громад».

Водночас у ході подання інформації про громаду педагог має обов'язково зацентрувати увагу на тому, що не варто вважати, що, будучи частиною певної спільноти/громади, ми повинні приймати в ній усе, як є. Можна і треба ставити запитання, критикувати і вносити зміни до нашого соціуму заради блага всіх людей, які живуть у ньому.

5. Вправа «Приклади молодіжної участі?» (10 хв.)

1. Педагог пропонує учням повернутися до розробленої ними на попередньому занятті «Карті проблем», зображеної у формі так званої діаграми зв'язків. Далі він наголошує на тому, що будь-яку проблему можна вирішити як мінімум кількома способами: чекати, що хтось її вирішить за тебе, спробувати її розв'язати самостійно або ж знайти однодумців і спільними зусиллями розпочати її вирішувати.
2. Якщо педагог на попередньому занятті поставив учасникам завдання зібрати зразки прикладів діяльності місцевих дитячих і молодіжних об'єднань, громадських організацій або програм, то можна запропонувати кільком добровольцям розповісти про результати своїх пошуків. Знайомство з організаціями та програмами варто прив'язувати до тих суспільних явищ, які відображались на «Карті проблем».
3. Якщо таке завдання напередодні не було поставлено, то педагог просить зробити такий список/перелік різних молодіжних об'єднань, громадських організацій чи програм безпосередньо на занятті.

Запитання для обговорення:

- Як саме названі дитячі та молодіжні об'єднання, організації чи програми допомагають вирішувати визначені проблеми? (Спробуйте записати назви об'єднань, організацій чи програм на «діаграмах зв'язків» поряд із проблемами, які вони вирішують).

- Чи є які-небудь приклади груп, структур, які можуть посилити ці проблеми (банди, терористичні угруповання, радикальні релігійні групи і тому подібне)?
- Чи є в нашому списку які-небудь молодіжні об'єднання, організації чи програми, про які учні хотіли б дізнатися більше?
- Чи є можливість у молоді брати участь у керівництві або розвитку вашої громади? Яка?

До уваги педагога!

Участь – виконання разом із ким-небудь якоїсь роботи, здійснення якоїсь справи; спільна дія, діяльність кого-, чого-небудь; співучасть, співпраця.

Новий тлумачний словник української мови :
у 3 т. – К., 2001 – Т. 3. – С. 652.

---

7. Підсумки заняття (3 хв.)

Педагог просить учнів відповісти на запитання.

Запитання для обговорення:

- Про що ви дізналися на цьому занятті?
- Що ми вкладаємо у зміст поняття «громада»?
- Якими основними характеристиками має володіти громада?
- Як учні можуть брати участь у житті місцевої громади? Наведіть приклади.

Література

1. *Пособие по программе «Афлатин»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.*
2. *Участь молоді в процесах прийняття рішень: посібник з участі молоді в процесах прийняття рішень та «Молодіжного барометру». – К., 2000. – 172 с.*
3. *Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями : метод. матеріали для тренера / [Авт.-упор.: О. В. Безпалько, Т. П. Авельцева, О. М. Петрик, Г. О. Притиск] ; за заг. ред. І. Д. Звереві. – К. : Наук. світ, 2006. – 69 с.*
4. *Притчі – мистецтво слів, що потрапляє прямо в серце [Електронний ресурс] // [www.MAMKA.info](http://mamka.info). – Режим доступу : <http://mamka.info/index.php?topic=27307.0>.*

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

ПРИТЧА «ПЛАНЕТА КРУГЛА»

Репортер якось запитав у фермера, чи може той поділитися своїм секретом вирощування щодо кукурудзи, яка кожного року вигравала всі конкурси за якістю. Фермер відповів, що весь секрет полягає в тому, що він роздає кращі качани для засіву всім своїм сусідам.

- Навіщо ж роздавати найкращі зерна сусідам, якщо вони постійно поряд з вами, беруть участь у всіх конкурсах і є конкурентами?
- Бачите, – посміхнувся фермер. – Вітер переносить пилок з моїх полів на поля сусідів, і навпаки. Якщо в сусідів будуть сорти гірші, ніж у мене, то незабаром і мої посіви стануть погіршуватися. А як кожен з нас доглядатиме свої посіви – це інше питання.

Схоже відбувається і в житті людей. Той, хто хоче бути успішним, повинен піклуватися про ближніх і допомагати їм досягати успіху, бо чим краще живеться людям навколо, тим краще тобі самому. Ми всі взаємопов'язані в цьому світі.

Що таке громада

Термін громада може вживатися стосовно різних людських угруповань, а саме:

1. Територіальна громада – її представниками є індивіди, які живуть географічно близько і розробляють механізми задоволення спільних потреб (наприклад, сільська або міська громада).
2. Громада з особливими потребами – її представляють ті особи, які мають спільний досвід і взаємостосунки із широким загалом (наприклад, особи з вадами зору або слуху, ВІЛ-інфіковані чи хворі на СНІД, безробітні).
3. Громада з конкретними інтересами – включає тих людей, які поділяють спільні інтереси, хобі тощо.
4. Етнічна та/або культурна громада – представниками її є особи, які мають спільну культуру, мову та/або етнічне походження (наприклад, громада циган).
5. Релігійна громада – сюди входять люди, які мають однакові вірування й належать до однієї релігії (наприклад, християни, мусульмани тощо).
6. Професійна громада – складається з осіб, котрі мають однакову освіту і спільні професійні інтереси (наприклад, наукова громада, громада педагогічних працівників).

7. Громада певного соціоекономічного прошарку – її представниками є люди з однаковими умовами життя і соціальними проблемами (наприклад, діти вулиці, самотні матері без відповідного фінансового забезпечення тощо).

У ст. 1 закону «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997) територіальна громада – це жителі, об’єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об’єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

На думку вітчизняного науковця О. Безпалько, громада – це групова соціальна спільнота, члени якої мають спільні географічні та соціокультурні ознаки (місце проживання, інтереси, віросповідання, цінності, національність тощо) та взаємодіють між собою з метою задоволення певних потреб чи розв’язання проблем.

Таблиця «Характерні особливості громад»

Критерії громади	Приклади
Спільні ознаки	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Територія (сільська громада, округ, район міста, квартал) ▪ Інтереси (громадська організація, об’єднання представників певної професії (спілка юристів), об’єднання людей за інтересами) ▪ Релігія (православна громада) ▪ Національність (українські громади за кордоном)
Мережа взаємовідносин	Члени громади взаємодіють між собою на різних рівнях: політичному, професійному, побутовому, на рівні дозвілля
Спільність дій	Члени громади усвідомлюють проблеми (потреби) громади та об’єднують свої зусилля для їх розв’язання

Тема 5.3. Виникнення ідей і їх організація. «Мозковий штурм» та «діаграма ідей» (логічна карта).

Мета: обговорити та опрацювати інструменти, які допомагають учням бути ініціативними, знаходити й погоджувати нові ідеї, організувати їх виконання в межах певного часу.

Завдання:

- ознайомити учнів з методом формування великої кількості ідей – «мозковий штурм»;
- навчити учнів створювати «діаграму (логічну карту) ідей».
- дати учням зрозуміти, чому ці інструменти такі важливі для процесів мислення, вирішення проблем та ухвалення рішень.

Матеріали та обладнання: папір А1 (7–8 аркушів); маркери, кулькові ручки за кількістю учнів; набори кольорових фломастерів (по одному набору на 2–3 учні).

До уваги педагога!

У методичних матеріалах тривалість практичної роботи щодо опрацювання інструментарію «мозкового штурму» та «діаграми (логічної карти) ідей» становить 20 хв., однак варто бути готовим, що вона може зайняти більше часу. Тому необхідно мати в запасі часовий ресурс ще хвилин 15–20.

План

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Інформаційне повідомлення «Метод “мозкового штурму”» як процес пошуку та генерації ідей» (10 хв.).
3. Вправа «Етапи створення «діаграми (логічної карти) ідей» (10 хв.).
4. Практична робота щодо опрацювання інструментарію «мозкового штурму» та «діаграми (логічної карти) ідей» (20 хв.).
5. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (2 хв.)

На початку заняття педагог акцентує на тому, що вирішення будь-якої проблеми, у тому числі й соціальної, починається з ідеї. Як правило, ідей буває кілька. Якщо до діяльності щодо розв'язання проблеми залучено більше одного учасника, необхідно погодити цю ідею з усіма іншими.

Для того, щоб знаходити, погоджувати ідеї, організовувати їх виконання, існують різні інструменти. На цьому занятті ми познайомимось із двома – «мозковим штурмом» та «діаграмою (логічною картою) ідей».

До уваги педагога!

Найважливіше в цьому занятті створити атмосферу, в якій учасники почуватимуться розкуто і, працюючи в групі, зможуть без побоювань ділитися своїми думками та ідеями. Це відкрите обговорення допоможе учасникам включитися в роботу й зробити процес навчання захопливим.

2. Інформаційне повідомлення: «Метод “мозкового штурму”» як процес пошуку та генерації ідей» (10 хв.)

На початку вправи варто пояснити дві частини терміна «мозковий штурм». Педагог записує словосполучення «мозковий штурм» на фліпчарті чи дошці, проводить роздільну лінію між словами «мозковий» і «штурм». Потім пояснює учасникам значення цих слів: «мозковий» – той, що має відношення до мозку (важливого органу), щось розумне, що думає; «штурм» – щось нестримне, стрімке, неконтрольоване. Розшифровка цих двох слів і дає учасникам ключ до розуміння цього словосполучення – «мозковий штурм».

Педагог зазначає, що «мозковий штурм» – це метод формування великої кількості ідей у групі, в прямому розумінні – це природний і необроблений викид ідей. Під час «мозкового штурму» учасники вигукують і записують велику кількість іноді дивних і незвичайних ідей. Ця навичка, націлена на групову роботу, дає учасникам можливість не соромлячись ділитися своїми ідеями й думками. Чим більше ідей вироблять учасники, тим більша вірогідність, що серед них будуть корисні ідеї у сфері ухвалення рішень, усунення проблем і творчого мислення.

Існують різні погляди стосовно того, які етапи включає процес «мозкового штурму» щодо проблеми, над вирішенням якої необхідно подумати групі людей.

Педагог пропонує розглянути один із них.

До уваги педагога!

Корисним буде залишити напрацьовану діаграму із «П'ятьма етапами «мозкового штурму» в такому місці, де її буде добре видно учасникам. Працюючи над наступними вправами, в разі потреби вони зможуть звертатися до цієї діаграми.

Процес «мозкового штурму» включає п'ять етапів. Порядок етапів гнучкий. Педагог записує на фліпчарті основні етапи методу «мозкового штурму» (чи вивіщує наперед заготовлену схему):

Етап 1. Сформууйте групи з чотирьох або п'яти осіб. Переконайтеся в тому, що всі розуміють, що таке метод «мозкового штурму», а також наведені нижче правила:

- потрібно створити стільки ідей, скільки можливо, і якнайшвидше, не переймаючись тим, наскільки вони реалістичні;
- кожна ідея, що пропонується, приймається, не критикується;
- незвичайні ідеї можуть виявитися несподівано корисними.

Етап 2. Виробіть чітке уявлення про тему/питання/проблему, до якої ви звернулися (*примітка: теми, які цікаві учасникам або які хвилюють їх, матимуть найбільший резонанс у процесі обговорення*).

Етап 3. Для кожної групи виберіть «лідера» і «письменника» (*того, хто вестиме записи*).

Етап 4. Стимулюйте розумовий процес за допомогою питань: хто? Що? Коли? Де? Чому? Як?

Етап 5. Узагальніть і дайте оцінку:

- обговоріть реалістичність і досяжність рішень;
- чи є у вас достатня кількість необхідних ресурсів, щоб розв'язати цю проблему?

Педагог може назвати деякі з переваг методу «мозковий штурм»:

- учні вільно висловлюють свої думки, ідеї;
- ідеї кожного однаково важливі – жодній ідеї не надається перевага за ступенем важливості над іншими;
- вирішення проблем відбувається в позитивному середовищі;
- під час розв'язання проблем задіяний досвід кожного;
- члени команди заохочуються до прийняття та відстоювання обраного рішення, оскільки вони були залучені до його розроблення.

На завершення вправи педагог зазначає, що зі списку дуже хороших ідей, який утворився на попередньому етапі, потрібно обрати найкращі. Можливо, для цього знадобиться окрема дискусія, щоб виокремити необхідне рішення (детальніше – у повідомленні «Діаграма (логічна карта) ідей»).

3. Вправа «Етапи створення «діаграми (логічної карти) ідей» (10 хв.)

Педагог зазначає: якщо «мозковий штурм» спрямований на вироблення ідей, то побудова «діаграми ідей (**або логічної карти ідей**)» допомагає побачити візуальну картину (репрезентацію) зв'язків між ідеями, пов'язаними з ключовим словом/задумом. Це простий спосіб показати, як розум «бачить» певну тему. У процесі створення «діаграми ідей (або логічної карти ідей)» відбувається зіставлення й узгодження відомого та невідомого.

Цей метод використовується як індивідуально, так і під час роботи в групі, з метою усунення проблем, ухвалення рішень та організації процесу творчого мислення. «Діаграму (логічну карту) ідей» зазвичай складають після того, як у результаті «мозкового штурму» було вироблено велику кількість ідей. Вона допомагає систематизувати ці ідеї і дає уявлення про їх взаємозв'язок. Цей процес дає розуміння того, як саме можна поєднати всі ідеї в систему й виробити план дій для розв'язання певної проблеми.

Як створюється «діаграма ідей» (логічна карта)?

Цей процес складається з п'яти етапів.

1 етап. Позначення центральної ідеї або проблеми, яку необхідно дослідити. У центрі аркуша формату А1 чи А2 робиться графічне зображення теми чи соціальної проблеми, яку ми намагаємось вирішити; додається ключове слово або комбінація «слово + зображення».

2 етап. Позначення основних ідей, які асоціюються чи пов'язуються з центральною темою чи соціальною проблемою. Навколо центрального зображення або ключового слова записуються великими друкованими літерами основні теми. Від них до ключового зображення або слова проводяться жирні лінії або стрілочки. Краще використовувати різні кольори, це допоможе в обґрунтуванні слів, що належать до обраної теми чи соціальної проблеми.

3 етап. Додавання другого й третього рівня думок/ідей до кожної теми чи заявленої соціальної проблеми. До кожної основної лінії слів/зображень, які утворились на попередньому етапі, приєднують слова, для яких основна лінія стала причиною їх виникнення. Ці слова також пишуть друкованими, але меншими літерами; лінії, що їх поєднують, – тонші.

4 етап. Встановлення зв'язків між темами. Потрібно встановити, чи співвіднести один із одним слова/ідеї різних тем, і поєднати їх. Поруч із кожною лінією записується ключове слово чи фраза, що показує визначальний зв'язок компонентів між собою (порівняння, причина, наслідок, визначення, ілюстрація тощо).

5 етап. Висновки на основі «діаграми (логічної карти) ідей». На цьому етапі необхідно:

- з'ясувати, які ідеї впливають із «діаграми (логічної карти) ідей» і виділити їх серед інших (наприклад, обвести слово кружечками, помістити у квадрат тощо);
- встановити, які з виділених ідей є практичними і можуть бути перетворені на етапи дій. Ці кроки-дії можуть стати орієнтовними заходами для підготовки в подальшому проектних пропозицій.

До уваги педагога!

Наголосіть, що під час п'ятого етапу учні можуть вільно пересуватись по «діаграмі (логічній карті) ідей» залежно від того, як у них виникають зв'язки чи асоціації. Лінії зі стрілочками треба використовувати для того, щоб поєднати пункти й показати взаємозв'язки між ними. Багато стрілочок можуть породити дуже важливі концепції або заперечити їх.

4. Практична робота щодо опрацювання інструментарію «мозкового штурму» та «діаграми (логічної карти) ідей» (20 хв.)

Педагог об'єднує учнів у малі групи, кількістю до семи осіб кожна, і дає їм завдання:

- 1) визначити проблему/запитання, яке є актуальним для підлітків, які навчаються та живуть на території громади (села, мікрорайону) (можливими темами/соціальними проблемами можуть бути: безробіття серед молоді, порушення прав дітей, байдужість або апатія громадян, складність чи неможливість доступу людей з особливими потребами (інвалідів) до об'єктів соціальної інфраструктури, забруднення водою, недбале прибирання сміття (його утилізація) в населеному пункті тощо. Запропонуйте учасникам подумати та згадати, про які соціальні проблеми вони дізналися на попередніх заняттях);
- 2) користуючись рекомендаціями, пройти всі кроки «мозкового штурму» й визначити ідею, яка допоможе вирішити цю проблему;
- 3) дослідити за допомогою інструменту «діаграма (логічна карта) ідей» обрану ідею задля розв'язання проблеми.

Після виконання завдань групи показують: власні ідеї щодо вирішення проблеми та «діаграми (логічні карти) ідей», які допоможуть у розв'язанні проблем.

До уваги педагога!

Ця вправа може бути занадто складною для окремих учасників, саме тому педагог має обов'язково проходитись по аудиторії й підходити до кожної з груп учнів. Допоможіть учням зрозуміти, як їхні ідеї пов'язані з центральною темою, порадьте, ставте питання, прокоментуйте, похваліть, простежте за тим, щоб вони правильно визначали ідеї за рівнями.

Зразки графічного оформлення «діаграми (логічної карти) ідей» подано в «Інформаційних матеріалах для педагога» на стор. 157.

По завершенні – обговорення результатів.

Запитання для обговорення:

- Що було корисним у виконанні цього завдання?
- Чи погоджуєтесь ви з необхідністю та потрібністю використання такого методу систематизації ідей, як «діаграма (логічна карта) ідей»?
- Чи сприяє використання такого інструменту, як «діаграма (логічна карта) ідей», реорганізації ідей у план дій?

До уваги педагога!

Напрацьовані учнівськими командами «діаграми (логічні карти) ідей» слід зберегти до наступного заняття для їх подальшого опрацювання.

---

5. Підсумки заняття (3 хв.)

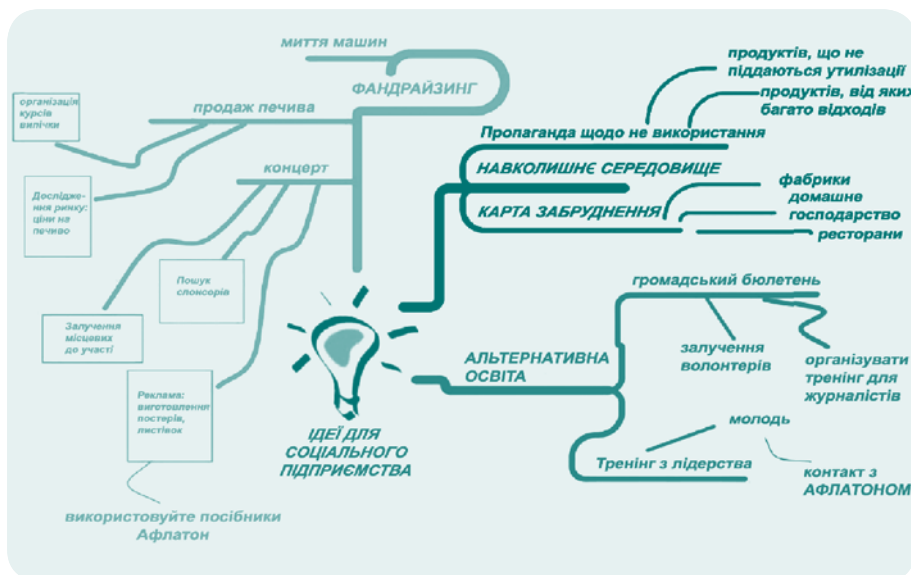
Педагог нагадує основні поняття, які розглядались на занятті, та пропонує учням назвати три результати, які вони отримали.

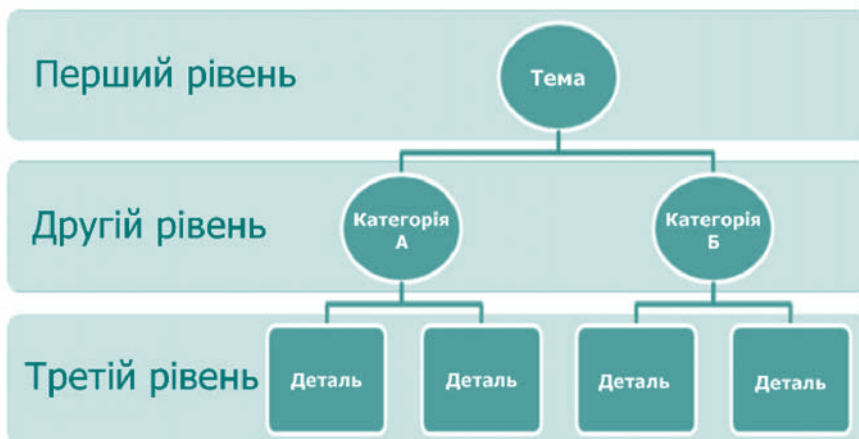
ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

**ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ
«ДІАГРАМИ (ЛОГІЧНОЇ КАРТИ) ІДЕЙ»**

Зразок 1

Зразок 2

Тема 5.3. Виникнення ідей та їх організація. Метод SWOT-аналізу.

Мета: обговорити та опрацювати інструменти, які допомагають учням бути ініціативними, знаходити й погоджувати нові ідеї, організувати їх виконання в межах певного часу.

Завдання:

- навчити учнів аналізувати фактори успішності, сильні й слабкі сторони, можливості й загрози перед початком діяльності над запровадженням ініціативи чи задуму;
- приймати усвідомлені рішення і краще контролювати досягнення кінцевих цілей.

Матеріали та обладнання: папір формату А1, маркери за кількістю малих груп.

Роздаткові матеріали: зразки оформлення SWOT-аналізу – за кількістю малих груп (стор. 163-164), шаблон SWOT-аналізу – за кількістю малих груп (стор. 165).

План

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Інформаційне повідомлення «Що таке SWOT-аналіз?» (5 хв.).
3. Вправа «Етапи виконання SWOT-аналізу» (10 хв.).
4. Практична робота щодо опрацювання методики SWOT-аналізу (25 хв.).
5. Підсумки заняття (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Вступне слово педагога (2 хв.)

На попередніх заняттях ми переконались, що під час планування ініціативи або діяльності з вирішення соціальної проблеми необхідно:

- перше:** визначити, що саме нас турбує (питання, проблема);
- друге:** провести «мозковий штурм» для того, щоб визначити ідею (що необхідно знати, щоб вирішити дану проблему);
- третє:** на основі обраної ідеї сформулювати мету (який позитивний результат ми прагнемо отримати, якщо ця проблема буде вирішена);
- четверте:** дослідити ідею, яку ми обрали як мету за допомогою «Діаграми (логічної карти) ідей» і визначити завдання/фази, дії та часові рамки для її виконання;
- п'яте:** скласти орієнтовний графік виконання.

Перш ніж почати діяти, важливо заздалегідь зрозуміти, чи є у нас шанс на успіх, чи, можливо, знадобиться інша ініціатива/проект або інший підхід.

Це можна зробити за допомогою SWOT-аналізу.

2. Інформаційне повідомлення «Що таке SWOT-аналіз?» (5 хв.)

SWOT – початкові літери слів Strengths (сильні сторони), Weaknesses (слабкі сторони), Opportunities (можливості), Threats (загрози). У 1963 р. у Гарварді на конференції з проблем бізнес-політики професор Кеннет Ендрюс уперше публічно озвучив акронім SWOT. Цей акронім був представлений візуально у вигляді матриці SWOT.

ДО УВАГИ ПЕДАГОГА!

Доцільно матрицю SWOT зобразити на дошці чи аркуші фліпчарту.

SWOT-аналіз – метод оцінювання сильних і слабких сторін людей/організацій, які здійснюють певний вид діяльності порівняно з реальними можливостями та загрозами.

Сильні і слабкі сторони – внутрішні характеристики або ресурси, які допомагають або негативно впливають на досягнення бажаної мети.

Можливості і загрози – зовнішні фактори (ресурси, умови), які можуть позитивно чи негативно вплинути на досягнення поставленої мети.

Здійснюючи SWOT-аналіз, людина чи певна організація зможе:

- отримати краще розуміння ситуації: особистої, в сім'ї, в організації, а також того, що можна зробити;
- досягти порозуміння у своїй команді та побачити, яким чином краще здійснити групою певну діяльність;
- отримати ширшу та повнішу картину проекту (певного виду діяльності), який планується розпочати, і дізнатися, як просуватися далі;
- оцінити існуючий проект (здійснену діяльність) і подивитись, що працює добре, а що треба покращити.

Іншими словами, SWOT-аналіз – це інструмент, який допомагає прийняти більш інформативне рішення як фізичній особі, так і члену певної команди.

3. Вправа «Етапи виконання SWOT-аналізу» (10 хв.)

Педагог зазначає, що процедура SWOT-аналізу виконується в кілька етапів:

1 етап. Визначити мету

Перед проведенням аналізу чи оцінюванням будь-чого необхідно спочатку дізнатись, для чого це робиться:

- Який має бути очікуваний результат?
- Що ми вивчаємо?
- Що хочемо вирішити або про що отримати краще уявлення?

Наприклад:

- особа/індивід: допомогти вирішити, чи маю я можливість та ресурси для організації власного рок-гурту;
- проектна пропозиція: перевірити, наскільки доцільно для нашої учнівської організації пекти та продавати печиво для збору коштів.

2 етап. Визначити сильні сторони

Сильні сторони це:

- характеристики особи, групи або організації, які допомагають у досягненні мети (навички, таланти й здібності, знання або досвід);
- дані характеристики уже виявлені та реально існують.

Чому це важливо?

Якщо ви визначите свої власні сильні сторони або сильні сторони вашої організації, то зрозумієте, якими перевагами треба користуватись, що слід підтримувати й розвивати далі.

Наприклад:

- особа/індивід: я обожнюю музику. Мені подобається грати на гітарі;
- проектна пропозиція: я знаю керівників громадських організацій, які допоможуть отримати навчальні модулі щодо способів збору коштів для впровадження якоїсь ініціативи.

3 етап. Визначити слабкі сторони

Слабкі сторони – це:

- характеристики особи, групи або організації, які негативно впливають на мету та блокують спроби її досягнення (відсутність навичок, брак знань і досвіду);
- ці характеристики уже представлені та реально існують.

Чому це важливо?

Якщо ви визначите свої слабкі сторони чи слабкі сторони своєї організації, то знатимете, що необхідно виправити, відновити або від чого слід відмовитись.

Наприклад:

- особа/індивід: я не дуже добре граю на сцені, я дещо «затиснутий», коли граю;
- проектна пропозиція: в нашій організації бракує спеціалістів, які володіли б умінням писати рекламні слогани задля збільшення продажу.

4 етап. Визначити можливості

Можливості це:

- ресурси або умови, які з'являються за межами вашої організації і можуть сприятливо впливати на досягнення мети (цілей);
- ці ресурси можуть вже бути в наявності, реально існувати або ж з'явитися невдовзі.

Чому це важливо?

Якщо ви визначите можливості, то знатимете, які дії мають бути пріоритетними, використання чого дасть найбільший ефект.

Наприклад:

- *особа/індивід*: мій брат також бажає навчити членів свого музичного гурту новим технікам гри;
- *проектна пропозиція*: батьки членів нашої команди готові навчити їх пекарської справи.

5 етап. Визначити загрози

Загрози – це:

- перешкоди, ризики або умови, які з'являються на шляху до мети в певної особи й негативно впливають на досягнення задуманого;
- ці ризики можуть бути реально представлені, можуть реально існувати або з'явитись невдовзі.

Чому це важливо?

Якщо загрози виявляються завчасно, ви зможете придумати, як поводитися за несприятливих обставин, яким чином зменшити їх негативний вплив на ваші цілі.

Наприклад:

- *особа/індивід*: якщо я отримаю погану оцінку на екзамені з математики, батьки не дозволять мені організувати власну музичну групу. Це означає, що я маю краще підготуватись до екзамену;
- *проектна пропозиція*: якщо тільки двоє членів команди пектимуть печиво для збору коштів, то ми не отримаємо достатньої кількості печива для продажу. Це означає, що ми маємо якомога більше членів команди навчити пекарської справи й залучити до неї. Показати іншим, як це може бути весело.

4. Практична робота щодо опрацювання методу SWOT-аналізу (25 хв.)

Педагог пропонує учням об'єднатися в ті ж групи, в яких вони працювали над складанням «Діаграми (логічної карти) ідей», дістати свої попередні напрацювання і, користуючись отриманими зразком і шаблоном SWOT-аналізу (див. Роздаткові матеріали), визначити сильні й слабкі сторони, можливості й загрози обраної спільно ідеї.

До уваги педагога!

Доки учні зайняті виконанням цього завдання, підійдіть до кожної групи і простежте, як у них ідуть справи. Допоможіть порадою, поставте питання, прокоментуйте, похваліть.

По завершенні представники груп презентують плакати.

Наприкінці педагог проводить обговорення, поставивши таке питання:

- Чому в роботі над проектом (впровадженні певної ініціативи) необхідно проводити SWOT-аналіз?

5. Підсумки заняття (3 хв.)

Педагог пропонує учасникам пригадати, чому було присвячено заняття та відповісти на запитання.

Запитання для обговорення:

- Що відбувалось на занятті?
- Які враження склалися від роботи?
- Яку інформацію отримали?
- Як можна використати отримані знання?

Література

1. Пособие по программе «Афлатин»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.
2. Майсак О. С. SWOT-анализ: объект, факторы, стратегии. Проблема поиска связей между факторами [Электронный ресурс] / О. С. Майсак // Прикаспийский журнал: управление и высокие технологии. – 2013. – № 1 (21). – С. 151–157. – Режим доступа : [http://asu.edu.ru/images/File/Izdatelstvo/Prikaspiiskii%201\(21\)%202013/151-157.pdf](http://asu.edu.ru/images/File/Izdatelstvo/Prikaspiiskii%201(21)%202013/151-157.pdf).
3. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій : навч. посіб. / за ред. Л. В. Балабанової. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2005. – 185 с.

РОЗДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ОСОБИСТОГО SWOT-АНАЛІЗУ

Мета: допомогти прийняти рішення, чи варто мені організувати в школі рок-гурт

<p>Навідні питання для визначення сильних сторін</p>	<p>Сильні сторони <i>Приклад:</i></p>	<p>Слабкі сторони <i>Приклад:</i></p>	<p>Навідні питання для визначення слабких сторін</p>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Які ваші здібності, уміння й таланти в цій сфері? ▪ Які ресурси (час, допомога, гроші) у вас є для досягнення мети? ▪ У вас є знання чи досвід у цій сфері? ▪ Які особисті якості або переконання, здатні допомогти в досягненні мети, є у вас? ▪ Що вже зроблено вами в цій сфері? 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Я обожаю музику і люблю грати на гітарі.</i> ▪ <i>Мій брат уже вчить мене новій техніці гри.</i> ▪ <i>Люди кажуть, що у мене приємний голос.</i> ▪ <i>Я працелюбний і дисциплінований. Я щодня практикуюся. Я брав декілька уроків гітари, але тепер припинив. Я знаю основи гри, але можу вдосконалитися.</i> ▪ <i>Мої друзі вже підтримують ідею, аби я організував шкільний рок-гурт.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Я не дуже добре виступаю на сцені. Я трохи «затиснутий», коли граю.</i> ▪ <i>У мене немає знань з управління групою.</i> ▪ <i>Інколи я дуже сильно критикую інших людей, коли вони допускають помилки.</i> ▪ <i>Я досі граю на старій гітарі, вона звучить не дуже добре. Це ускладнює тренування.</i> ▪ <i>У мене погані оцінки з математики, мої батьки думають, що коли я організую гурт, то буде ще гірше.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Яких здібностей, умінь і талантів вам бракує в цій сфері? ▪ Яких ресурсів (час, допомога, гроші) у вас немає або в яких ви обмежені, що може негативно відбитися на меті? ▪ У вас не вистачає знань чи досвіду в цій сфері? ▪ Які особисті якості чи переконання, здатні зашкодити в досягненні мети, є у вас? ▪ Що вже не використовується в цій сфері?

Навідні питання для визначення можливостей	Можливості	Загрози	Навідні питання для визначення загроз
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Кого ви можете попросити про допомогу? ▪ Чи є сильні сторони, які ви можете перетворити на можливості? ▪ Ваші особисті якості допомагають вам отримати нові можливості? ▪ Чи є спеціальні уміння й таланти, які ви можете розвинути? ▪ Чи є профільні знання або досвід, яких ви можете набути? ▪ Чи є у вашій сім'ї, колі ваших друзів або суспільстві розробки чи напрацювання, які можуть допомогти в досягненні мети? 	<p><i>Приклад:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Мій брат також бажає навчити новій техніці членів нашого музичного гурту.</i> ▪ <i>Я працелюбний і дисциплінований, коли йдеться про тренування грі на гітарі, але також я можу це застосувати для вивчення математики.</i> ▪ <i>Гітарист із місцевої музичної групи даватиме уроки гітари безкоштовно на вихідних.</i> 	<p><i>Приклад:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Якщо я продовжу отримувати погані оцінки з математики, батьки не дозволять мені брати участь у музичному рок-гурті.</i> ▪ <i>Якщо я неправильно розрахую час, то можу зосередитися на рок-гурті більше, ніж на навчанні.</i> ▪ <i>Ми досі не знайшли хорошого барабанщика, але якщо я буду надто критичним до всіх, то ми не знайдемо нікого, хто захотів би з нами грати.</i> ▪ <i>Скоро моя гітара може взагалі зламатися, але в мене ще недостатньо грошей, аби купити собі нову.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Чим вам можуть зашкодити ваші слабкі сторони? ▪ Ви зіткнетеся з якими-небудь ризиками, якщо продовжите рухатися у цьому напрямі? ▪ Які перешкоди є на вашій дорозі? ▪ Чи впливають негативно на досягнення мети ваші особисті якості? ▪ Чи є у вашій сім'ї, колі ваших друзів або суспільстві розробки або напрацювання, які можуть негативно вплинути на вашу особисту мету?

Шаблон «SWOT-аналіз»**Мета:**

Внутрішні ресурси	Сильні сторони	Слабкі сторони
	Можливості	Загрози
Зовнішні чинники	Позитив	Негатив

Тема 5.4. Вияв молоддю соціальних і фінансових ініціатив. Як організувати та провести дебати (заняття 1)

Мета: показати приклади соціальних і фінансових ініціатив як способів вияву учнями активної життєвої позиції; дати учасникам можливість зрозуміти, що соціальна та фінансова освіта зрештою має втілюватись у самостійне створення ними проектів, спрямованих на покращення навколишнього світу.

Завдання:

- окреслити загальні вимоги до вияву соціальних ініціатив і їх проектного оформлення на прикладі кількох ідей соціальних проектів;
- ознайомитись зі зразками соціальних ініціатив/проектів і дій, спрямованих на зміну чогось;
- ознайомити учнів зі специфікою та основними етапами розроблення соціального проекту як одного зі шляхів розв'язання проблем громади (на прикладі дебатів);
- провести класні чи загальношкільні дебати в позаурочний час.

Матеріали та обладнання: аркуші паперу формату А1 (2–3 шт.), маркери, фломастери, аркуші паперу і ручки, картки з пропозиціями проекту.

План

1. Вступне слово педагога (3 хв.).
2. Колективне обговорення «Як я можу проявити свою громадянську позицію» (7 хв.).
3. Інформаційне повідомлення «Розроблення способів розв'язання проблем громади» (10 хв.).
4. Вправа «Як організувати дебати» (5 хв.).
5. Практична робота щодо підготовки загальношкільних дебатів (15 хв.).
6. Підведення підсумків (5 хв.).
7. Проведення класних чи загальношкільних дебатів у позаурочний час (45–50 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово (3 хв.)

Педагог зазначає, що на сьогоднішній зустрічі розмова йтиме про способи вияву активної життєвої позиції громадянина. Можна організувати і реалізувати безліч соціальних ініціатив і дій, спрямованих на зміну чогось. Найважливіше – обов'язково треба подумати про мету ініціативи або дії, і чи допоможуть ваші старання й зусилля реалізувати цю мету в реальній ді-

ьяльності. І, по-друге, хороша підготовка (планування, аналіз сильних і слабких сторін, складання бюджету тощо) є завжди важливою та необхідною.

На цій і наступній зустрічах ми ознайомимось із загальними вимогами до вияву соціальних ініціатив і їх проектного оформлення, розглянемо кілька ідей соціального проекту, котрі можуть стати зразком і надихнути нас. Поряд із соціальними можна виявляти й фінансові ініціативи, а також комбінувати та поєднувати соціальну й фінансову складову, створюючи таким чином змішані проекти. Ознайомимось із деякими цікавими ідеями соціальних ініціатив.

2. Колективне обговорення «Як я можу проявити свою громадянську позицію» (7 хв.)

На початку колективного обговорення педагог зазначає, що громадянська позиція є виявом активної життєвої позиції. Підлітки озвучують різноманітні дії та вчинки, за допомогою яких людина може проявити власну громадянську позицію. Педагог може записати всі приклади на дошці. Серед дій, про які неодмінно скажуть підлітки, є участь у житті школи, місцевої громади та вияв соціальної ініціативи.

Використовуючи матеріал «Участь підлітків в житті місцевої громади» (див. «Інформаційний матеріал для педагога» на стор. 173), педагог наголошує, що соціальна ініціатива молодих людей може бути спрямована на вирішення тих чи інших актуальних проблем місцевої громади, які турбують молодь.

До уваги педагога!

Громадянська позиція – система ціннісних і соціальних орієнтацій та настанов, що характеризують людину як громадянина країни та суспільства.

Соціальна ініціатива – це те, що зможе покращити життя суспільства, громади, міста, селища, вулиці. Соціальна ініціатива – це проблема, яка не має чи не мала вирішення з боку влади, місцевого самоврядування чи інших офіційних структур. Завдання соціальної ініціативи – знайти шляхи вирішення проблеми й надати їй якомога більшого розголосу, аби в майбутньому її розв'язати. Знайшовши гідну підтримку в суспільстві, соціальна ініціатива починає працювати, вирішуючи початкову проблему.

3. Інформаційне повідомлення «Розроблення способів розв'язання проблем громади» (10 хв.)

Педагог наголошує, що в сучасній світовій практиці одним із ефективних способів розв'язання проблем як місцевого, регіонального, так і загаль-

носупільного рівня, що стосуються дітей і молоді, є створення соціальних ініціатив та розроблення проектів – як соціальних, так і фінансових і змішаних (гібридних).

Педагог записує на фліпчарті словосполучення «Соціальні ініціативи». Далі пропонує учасникам спробувати розібратися, як взаємозв'язані слова в цьому словосполученні:

- «соціальний» – тобто люди, групи, суспільство, співтовариство;
- «ініціатива» – тобто діяльність, вчинок, справа, починання, проект, програма, план.

Педагог звертається до учнів із запитанням: «Що ж таке проект?»

ДО УВАГИ ПЕДАГОГА!

Соціальні ініціативи – це організована діяльність людей (від кількох осіб і до великих груп), метою якої є позитивні зміни в середовищі, яке відчуває нестачу в задоволенні основних потреб своїх членів. Як правило, цією справою займаються ті люди, у кого виникло бажання змінити життя на краще, котрі досконало розуміють існуючий стан справ і пов'язані з цим проблеми. Вони можуть визначити проблеми й розробити плани їх розв'язання. Займаючись розв'язанням проблем у суспільстві, учасники можуть усебічно реалізувати свій потенціал і змінити життя на краще.

Проект – це план або намір щось організувати, зробити певну роботу.

Проект – сукупність скоординованих дій з метою досягнення певних цілей з установленими термінами, витратами та параметрами виконання. Під проектом також мають на увазі явну конструкцію певних змін, яка попередньо запланована й може бути в подальшому впроваджена в реальне життя.

Соціальний проект – сконструйоване соціальне нововведення, метою якого є створення, модернізація чи підтримка в середовищі матеріальної або духовної цінності, яке має просторово-часові та ресурсні обмеження і вплив якого на людей визнається позитивним за своїм соціальним значенням. За допомогою участі в розробленні та конкретній реалізації соціальних проектів діти й молодь можуть сприяти розв'язанню проблем, що стосуються безпосередньо їх.

Продовжуючи розмову, педагог зазначає, що будь-які соціальні починання, в тому числі й соціальний проект, повинні бути розроблені ініціативною групою, яка представляла б односторонній виклик довіри в решти членів групи чи громади та осіб або організацій, які надаватимуть фінан-

сову підтримку. Проекти можуть бути реалізовані як за допомогою добровільної праці, так і через фінансову чи матеріальну підтримку.

Розроблення будь-якого проекту складається з кількох етапів: встановлення проблем, специфічних для дітей і молоді; збір інформації про проблему; пояснення проблеми; розвиток плану дій; оцінювання очікуваних результатів; визначення його кошторису (вартості); написання проекту та його оцінювання. Проходження всіх етапів розроблення й написання проекту важливе для успішного залучення учасників до його реалізації. Організації й особи, які є спонсорами, надають фінанси та необхідні матеріали лише на добре аргументовані проекти, що відображають загальну думку всіх членів громади й можуть бути впроваджені за підтримки місцевої влади чи самоврядування.

Педагог спільно з учнями визначають ті проблеми, з якими стикаються діти й молодь їхньої громади. Перелік проблем записується на аркуші паперу формату А1 (з альбому для фліпчарту). На цьому етапі учні демонструють свою обізнаність із реальним станом справ у конкретній громаді, свою небайдужу громадянську позицію.

За зразок можна взяти напрацьовані матеріали занять за темами «Моя країна» та «Виникнення ідей та їх організація. "Мозковий штурм" та «діаграма (логічна карта) ідей».

4. Вправа «Як організувати дебати» (5 хв.)

Педагог зазначає, що часто як дорослі, так і молодь, роблять висновки без детального розгляду різних аспектів проблеми. Не дивний і той факт, що багато людей не мають власної думки щодо багатьох проблем соціального характеру. Одним зі способів об'єктивного й захопливого надання інформації про життя суспільства є дебати. Відомий американський політик, віце-президент США *Х'юберт Х. (Хорейшо) Хамфрі* свого часу сказав: «Свобода виковується на кувалді дискусії, розбіжностей і дебатів».

Саме тому одним зі зразків соціальних ініціатив, із якими ознайомляться учні на занятті, є дебати.

Під дебатами розуміють організовану дискусію на вибрану тему, яка відбувається за допомогою висунення протилежних аргументів. Часто дискусією керує суддя, особливо під час змагань зі шкільних дебатів або під час тренінгів чи семінарів. Учасники дебатів або погоджуються (оцінюють ствердно) з висуненим твердженням чи пропозицією, або виступають проти нього (оцінюють негативно).

Перевагами дебатів є:

- удосконалення навичок спілкування і презентації в учасників;
- кожен із них вчиться ретельно обмірковувати й досліджувати різні аспекти проблеми з метою її вирішення;
- учасники розвивають критичне мислення й аналітичні навички;

- дебати допомагають членам певної організації або спільноти обговорювати питання та розв'язувати проблеми разом. При підготовці та проведенні дебатів вам у пригоді стануть такі інструменти, з якими ми ознайомились на попередніх заняттях, як «мозковий штурм», «діаграма (логічна карта) ідей», «SWOT-аналіз».

Використовуючи шкільну дошку, фліпчарт чи заготовлений аркуш паперу з відповідним написом, педагог знайомить учнів із кількома головними (як правило, їх п'ять) кроками у плануванні й організації дебатів.

Крок 1. Проясніть чи уточніть предмет дебатів.

Будьте конкретні, висловлюйтесь точно. Якщо ви та ваші друзі стурбовані нестачею кишенькових грошей, то пропозицію на дебати можна сформулювати так: «Усі способи заробляння грошей є прийнятними для молодій людини». Майте на увазі, що пропозиція завжди висловлюється у стверджувальній формі. Саме тому зобов'язання доведення (доказу) покладається на групу, яка «за».

Крок 2. Виберіть членів команд для дебатів, модератора/ведучого і суддів.

Можете вибрати членів дебатів на підставі їхніх поглядів щодо предмета дебатів або визначити (запропонувати) для них точку зору, яку вони повинні відстоювати. Мають бути дві команди членів дебатів – група, що захищає твердження, і група, що спростовує його, – прихильники та опозиція. Модератор/ведучий (особа, котра відповідає за дотримання учасниками встановлених норм поведінки) гарантуватиме, що учасники дебатів дотримуватимуться правил, установлених для дебатів. Судді вирішать, чия сторона перемогла в дебатах на підставі балів, отриманих за наведені аргументи.

Крок 3. Установіть основні правила і формат дебатів для членів команд-суперників, модераторів/ведучих і суддів.

Орієнтовні запитання, які можуть бути навідними для формату й основних правил дебатів:

- Скільки аргументів може навести учасник дебатів щодо конкретного аспекту питання?
- Скільки часу дається учасникові дебатів на презентацію власних аргументів?
- Чи може учасник дебатів відповісти на запитання або думку, висловлену опозиційною стороною (іншими словами, «виступити зі спростуванням»)?
- Чи може учасник дебатів відповісти на запитання або зауваження (часто вживається й термін «дати спростування»), що надійшло від протилежної сторони? Скільки разів учасник дебатів може робити спростування і скільки часу він має на це?

- Чи буде перерва? Чи буде час в учасників дебатів, аби порадитися один з одним?
- Які критерії для оцінювання у суддів?

Крок 4. Просувайте свій захід, забезпечте йому рекламу.

Використовуйте різні можливості, які можуть викликати інтерес до події. Використовуйте засоби зв'язку (радіо, мобільні телефони, газети, Інтернет тощо). Залучайте групи й організації, зацікавлені у розв'язанні поставленої вами проблеми.

Крок 5. Повідомте результати вашого заходу своїй групі (колективу класу, школи) або спільноті (іншим спільнотам).

Поділіться інформацією про те, як дебати розв'язали проблему, що турбує вашу групу або спільноту. Повідомте про різні рішення, які були озвучені під час дебатів, і про найдієвіше рішення для вашої спільноти. Також важливо визнати внесок учасників у вивчення можливих рішень за допомогою дебатів.

Педагог наголошує, що, оскільки дебати – зразок соціальної ініціативи – вони мають спрямовуватись на розв'язання якоїсь актуальної для учнів соціальної проблеми.

До уваги педагога!

Ось кілька порад, котрі стануть у пригоді під час підготовки до дебатів і з якими варто ознайомити учасників:

- *озбройтесь детальною інформацією на користь «за» і «проти». Це допоможе вам бути готовими відповідати на аргументи іншої сторони (ваших опонентів);*
- *звертайте особливу увагу на невідомі факти, які стосуються дебатів. Упевніться, що задіяли всі слушні (значимі, вагомі, потрібні) факти, поки невідомі загалу. Це підсилить вашу презентацію;*
- *дiзнайтесь, як подати свої аргументи зрозуміло й упевнено, попрактикуйтесь перед іншими людьми і навіть перед дзеркалом. Ваша аудиторія слабо вам повірить, якщо вам бракуватиме цих якостей;*
- *ставтесь шанобливо до інших учасників дебатів. Дотримуйтесь основних правил і дайте іншій людині однакову можливість висловити свій аргумент.*

5. Практична робота щодо підготовки загальношкільних дебатів (15 хв.)

Педагог дає учням завдання:

- 1) визначити проблему/запитання, що є актуальними для підлітків, які навчаються, живуть на території громади (села, мікрорайону);
- 2) визначити учасників двох команд, модератора та суддю;
- 3) встановити основні правила і формат дебатів для членів команд суперників, модераторів/ведучих і суддів;
- 4) провести класні чи загальношкільні дебати в позаурочний час.

До уваги педагога!

Це має бути окремий захід у рамках запровадження програми соціально-фінансової освіти й виховання «Творимо майбутнє відповідально й ощадливо», на який можна запросити учнів з інших класів школи, представників батьківської громадськості чи органів місцевого самоврядування.

---

6. Підсумки заняття (5 хв.)

Педагог нагадує основні поняття, які розглядалися на занятті, та пропонує учням назвати три вагомні результати, яких їм вдалося досягти на цьому занятті.

7. Проведення класних чи загальношкільних дебатів у позаурочний час (45–50 хв.)

Література

1. Пособие по программе «Афлатин»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.
2. Уповноважимо молодих жінок очолити зміни : керівництво по тренінгу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://world.TWCA>.
3. Зроби що-небудь – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dodomething.org/actnow/actionguide/how-organise-a-letter-writing-campaign>.
4. Безпалько О. Спільнечість та діємо : навч.-метод. посіб. / О. Безпалько, Ж. Савич. – К. : Навч. книга, 2002. – 112 с.
5. Себе зрозуміти, себе змінити : навч. посіб. / Мін-во освіти і науки України ; [упоряд. С. Максименко, О. Главник]. – К. : Главник, 2006. – 128 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «УЧАСТЬ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В ЖИТТІ МІСЦЕВОЇ ГРОМАДИ»

Усе, що відбувається навколо нас, впливає на наше життя і на наше благополуччя. Дорослі беруть участь у житті громади, по-перше, за допомогою обрання місцевих депутатів і керівництва місцевого самоврядування. Оскільки діти не мають права брати участь у виборах, вони можуть брати участь у житті громади дещо по-іншому, бо й вони стикаються з певними проблемами і зацікавлені в їх вирішенні.

Одним зі способів участі може бути місцева рада дітей і молоді (дитячий/учнівський чи молодіжний парламент тощо), що представляє інтереси дітей і молоді певної спільноти, за допомогою якої вони висловлюють свої думки, обговорюють із місцевою владою проблеми, пов'язані з їхніми інтересами, і можливі шляхи розв'язання для цих проблем.

Діти і молодь можуть також брати участь у діяльності громадських організацій. Громадські організації – це добровільні об'єднання громадян, створені для вирішення конкретних проблем.

Інший спосіб участі в житті місцевої громади – це створення дитячих і молодіжних ініціативних груп. Ці групи можуть займатися пошуком варіантів розв'язання проблем, важливих для членів групи, організовувати спільні засідання з місцевою адміністрацією чи органами самоврядування, розгортати волонтерську діяльність на користь співтовариства, розробляти певні соціальні проекти.

Тема 5.4. Вияв молоддю соціальних і фінансових ініціатив. Організація заходу зі збору коштів і засобів для вирішення соціальних проблем (заняття 2)

Мета: показати приклади соціальних і фінансових ініціатив як способів вияву учнями активної життєвої позиції; дати учасникам можливість зрозуміти, що соціальна та фінансова освіта зрештою має втілюватись у самостійне створення ними проектів, спрямованих на покращення навколишнього світу.

Завдання:

- розкрити можливості впровадження фінансових ініціатив як джерел доходу для зміни ситуації на краще;
- ознайомити учнів із основними етапами розроблення фінансового проекту як одного зі шляхів накопичення прибутку чи збору коштів для розв'язання соціальних проблем;
- показати особливості змішаного соціально-фінансового починання, яке дозволяє отримати дохід, беручи участь у діяльності, що має соціальну або природоохоронну мету;
- показати можливості комбінування соціальних ініціатив із фінансовими ініціативами або видами діяльності;
- визначати компоненти пропонованого прикладу фінансової ініціативи й розуміти, що допомогло добитися успіху.

Матеріали та обладнання: аркуші паперу формату А1, маркери, фломастери, аркуші паперу А4 і ручки, картки з пропозиціями проекту.

План

1. Вступне слово педагога «Що таке фінансова ініціатива» (5 хв.).
2. Інформаційне повідомлення «Що таке збір коштів» (5 хв.).
3. Вправа «Як організувати збір коштів» (17 хв.).
4. Інформаційне повідомлення «Як організувати у школі фотовиставку» (15 хв.).
5. Підсумки заняття (3 хв.).
6. Проведення заходу зі збору коштів чи фотовиставки в позаурочний час у навчальному закладі або територіальній громаді.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога «Що таке фінансова ініціатива» (5 хв.)

Педагог записує на аркуші фліпчарту чи дошці словосполучення «Фінансова ініціатива». Далі він пропонує учасникам спробувати розібратись, як взаємозв'язані слова в цьому словосполученні:

- «фінансовий» – тобто гроші, готівка;
- «ініціатива» – тобто діяльність, бізнес, справа, починання, проект, програма, план.

Педагог ставить учасникам запитання:

- Якою має бути мета фінансового починання, фінансової справи?
- Наведіть приклади фінансових ініціатив.
- Чи ваші знайомі, родичі здійснювали фінансові починання?
- Чи є у вашому місті/селі/районі фінансові установи?

Далі педагог зазначає, що основною метою фінансового проекту є накопичення прибутку. Хороший фінансовий проект принесе більше доходу, ніж його собівартість (затрати на створення чи виконання). Участь у таких проектах дає змогу учням набути навичок заробляння грошей соціально схвалюваними та правовими способами.

На цьому занятті учні ознайомляться з кількома ідеями для фінансових ініціатив чи для таких проектів, у яких наявна як соціальна, так і фінансова цілі.

До уваги педагога!

Фінансова ініціатива, справа – це бізнес, мета якого полягає у створенні фінансового прибутку, який може бути використаний для поліпшення життєвого рівня працівників і власників підприємства, або ж для вирішення соціальних проблем.

2. Інформаційне повідомлення «Що таке збір коштів» (5 хв.)

Педагог розпочинає розмову зі слів Хенка Росо: «Збір засобів/коштів – тонке мистецтво навчання радості від віддавання».

Багато соціальних і фінансових ініціатив потребують засобів. І хоча на даний момент у вас може бути достатньо засобів на певний проект, проте їх може не вистачити на діяльність, якою ви хочете займатись у майбутньому.

Збір засобів (коштів) – захід або кампанія щодо збору засобів для проекту, діяльності чи конкретного випадку. Часто кошти збираються на користь добродійних, некомерційних, релігійних або неурядових організацій.

Педагог ставить запитання:

Що в цьому є корисного для учня – учасника збору коштів?

Педагог продовжує розмову, зазначивши, що захід зі збору засобів/коштів дає можливість отримувати подвійну користь:

- по-перше, він є джерелом доходу для підтримки певної ініціативи, проекту або кампанії для вас самих, вашої організації чи вашої гро-

мади/спільноти. Кошти, які ви отримуєте, можуть піти або на поточні, або на майбутні потреби;

- по-друге, збір коштів може на початку розпочинатися як метод отримання грошей, але, якщо він проводиться правильно, то він може перетворити ваших волонтерів/помічників або донорів на довгострокових партнерів. Під час збору коштів дуже важливо встановити хороші теплі стосунки, щоб ви завжди могли розраховувати на підтримку своїх починань, проектів та ініціатив зараз і в майбутньому.

3. Вправа «Як організувати збір коштів/засобів» (17 хв.)

Педагог пропонує учням ознайомитись із практичними кроками, які допоможуть ефективно планувати й організувати збір засобів для розв'язання певної соціальної проблеми, зазначивши при цьому, що дотримання запропонованого алгоритму дасть змогу його учасникам водночас отримувати задоволення від проведеної діяльності.

Крок 1. Проясніть свою мету.

Чітко визначтеся з тим, чого ви хочете досягти заходом щодо збору коштів. Запишіть мету заходу та завдання, які будуть близькі й зрозумілі всім залученим до збору коштів. Це допоможе вам і всім іншим залишитися зібраними й організованими.

Переконайтеся, що визначена мета відповідає на такі запитання:

- Для чого ви хочете отримати «початковий капітал»? Він має бути грошовим фондом вашого фінансового починання на кілька перших місяців, чи вам потрібні гроші для початку інформаційної кампанії?
- Хто або що отримає вигоду від збору грошових коштів? Чи принесе ваш проект прибуток особисто вам, вашій сім'ї чи вашій організації?
- У чому полягає фінансова мета, якої досягне започаткована вами фінансова ініціатива?

Крок 2. Розробіть креативні/творчі стратегії.

Оберіть веселу й творчу діяльність для свого заходу щодо збору засобів!

Аби правильно пройти через усі етапи, з'ясуйте, щонайменше:

- *Хто ваша цільова аудиторія, і які типи діяльності їй сподобаються?*

Якщо ви хочете організувати захід для своїх друзів і однокласників, серед видів діяльності, які можуть їм сподобатися, можуть бути вулична п'єса, приєднання до естафети щодо просування газети або танці на благодійному концерті. Якщо ви хочете залучити дорослих чи батьків, їм може сподобатися те, що вони візьмуть участь в аукціоні, купівлі квитків для лотереї або в пошуку вигідних угод на благодійному аукціоні.

- *Яка діяльність найбільше підходить для талантів і вмінь вашої команди?*

Іноді краще здійснювати діяльність, яку ваша команда може виконати краще за інших. Якщо у ваших друзів добре виходить збирати кошти у поважних громадян вашої спільноти, займіться цим! Якщо ж ваша команда добре співає або танцює, вам найкраще підійде благодійний концерт!

Порада: проведіть засідання з «мозковим штурмом» або використовуйте «діаграму (логічну карту)» ідей для отримання творчих думок.

Крок 3. Зробіть ефективний розклад.

Виберіть дату і час, які зроблять можливою присутність великої кількості людей. Якщо ви вирішите поставити вуличну п'єсу, подумайте, коли буде краще це зробити – удень чи ввечері. Також подумайте: краще провести її в будній день чи на вихідних. Далі оцініть, скільки людей може прийти, аби ви могли заздалегідь забронювати хороше місце.

Крок 4. Складання бюджету.

Визначте свої пункти витрат і заходи згідно з пріоритетами, витрачайтесь тільки на ті пункти, які справді важливі для вашого заходу. Пам'ятайте: витрати мають бути низькими, а прибутки – високими!

Крок 5. Чітко встановіть часові орієнтири.

Підготуйте розклад проекту, що виявить різні стадії й завдання, які вам буде необхідно завершити в ході заходу.

Крок 6. Просувайте свій захід.

Зробіть так, щоб існуючі чи потенційні донори і благодійники відчули особливе ставлення до себе; відправте їм спеціально зроблені запрошення. Для просування свого заходу можете використовувати місцеві радіостанції, газети чи соціальні мережі. Також можете вивісити повідомлення про захід на дошках оголошень, які зазвичай розміщені у великих торгових центрах, супермаркетах, будівлях владних установ чи органів місцевого самоврядування, шкіл або церков. Ще можна попросити місце на вітрині сусіднього магазину або всередині салону автобуса, тролейбуса чи маршрутного таксі.

Крок 7. Попросіть підтримку.

Попросіть постачальників і місцевих бізнесменів/підприємців пожертвувати вам продукцію або дати знижку за офіційне визнання на вашому заході. Запропонуйте включити їхні імена або логотипи до програми. Щедрим донорам також запропонуйте варіант внесення або готівкових, або негрошових пожертвувань, наприклад, устаткування, місця для тренувань чи харчування для волонтерів або учасників. Ваші друзі або члени сім'ї можуть підтримати вас як волонтери для збору засобів.

Крок 8. Зробіть так, щоб ваша команда залишалася задоволеною.

Команда, яка вас підтримує, – це ключ до успіху. Усі члени команди мають бути мотивовані й мати чітке уявлення про свої обов'язки. Для цього:

- **розподіліть ролі:** упевніться, що всі члени команди знають, хто за що відповідає, що й коли робитиметься; хай члени команди самі обериуть собі ролі за інтересами й уміннями;
- **підніміть бойовий дух:** визнайте зусилля й успіхи окремих членів команди і групи;
- **спілкуйтеся:** тримайте команду в курсі маленьких досягнень і завдань, які ще належить виконати. За рахунок цього члени команди будуть уважнішими до потреб один одного.

Крок 9. Завершіть захід із вдячністю!

Після вашого заходу відправте листівки з подякою усім вашим донорам і прихильникам, незалежно від розміру й природи їхнього внеску. Поділіться з ними результатами вашого заходу щодо збору засобів і розкажіть, як використовуватимуться засоби/кошти. Можете також надати опис або фотографії вашого заходу. Створіть і збережіть адресний список усіх своїх донорів і спонсорів для майбутніх заходів щодо збору засобів/коштів.

4. Інформаційне повідомлення «Як організувати у школі фотовиставку» (15 хв.)

Педагог зазначає, що згідно з вітчизняним законодавством, загальноосвітні навчальні заклади не можуть займатися комерційною чи фінансовою діяльністю. Однак, якщо представники учнівського колективу задля реалізації якоїсь соціальної ініціативи чи проекту хочуть віднайти певні фінансові чи матеріальні ресурси, то можна підібрати кілька варіантів такої діяльності, які не суперечать чинному законодавству. Педагог може запропонувати учням ознайомитись зі зразками соціально-фінансових проектів (створенням афіші, проведенням благодійного ярмарку, концерту, організацією фотовиставки, надання послуг з метою збору коштів тощо) і спробувати в майбутньому організувати деякі з них у своєму навчальному закладі (*детальніше про організацію соціально-фінансових ініціатив і проектів описано в «Пособи по программе “Афлатун”»: версія на руском языке», с. 291– 302, www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum*).

Однією із соціально-фінансових ініціатив, які з успіхом використовуються на практиці в загальноосвітніх школах чи інших освітніх установах, є фотовиставка. Фотовиставка – це організована презентація і показ вибірки фотографій, що зазвичай проводиться в художній галереї або в музеї чи іншій виставковій залі. Проте такі виставки можна провести і в інших публічних місцях, зокрема у школі, бібліотеці або в громадському центрі.

Фотовиставка – це веселий, творчий і цікавий метод для:

- підвищення рівня усвідомлення відвідувачами значущості певних питань чи проблем;
- залучення громадян до глибшого пізнання певних питань і проблем;
- заробляння грошових фондів для соціального й фінансового проекту;
- отримання досвіду в організації публічних заходів.

Детальніше про особливості організації фотовиставки в навчальному закладі розказано в «Інформаційних матеріалах для педагога» (стор. 180).

До уваги педагога!

Залежно від ступеня підготовки класу педагог може запропонувати учням практично реалізувати в навчальному закладі чи територіальній громаді або варіант фінансового проекту – збір коштів, або ж варіант змішаного (соціально-фінансового) проекту – проведення фотовиставки.

5. Підсумки заняття (3 хв.)

Педагог нагадує основні поняття, які розглядались на занятті, та пропонує учням назвати три вагомих результати, яких їм вдалося на ньому досягти.

Література та джерела

1. Пособие по программе «Афлатин»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.
2. Do something (Зробіть що-небудь) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dosomething.org/training/eventfundraising>.
3. Организация мероприятия для сбора средств [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ehow.com/how/2077517_have-bake-sale.html.
4. Организация фотовиставки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://photsy.com/blog/?p=484>.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

Алгоритм організації фотовиставки у школі як зразок поєднання соціального та фінансового заходу

Тема

- Виберіть свою тему.
- Виберіть світлини/зображення для виставки.

Місце

- Знайдіть місце.
- Встановіть дату початку і тривалість.
- Виміряйте площу стін.
- Визначтеся щодо розмірів, кількості та компоновання знімків.

Фото/світлини

- Виберіть опції обрамлення (рамки, кріплення, скління, положення на стіні).
- Визначте точний розмір для кожного зображення.
- Визначте точний розмір матового картону або фонової дошки для кожного зображення.
- Роздрукуйте зображення.
- Підпишіть і змонтуйте.

Настінні ярлики

- Розробіть настінні ярлики.
- Зробіть настінні ярлики.

Маркетинг

- Напишіть розцінку художника за зроблену роботу.
- Підготуйте резюме художника.
- Сплануйте дати й варіант запрошення.
- Перерахуйте людей, яких треба запросити, установи та організації, в які треба звернутися.
- Розробіть запрошувальні листівки.
- Розішліть запрошувальні листівки, е-мейли; використовуйте також соціальні мережі он-лайн.
- Розробіть афішу.
- Надрукуйте афіші.
- Розвісьте афіші в місці проведення.

Додаткові знімки для показу (потрібно, якщо, наприклад, ви плануєте продати додаткові знімки)

- Виберіть додаткові знімки.
- Визначите розмір і надрукуйте.
- Змонтуйте на матовому картоні й помістіть у захисну прозору плівку.
- Виставте набір листівок.
- Виберіть зображення для друку на листівках.
- Зробіть і надрукуйте.
- Оберніть захисною прозорою плівкою.

Фінанси

- Складіть бюджет.
- Складіть фінансову угоду щодо місця проведення (якщо потрібно).
- Встановіть розцінки: підготуйте розцінки на бланку замовлення (якщо потрібно).
- Створіть каталог усіх знімків (якщо потрібно), які продаються.
- Проконсультуйтеся з фахівцем з податків щодо дії оподаткування (якщо необхідно).
- Призначте кого-небудь, хто прийматиме замовлення і займатиметься платежами (якщо потрібно).
- Ведіть облік замовлень (якщо необхідно).

Облаштування і відкриття виставки

- Сплануйте розвішування рамок (подумайте про металеві кріплення, сходи, помічників тощо).
- Розвісьте рамки і ярлики. Встановіть столи з додатковими фотографіями (якщо потрібно).
- Встановіть стіл для продажу та листівок.
- Заплануйте харчування та напої.
- Купіть їжу й напої.
- Організуйте харчування й напої.
- Купіть книгу відгуків для гостей.
- Призначте кого-небудь фотографувати захід.

Відкриття

- Привітайте гостей і відвідувачів.
- Виступіть з невеликою промовою, якщо це доречно.
- Підходьте до людей, відповідайте на їхні запитання, розповідайте історії й анекдоти.
- Продавайте, якщо маєте намір продавати, зображення/світлини.
- І найголовніше отримуйте задоволення від доброї і потрібної справи!

Тема 5.5. Розроблення та представлення соціального чи фінансового проекту як вияву ініціативи щодо покращення ситуації в місцевій громаді

Мета: розробити та публічно представити один зі зразків проекту – соціальний, фінансовий чи змішаний.

Завдання:

- ознайомити учнів з основними етапами розроблення соціального чи фінансового проекту як одного зі способів розв'язання проблем громади;
- розробити й подати соціальні проекти щодо покращення життєдіяльності місцевої громади.

Матеріали та обладнання: аркуші паперу формату А1, маркери, фломастери, аркуші паперу А4 та кулькові ручки, картки.

Роздаткові матеріали: робочі картки «Планування і презентація проекту» – за кількістю малих груп (стор.189).

План

1. Групова робота щодо розроблення та опису проектних пропозицій (45 хв.).
2. Презентація та обговорення проектних пропозицій (40 хв.).
3. Підведення підсумків (5 хв.).

ХІД ПРОВЕДЕННЯ

1. Групова робота щодо розроблення та опису проектних пропозицій (45 хв.)

Педагог пояснює підліткам, що вони мають написати та презентувати проект. Він об'єднує учнів у три команди по 5–8 осіб і просить кожну групу обрати собі назву. Педагог пояснює, що кожна команда представляє місцеву ініціативну групу. Їхнє завдання – розкрити певну ситуацію (проблему) на загальних зборах громади, в яких бере участь і влада, і бізнес, і громадські організації. Далі він дає кожній групі по копії робочої картки «Планування і презентація проекту» (див. «Роздаткові матеріали» на стор. 189). Ініціативна група має вибрати лідера, який стежитиме за виконанням роботи й участю кожного в ній. Групи обирають по одній із запропонованих проблем (їх перелік може бути доповнений і проблемами, щойно визначеними дітьми).

Орієнтовний перелік проблем, які можуть стати темами соціальних проектів

1. Створення робочих місць для молоді у місцевій громаді.

2. Матеріальна підтримка дітей із малозабезпечених сімей чи дітей, які проживають у дитячих будинках/інтернатних установах.
3. Прибирання забруднених берегів річки (озера), місцевого парку, інших місць масового відпочинку.
4. Озеленення території школи.
5. Побудова чи ремонт/відновлення дитячого майданчика тощо.
6. Збір коштів для проведення екскурсії для дітей з особливими потребами.
7. Допомога самотнім літнім людям, які мешкають у населеному пункті.
8. Відродження традиційних народних ремесел і промислів, які були поширені в краї.
9. Збір коштів і засобів з метою допомоги вимушеним переселенцям, які проживають безпосередньо в місцевій громаді або неподалік.
10. Залучення мешканців до організації сімейного й дитячого дозвілля за місцем проживання.

До уваги педагога!

Бажано спрямувати вибір учнів на ті проблеми, які стосуються безпосередньо їхнього закладу чи територіальної громади.

У ході роботи педагог може користуватися більш розширеною версією рекомендацій щодо підготовки й написання соціального проекту (див. «Інформаційний матеріал для педагога»). На початковому етапі можна дати окремі узагальнені рекомендації, пізніше в ході роботи з конкретними командами (ініціативними групами) кожен із кроків деталізується.

2. Презентація та обговорення проектних пропозицій (40 хв.)

На цій частині заняття вже мають бути присутніми представники шкільної адміністрації та місцевої влади (місцевого самоврядування). Педагог пропонує представникам кожної ініціативної групи презентувати свій проект і переконати інші групи учнів та представників шкільної адміністрації й місцевої влади в його корисності. Відбувається обговорення у великій групі всіх розроблених пропозицій проектів. Після кожної презентації педагог просить старшокласників відповісти на такі запитання:

- Наскільки переконливо була представлена точка зору місцевої ініціативної групи?
- Які аргументи були представлені?
- На вирішення проблем якої групи мешканців була спрямована проектна пропозиція?
- Чи реальним є пошук ресурсів, залучення коштів, необхідних для реалізації проекту?
- Чи зуміла група вас переконати?

3. Підведення підсумків (5 хв.)

Узагальнюючи обговорення презентацій, педагог проводить дискусію на основі запропонованих запитань:

- Хто повинен піклуватися про розв'язання проблем громади, суспільства?
- Що ми можемо зробити, аби покращити становище в громаді?
- Чи важко знайти рішення актуальних для громади проблем? Чому?
- Які ключові моменти розроблення пропозицій проекту?
- Які аспекти було вирішувати найважче? Чому?
- Як ви почувалися під час роботи в групі?

Якщо на занятті присутні представники адміністрації школи чи місцевої влади, то обов'язково слід надати їм слово. У ході своїх виступів запрошені гості мають висловити свою думку щодо соціальних, фінансових та соціально-фінансових ініціатив учнів і власні пропозиції щодо їх підтримки. Педагог пропонує створеним ініціативним групам підлітків скласти список громадських організацій, інших об'єднань громадян, бізнесових структур, установ та закладів соціальної сфери, що існують у територіальній громаді, та дізнатися про ті послуги, які вони надають і які, у свою чергу, спрямовані на розв'язання заявленої проблеми. Варто також дізнатися, які послуги не надаються, але які, на думку дітей, необхідні.

Педагог також може запропонувати підліткам під час літніх канікул доопрацювати проектні пропозиції за запропонованою структурою (див. робоча картка «Планування і презентація проекту» на стор. 189) та формуляром (аплікаційною формою) (для цього можна використати приклади та схеми оформлення учнівських пропозицій, подані в інформаційному матеріалі для педагога «Кроки, що допоможуть скласти успішний проект» на стор. 185), знайти потенційних спонсорів їхніх проектів (місцеві громадські організації, бізнесові структури, підприємці, фізичні особи тощо), використавши для цього підтримку запрошених на зустріч представників адміністрації школи та місцевої влади. Для подальшої ефективної роботи щодо впровадження в старших класах школи програми соціально-фінансової освіти й виховання для учнів «Творимо майбутнє відповідально й ощадливо» учням доцільно було б також скласти список спонсорів і вказати сфери діяльності, які вони могли б фінансувати, їхні адреси та телефони.

Література

1. Безпалько О. В. Соціальне проектування : навч. посіб. / О. В. Безпалько ; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, Ін-т психології та соц. педагогіки. – К. : [б. в.], 2010. – 127 с.
2. Громадянська освіта : навч. посіб. [для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл.] / [Р. А. Арцишевський, Т. В. Банка, І. М. Гейко та ін.]. – К., 2002. – 152 с.
3. Жизненные навыки : пособие для учителя: 8–9 кл. / [Иосиф Молдовану, Клаудия Коадэ и др.]. – Кишенеу : ARC, 2005. – 180 с.
4. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : метод. посіб. [для виховної роботи з учнями : 9 клас] . – К. : ТОВ «Основа», 2012. – С. 147–159.
5. Прутченков А. Социальное проектирование в воспитательной работе школы / А. Прутченков // Воспитание школьников. – 2002. – № 1. – С. 26–30.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

КРОКИ, ЩО ДОПОМОЖУТЬ УЧНЯМ СКЛАСТИ УСПІШНИЙ ПРОЕКТ

Крок I. Визначення проблем, властивих для дітей та молоді вашої громади

Передусім група старшокласників має вирішити, які проблеми певного міста (села) найбільше стосуються дітей та молоді. Варто поцікавитися і зібрати якомога більше інформації про проблеми певного населеного пункту. Використовуйте запропоновані нижче поради для проведення обговорення в групі:

- складіть список не більше ніж із 10-ти проблем;
- задля більшої достовірності вибору можете провести інтерв'ю з друзями, сім'єю, сусідами, а також проглянути газети й інші джерела інформації стосовно встановлених проблем;
- після обговорення проголосуйте за кожен проблему і зупиніться на 3–4-х проблемах, що набрали найбільшу кількість голосів.

Крок II. Збір інформації про проблему, яка вирішуватиметься групою

Нижче наводяться джерела інформації, які можуть бути використані. Старшокласники знайомляться та обговорюють запропонований список, потім можуть доповнити його іншими джерелами, які група вважає важливими, і виключити ті, які не вважають суттєвими. Учні вирішують, до яких джерел звертатимуться. Кожна дослідницька група (2–3 особи) має зібрати інформацію з одного зі встановлених групою джерел.

Приклади джерел інформації: бібліотеки, редакції газет, викладачі й учні, юристи, місцеві громадські організації та групи за інтересами, органи місцевої державної адміністрації та самоврядування, соціальні мережі, відомості з мережі Інтернет.

Крок III. Пояснення проблеми

Цей крок вимагає виконання таких завдань:

A. Написання резюме проблеми. Для цього аналізується матеріал, зібраний дослідницькими групами. Варто також подумати над такими питаннями:

- Наскільки серйозною є ця проблема для дітей і молоді вашої громади? Для всього суспільства? Наскільки вона є характерною для інших регіонів?
- Чому цю проблему необхідно вирішувати?
- Яких основних осіб, груп і організацій стосується ця проблема?
- Хто відповідає за вирішення проблеми на місцевому рівні? Що вони роблять для вирішення проблеми?

Б. Графічне подання проблеми. Це можуть бути карти, графіки, фотографії, інфографіка, заголовки статей, інші зображення. Вони можуть належати джерелам, з яких підлітки зібрали інформацію, або ж створені ними самими.

Крок IV. Розвиток плану дій

Під час цього кроку старшокласники мають розробити та обґрунтувати план дій, прийнятий усією групою. Доцільним є розроблення стратегії залучення членів громади й участі у вирішенні проблеми відповідальних осіб.

План дій повинен включати конкретні кроки, які треба зробити для розв'язання проблеми. Зрозуміло, він може бути простим чи складним, містити тільки одну дію або кілька етапів, продовжуватися одну годину чи місяці!

Ця частина повинна містити опис, обґрунтування й мотивацію всієї роботи із запропонованого плану дій. Зокрема учні мають описати:

- як, на думку групи, ці дії допомагатимуть вирішенню проблеми якнайкраще;
- переваги й недоліки обраних дій;
- з якими установами, організаціями, агентствами, органами місцевої державної адміністрації, відповідальними за вирішення проблеми, варто співробітничати для виконання запропонованого плану дій? Як і чому?

Коли встановлено план дій, дуже важливо визначити період, за який цей захід буде реалізований, і особу, відповідальну за його виконання. Наприклад:

№	Назва заходів	Період	Відповідальний
1.	Визначення місць хаотичних несанкціонованих сміттєзвалищ на території міського парку поблизу берега річки Стир	1–7 березня 2014 р.	Влад Сидоренко, Марина Троценко, вся група
2.	Підготовка фоторепортажів з місць найбільшого забруднення берега річки та їх висвітлення у шкільній стінгазеті, а також організація екологічної фотовиставки в приміщенні селищної ради з метою привернення уваги місцевих депутатів	Березень–квітень 2014 р.	Ольга Ткачук, Максим Дегтяр за участю старшокласників ЗОШ № 2

Крок V. Визначення очікуваних результатів

Цей крок допоможе краще зрозуміти, чого хочуть досягти і що хочуть зробити учасники місцевої ініціативної групи в результаті проекту.

Після складання плану дій учні мають поговорити про результати, яких вони хочуть досягти в результаті кожної акції, маючи на увазі й осіб, які скористаються цією діяльністю. Результати можуть бути двох типів.

Кількісні результати мають бути дуже конкретними, щоб їх можна було виміряти. Наприклад, у результаті підключення в сільській бібліотеці чотирьох комп'ютерів до Інтернету, які працюватимуть 6 год на день, шість днів на тиждень, за тиждень і відповідно за місяць зможуть скористатися Інтернетом 140/560 підлітків і молодих людей з нашого села (кожен зможе користуватися комп'ютером 1 год на день).

Якісні результати покажуть вплив цієї діяльності на користувачів і зміни, які відбудуться. Наприклад, ці молоді люди матимуть доступ до новітньої інформації в мережі Інтернет, що дасть їм можливість поповнити знання, сформувати в себе навички користування комп'ютером і реалізувати своє право на інформацію.

Ця частина повинна містити таке:

- 1) складається таблиця, в яку вписуються всі заходи з плану дій (крок IV);
- 2) напроти кожного заходу вводиться три рубрики: «Користувач», «Кількісні результати» і «Якісні результати». У ці рубрики вписується навпроти кожного заходу якомога більше результатів, яких розробники прагнуть досягти внаслідок проведення діяльності.

Таблиця може мати такий вигляд:

№	Назва діяльності	Користувачі	Кількісні показники	Якісні показники
1.	Придбання книг для шкільної бібліотеки	Вчителі, учні, батьки	Буде придбано 100 книг із різних галузей знань та сфер життєдіяльності	Учні зможуть пізнати і зрозуміти себе та свої стосунки з іншими, навчатися керувати своїми емоціями, спілкуватися з однолітками, організувати вільний час, здійснити адекватний професійний вибір

Крок VI. Визначення кошторису (вартості) проекту

Під час цього кроку потрібно визначити матеріальні й фінансові ресурси, які має в своєму розпорядженні ініціативна група, підрахувати бюджет проекту, а також встановити можливі джерела фінансування. Щоб скласти реальний бюджет, насамперед потрібно знати заходи та необхідні матеріали.

Складаючи кошторис, потрібно знати реальні ціни і встановити, які з матеріалів, що потребують розробники, можна отримати безкоштовно (наприклад, імовірно, від міської/сільської ради можна отримати аркуші паперу формату А4, на яких малюватимуть діти, котрі не відвідують дитячий садочок). Для складання бюджету доцільно використовувати таку схему, в яку включають діяльність і категорії витрат, передбачених вашим проектом.

№	Назва заходу/ діяльності та категорія	Одиниці міри	Кількість одиниць	Ціна одиниці	Усього грн	Спонсор 1 міськрада	Спонсор 2 ВАТ АНТЕКО	Спонсор 3 школа
Озеленення території школи								
1.	а) саджанці фруктових дерев	Штуки	30	25	750	400	350	
	б) лопати	Штуки	6	80	480			480
	в) дерев'яна огорожа для саджанців	Комп- лекти	30	10	300		300	60
ВСЬОГО ПРОЕКТ								

Крок VII. Написання проекту

Результатом здійснення цього кроку буде написання проекту для розв'язання проблеми. До цього етапу члени ініціативної групи вже добре вивчили проблему і запланували, що варто зробити, аби повністю чи частково вирішити її. Матеріали, які старшокласники розробили на сьогодні, дуже допоможуть їм викласти й увести всю попередню роботу у формуляр (аплікаційну форму) проекту, який місцева ініціативна група зможе представити владі чи спонсорам для вивчення.

РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

Робоча картка «Планування і презентація проекту»

Структура проекту

1. Назва проекту

Заголовок має розкривати в кількох словах мету проекту або вирішення проблеми, яку належить розглянути. Наприклад: «Підлітки проти насильства в учнівському середовищі», «Очищення від бруду берегу річки, місцевого парку» або «Створення робочих місць для молоді в місцевій громаді».

2. Обґрунтування проекту

Проект потрібно обґрунтувати. Для цього потрібно описати ситуацію, що існує в певний момент, у визначеному місці, в певний період. Цей опис має відповідати на такі запитання: у чому полягає суть порушеної проблеми, які її причини й наслідки, яких категорій людей це стосується, які наслідки невирішеності проблеми.

3. Мета та завдання проекту

Мета проекту полягає в прагненні отримати відповідь на запитання «Чого ми хочемо досягти?»

Завдання – це конкретні кроки, які необхідно зробити для досягнення мети. У міру виконання завдань відстань між існуючою ситуацією і успішним фіналом скорочується.

4. Результати проекту

У цьому розділі ви маєте описати, якими будуть результати вашого проекту, як зміниться ситуація внаслідок зроблених вами дій, яким ви бачите стан справ після ваших дій. Подумайте і сформулюйте результати якомога конкретніше.

5. Конкретні кроки щодо реалізації проектних завдань

У цьому розділі ви маєте описати, якими будуть дії для розв'язання проблеми, досягнення мети. Якщо існує кілька можливостей, розмістіть їх у хронологічному порядку. Щоб усі дії були виконані, призначте відповідальних за кожну з них і час, за який вони мають бути виконані.

6. Оцінювання проекту

У цьому розділі встановіть критерії оцінювання проекту. Оцінити проект – це означає встановити, чи були виконані його завдання. Подумайте про способи оцінювання, щоб встановити, чи вдалося вам виконати те, що планувалося.

7. Бюджет проекту

У цьому розділі вкажіть, які матеріальні та фінансові ресурси необхідні для реалізації запланованих дій. Дуже важливо точно встановити категорії витрат. Якщо можливо, то вкажіть, хто міг би фінансувати ваш проект.

Рекомендована література

1. Аналітична довідка за результатами опитування дітей віком 10–17 років у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності», проведеного Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка на замовлення Уповноваженого Президента України з прав дитини, за технічної підтримки Фонду Ріната Ахметова «Розвиток України» та Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. – К., 2012.
2. Безпалько О. В. Соціальне проектування : навч. посіб. / О. В. Безпалько ; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, Ін-т психології та соц. педагогіки, – К. : [б. в.], 2010. – 127 с.
3. Безпалько О. Спілкуємось та діємо : навч.-метод. посіб. / О. Безпалько, Ж. Савич. – К. : Навч. книга, 2002. – 112 с.
4. Берд П. Тайм-менеджмент: Планирование и контроль времени / Полли Берд. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2003. – 282 с. – (Начальная школа бизнеса).
5. Большой психологический словарь / [сост. Б. Мецгеряков, В. Зинченко]. – М. : Олма-пресс, 2004.
6. Вановська Н. Робота за кордоном? Тільки легальна! [Електронний ресурс] / Н. Вановська // Вільне життя. – 2009. – 26 жовт. – Режим доступу : <http://viline.org.ua/index>.
7. Види депозитів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.npblog.com.ua/index.php/ekonomika/vidi-depozitiv.html>.
8. Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями : метод. матеріали для тренера / [авт.-упор. : О. В. Безпалько, Т. П. Авельцева, О. М. Петрик, Г. О. Притуск]; за заг. ред. І. Д. Зверєвої. – К. : Наук. світ, 2006. – 69 с.
9. Громадянська освіта : навч. посіб. [для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл.] / [П. А. Арцишевський, Т. В. Банка, І. М. Гейко та ін.]. – К., 2002. – 152 с.
10. Ділова активність : метод. посіб. [з дидакт. наповненням для вчителів / вихователів, класних керівників (загальний ресурс)] / за заг. ред. П. Гнуса. – Львів, 2001. – 192 с.
11. Дружба [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Дружба>.
12. Евграшина М. Окно Джохари: как заглянуть в себя [Электронный ресурс] / М. Евграшина. – Режим доступа : <http://tim.com.ua/2010/08/johari-window/>.
13. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Зверєвої. – Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
14. Жизненные навыки : пособие для учителя: 8–9 кл. / [Иосиф Молдовану, Клаудия Коадэ и др.]. – Кишинеу : ARC, 2005. – 180 с.
15. Закінчив навчання – мрієш про роботу / Держ. служба зайнятості Мін-ва праці та соц. політики України. – К. : [б. в.], 2005. – С. 12.
16. Зроби що-небудь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dodomething.org/action/actionguide/how-organise-a-letter-writing-campaign>.
17. Клиндера Кент. Формирование здорового образа жизни: возможности волонтерского движения: (Рабочие материалы семинара) / Клиндера Кент // Междунар. федерация социал. работников, Христиан. дет. фонд, Укр. ассоциация социал. педагогов и специалистов по социал. работе, 6–12 июля 2001 г. – Ялта, 2001. – 30 с.
18. Конвенція про права дитини від 20 листоп. 1989 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laus/show/995_021.
19. Лактіонова Г. М. Участь дітей у процесі прийняття рішень : сучасні підходи та стратегії / Г. М. Лактіонова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Київ ; Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. – С. 324–329.
20. Майсак О. С. SWOT-анализ: объект, факторы, стратегии. Проблема поиска связей между факторами [Электронный ресурс] / О. С. Майсак // Прикаспийский журнал: управление и высокие технологии. – 2013. – № 1 (21). – С. 151–157. – Режим доступа : [http://asu.edu.ru/images/File/1zdatelstvo/Prikaspiiskii%20\(21\)%202013/151-157.pdf](http://asu.edu.ru/images/File/1zdatelstvo/Prikaspiiskii%20(21)%202013/151-157.pdf).
21. Определение: Что такое детский труд и его наихудшие формы? / International Labour Organization [Электронный ресурс] : офиц. веб-портал. – Режим доступа : <http://www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/areas/tpcc/def.htm>.

22. Организация мероприятия для сбора средств [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ehow.com/hou2077517_have-bake-sale.html.
23. Организация фотовиставки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://photsy.com/blog/?p=484>.
24. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : метод. посіб. [для виховної роботи з учнями : 9 клас]. – К. : ТОВ «Основа», 2012. – С. 147–159.
25. Осознанное право – право на каждый день : пособие для начинающего тренера / [сост. Т. П. Авельцева, Н. В. Зимовец]. – Днепропетровск : Січ, 2001.
26. Петрочко Ж. В. Основи соціально-правового захисту особистості : навч. посіб. [для студ. спец. 6.010105 «Соціальна педагогіка» денної та заочної форми навч.] / Петрочко Ж. В. – К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2009. – С. 54–56.
27. Пинтосевич И. 10 заповедей успеха. Путь личной эффективности / Пинтосевич И. – К. : ООО Издат. Дом «Украинский Медиа Холдинг», 2010. – 224 с.
28. Пособие по программе «Афлатин»: версия на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aflatoun.org/resources_ru/curriculum.
29. Працевлаштування з ризиком для гаманця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostorabota.com.ua/insh/pracevlashuvannya-z-ryzykom-dlya-gamancya>.
30. Притчі – мистецтво слів, що потрапляє прямо в серце [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mamka.info/index.php?topic=27307.0>.
31. Прутченков А. Социальное проектирование в воспитательной работе школы | А. Прутченков // Воспитание школьников. – 2002. – № 1. – С. 26–30.
32. Психология общения : энцикл. словарь / под общ. ред. А. А. Бодалева. – М. : Когито-Центр, 2011.
33. Себе зрозуміти, себе змінити : навч. посіб. / Мін-во освіти і науки України ; [упоряд. С. Максименко, О. Главник]. – К. : Главник, 2006. – 128 с.
34. Уповноважимо молодих жінок очолити зміни [Електронний ресурс] : керівництво по тренінгу. – Режим доступу : <http://world TWCA>.
35. Участь дітей та молоді в процесах прийняття рішень / [А. Купцова, О. Сакович, Т. Кондрашевська, Л. Логінова, С. Мірук]. – К. : ТОВ «ІМГ АртБат» : ДП «Такі справи», 2002. – 112 с.
36. Участь молоді в процесах прийняття рішень : посіб. [з участі молоді в процесах прийняття рішень та «Молодіжного барометру»]. – К., 2000. – 172 с.
37. Фінанси : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
38. Що таке кредит? [Електронний ресурс] : науково-популярний блог. – Режим доступу : <http://www.npblog.com.ua/index.php/ekonomika/scho-take-kredit.html>.
39. Фінансова грамотність : зошит для самостійної роботи / авт. кол. за ред. Т. С. Смовженко. – К. : УБС НБУ, 2012. – 115 с.
40. Фопель К. На пороге взрослой жизни: Психологическая работа с подростковыми и юношескими проблемами. Отделение от родителей. Любовь и дружба. Сексуальность / Фопель Клаус. – М. : Генезис, 2008. – 208 с.
41. Чорна К. І. Основи гуманістичної моралі : метод. посіб. / Чорна К. І. – Черкаси : ЧОПОПП, 2008. – С. 133–135.
42. Я сам строю свою жизнь : тренинг развития жизненных целей / М. А. Алиева, Т. В. Гришанович, Л. В. Лобанова [и др.] : под ред. Е. Г. Трошихиной. – С-Пб. : Речь, 2001. – 216 с.
43. Ямагучи Тадао. Путь торговли / Ямагучи Тадао. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2009. – 140 с.
44. CLIFFORD CHANCE Державні соціальні пільги при навчанні та працевлаштуванні : юрид. консультація // Права дітей. – 2010. – № 2. (10). – С. 21–22.
45. Do something (Зробіть що-небудь) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dosomething.org/training/eventfundraising>.
46. Hart R. A. Children's Participation: The Theory and Practice of Involving Young Citizens in Community Development and Environmental Care / Hart R. A. – N. Y. : UNICEF, 1997.
47. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій : [навч. посіб.] / за ред. Л. В. Балабанової. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2005. – 185 с.

Петрович Валерій Степанович
Цюман Тетяна Петрівна
Авельцева Тетяна Павлівна
Молочний Валерій Володимирович

**Творимо майбутнє відповідально й ощадливо:
програма соціально-фінансової освіти й виховання
для учнів загальноосвітніх навчальних закладів**

Методичний посібник

За загальною редакцією В.С. Петровича

Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 7,8. Обл.-вид. арк. 8,38 Наклад 1000 примірників
Видавництво ФО-П Буря О.Д.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавництв
ДК № 4749

Віддруковано у друкарні ТОВ «ЛАС КО»
Київ, вул. Виборзька, 84
тел. (044) 288 27 03

Для безкоштовного розповсюдження